

เรื่อง

ประวัติกระทรวงเกษตรธิการ

(พิมพ์ครั้งแรกใน ร.ศ. ๑๒๙)

รวบรวม

โดย

นายพลเอก เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์

ข้าราชการกระทรวงเกษตรธิการพิมพ์ช่วย

ในงานพระราชนิพนธ์

นายพลเอก เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์

(ม. ร. ว. สหกัน สนิทวงศ์)

วันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๔

ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส

พิมพ์ครั้งที่ ๒

พ.ศ. ๒๔๘๔

630

เรื่อง

ประวัติกระทรวงเกษตรธิการ

(พิมพ์ครั้งแรกใน ร.ศ. ๑๒๙)

รวบรวม

โดย

นายพลเอก เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์

ข้าราชการกระทรวงเกษตรธิการพิมพ์ช่วย

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

นายพลเอก เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์

(ม. ร. ว. สท้าน สนิทวงศ์)

วันที่ ๒๕ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๘๔

ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส

พิมพ์ครั้งที่ ๒

พ.ศ. ๒๔๘๔

พระวิจิตรเทเวศร์

พระวิจิตรเทเวศร์

พระวิจิตรเทเวศร์

คำนำ

บุครธิดาท่านเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ประสงคฺจะไค้หนังสือ
สำหรับพิมพ์แจกเป็นทูลระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพท่านเจ้าพระยา
วงษาอนุประพัทธ์ ไค้ขอใค้กรมศิลปากรเป็นผู้เลือก ถ้ากรมศิลปากร
เห็นว่าหนังสือเรื่องโคเทมาระและเป็นประโยชน์แก่นักศึกษา ก็เต็มใจ
จะพิมพ์หนังสือเรื่องนั้น เพื่ออุทิศเป็นกัลป์นาผลแก่ท่านเจ้าพระยา
วงษาอนุประพัทธ์ กรมศิลปากรมีความยินดีอนุโมทนา เห็นว่าถ้าจะ
จัดพิมพ์หนังสือประวัติกระทรวงเกษตรราธิการขึ้น จะเหมาะด้วยประการ
ทั้งปวง เพราะ (๑) ประวัติกระทรวงเกษตรราธิการที่กล่าวนี้ ท่าน
เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเสนาบดี (ซึ่งชื่อกัน
เรียกว่า รัฐมนตรีว่าการ) กระทรวงเกษตรราธิการ ได้รวบรวมและ
พิมพ์ขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ สำหรับแจกเป็นทูลระลึกใน
“การแสดงกสิกรรมแก่พานิชการ” ณ สถานที่แสดงสระปทุมวัน

(๒)

อันเป็นบริเวณวังเพชรบูรณ์อยู่ในเวลานี้ ถ้าได้จัดพิมพ์ขึ้น ก็จะเป็นที่
ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพท่านเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ได้เป็น
อย่างนี้ (๒) หนังสือประวัติกระทรวงเกษตราธิการ ได้ให้ความรู้
เกี่ยวกับประวัติการกสิกรรมของประเทศ นับว่าเป็นหนังสือคู่มือของ
ผู้ที่ศึกษาใฝ่ใจในความรู้อยู่เสมอ และ (๓) หนังสือประวัติกระทรวง
เกษตราธิการได้ตีพิมพ์มาแล้วเป็นเวลานาน คิดถึงเวลานี้ก็ล่วงถึง
๓๐ ปี จึงเป็นหนังสือหาจะขยี้ไต่ยาก สมควรจัดพิมพ์ขึ้นให้แพร่หลาย
อีกสักครั้งหนึ่ง ซึ่งกรมศิลปากรเชื่อว่าผู้ศึกษาค้นคว้าสืบค้นมรดก
ในกุศลสาธารณชนทั่วกัน บุตรีของท่านเจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ก็
เห็นชอบตามทักกรมศิลปากรแนะนำ และขอให้กรมศิลปากรเขียนคำนำ
อธิบายถึงเหตุที่จัดพิมพ์หนังสือเรื่องนี้ คงแจ้งอยู่ข้างต้นนั้นแล้ว
หนังสือประวัติกระทรวงเกษตราธิการ แบ่งเรื่อง ออกเป็น ๔
บริเวณ บริเวณที่ ๑ กล่าวโดยสังเขปถึงต้นเหตุพืชพรรณต่าง ๆ ที่
มนุษย์บริโภคเป็นอาหารตั้งแต่ปฐมกาล ตามที่มนุษย์อยู่ในคัมภีร์ไตร
โลกวินิจฉัย ที่นำเอาเรื่องนั้นมาไว้ต้น ก็เป็นการสมควรอย่างยิ่ง เพราะ
จะได้ทราบว่า มนุษย์ในสมัยเดิมมีความคิดความเห็นมาแล้วอย่างไร
และความคิดความเห็นเหล่านั้นได้คลี่คลายขยายตัวเปลี่ยนแปลงเป็น
ลำดับมาอย่างไร บริเวณที่ ๒ ว่าด้วยประวัติกระทรวงเกษตราธิการ
แสดงให้เห็นว่า หน้าที่ของกระทรวงนี้มีความสำคัญเพียงไร แท้จริง
ความเจริญของชุมชนจะเป็นขึ้นแก่แผ่นดินได้ก็ด้วยเกษตรกรรม แม้แต่
คำว่า “อารยธรรม” ในความเดิมก็มีความหมายว่า หว่านไถบ่งชี้

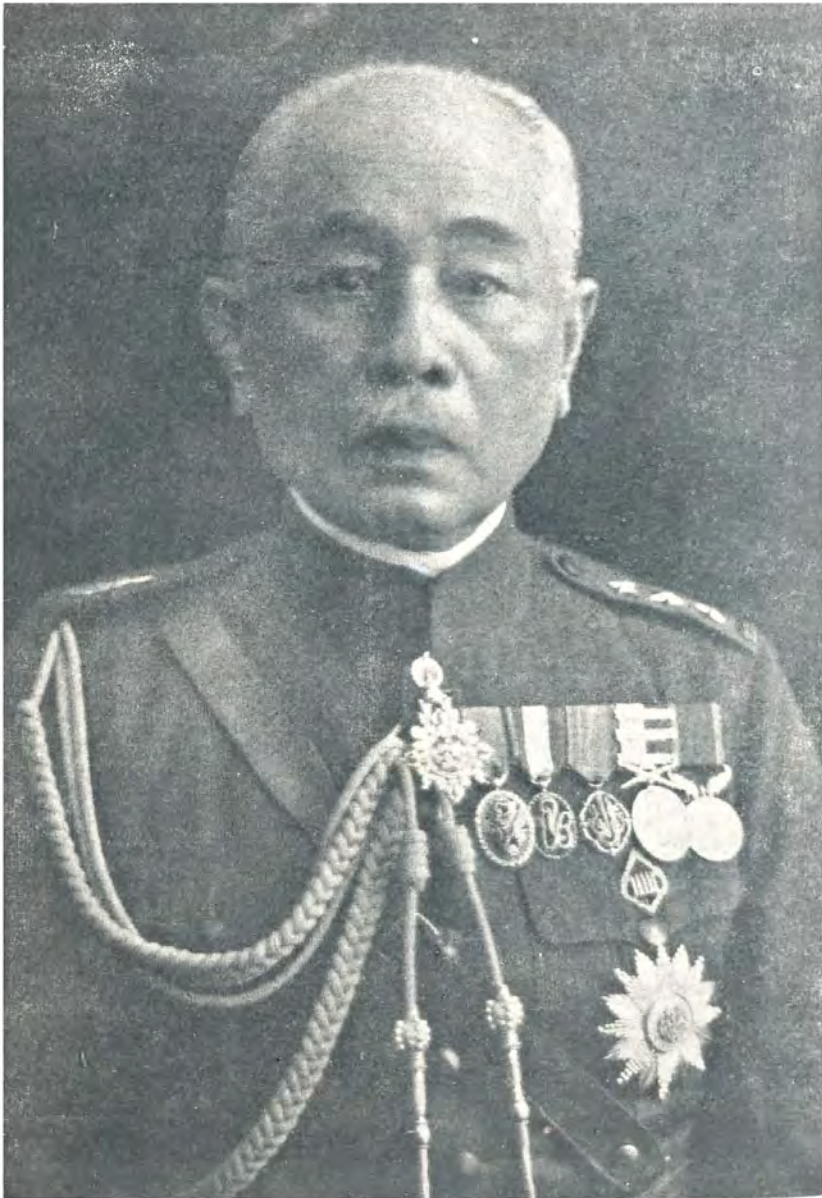
(๓)

อยู่แล้วว่า ความเจริญอยู่ที่เกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ เพราะฉะนั้น จึงเป็นราชประเพณีมาแต่โบราณกาลที่พระเจ้าแผ่นดินจะตั้งทรงตั้ง แต่งตำแหน่งที่เกษัตริการขึ้นเป็นชั้นเสนาบดีจตุสดมภ์ด้วยตำแหน่ง หนึ่ง สำหรับดูแลทำนุบำรุงการเพาะปลูก และจัดตั้งยุ้งฉางหลวงเพื่อ สะสมเสบียงอาหารในเวลาที่สงครามหรือในยามขาดแคลน บริเฉท ที่ ๓ ว่าด้วยกรมขึ้นของกระทรวง โดยจะเพาะกรมทะเบียนที่ดิน กล่าวถึงตำนานการตั้งหอทะเบียนที่ดินในจังหวัดต่าง ๆ เรื่องการจดทะเบียนสินค้าไทยและเรื่องอื่น ๆ นอกจากนี้ยังได้รวบรวมตำนานของ คลองต่าง ๆ ซึ่งได้ขุดในสมัยกรุงศรีอยุธยาและในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตลอดจนเรื่องตั้งกรมคลองซึ่งเป็นกรมชลประทานในบัดนี้ บริเฉท ที่ ๔ ว่าด้วยการทำนา

กรมศิลปากรขออนุโมทนาทุกศุภ ซึ่งบุครรชิตาทุกคนได้พร้อมใจ กันบำเพ็ญเป็นกตเวทิตาแก่ท่านเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ ตลอดจน ให้พิมพ์หนังสือเรื่องนี้เป็นศึกษาพลีวิทยาทาน สมความต้องการของ ชาติ และเป็นทีควรจะยินดีของผู้รัยโดยทั่วกัน ถ้าแม้ท่านเจ้าพระยา วงษาอนุประพัทธ์จะมีทางได้ทราบด้วยประการใด ๆ ว่า บุครรชิตาของท่าน คึงใจบำเพ็ญกุศลสนองคุณให้เหมาะสมกับความปรารถนาของชาติ ด้วยแล้ว คงจะปราโมทย์โมทนา เพิ่มพูนหิตานุทิศประโยชน์ตามควร แก่กุศลจิตต์ทุกประการ

กรมศิลปากร

๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๔๘๔

นายพลเอก เจ้าพระยาวงษาประพัทธ์
(หม่อมราชวงศ์สีทันห สนิทวงศ์)
(พ.ศ. ๒๔๐๙ - พ.ศ. ๒๔๘๓)

ประวัติ

นายพลเอก เจ้าพระยาวงษาประพัทธ์

นายพลเอก เจ้าพระยาวงษาประพัทธ์ (ม.ร.ว. สท้าน สนิทวงศ์) เกิดในรัชชกาลที่ ๔ เมื่อเช้าวันพฤหัสบดีที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๙ ณ ทำชลปากคลองบางลำภูขนิมข้อมพระสุเมรุ เป็นโอรสที่ ๒ ในพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ หม่อมเจ้านสนิทวงศ์ ฅอชญา ค.จ. เป็นมารดา

เมื่ออายุได้ ๖ ขๅน ได้เข้าศึกษาวิชาหนังสือไทยในโรงเรียนหลวงในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งขึ้น มีพระยาศรีสุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) เป็นอาจารย์ใหญ่ ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๒๔ ได้เข้าศึกษาภาษาอังกฤษชั้นต้นในสำนักบายูรามสามี่ ที่โรงทหารมหาดเล็ก ซึ่งตั้งอยู่ตรงมุมตึกข้างประตูพิมานไชยศรี ได้ศึกษา ณ ที่นั้นขๅน

พ.ศ. ๒๔๒๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกไปศึกษาวิชาทหารบก ณ ประเทศเคนมาร์ค โปรดเกล้าฯ ให้นายพลเรือโทพระยาชลยุทธโยธิน ซึ่งในเวลานั้นได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงชลยุทธโยธิน (กัปตันรัชลิ่ว) เชิญพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์ไปถวายสมเด็จพระเจ้าคริสเตียนที่ ๙ แห่งประเทศเคนมาร์ค เมื่อไปถึงประเทศเคนมาร์คแล้วได้ไปอยู่กับนายร้อยเอกเปาสคอฟฯ ได้รักษาครูมาสอนภาษาเคนมาร์คและวิชาอื่น ๆ ที่บ้าน ครั้น พ.ศ. ๒๔๒๖

(๖)

นายร้อยเอกเปาสคอฟเห็นว่า เจ้าพระยาวงษาประพัทธ์ได้ศึกษาภาษา
เดนมาร์คและวิชาอื่น ๆ พอสมควร จึงจัดให้เข้าศึกษาวิชาสามัญใน
โรงเรียนพลเรือน ณ กรุงโคเปนเฮเกน

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ สอบวิชาสำหรับเข้าโรงเรียนนายร้อย
ทหารบก ณ กรุงโคเปนเฮเกนได้ ก็เข้ารับราชการเป็นพลทหารในกรม
ทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์เป็นเวลา ๖ เดือน แล้วเข้าเป็นนักเรียน
ในโรงเรียนนายร้อยทหารบก

พ.ศ. ๒๔๓๐ สอบวิชาขั้นต้นสำหรับนายทหารได้มียศเป็นนาย
ร้อยตรีในกองทัพบกเดนมาร์ค รับราชการประจำกองพันทหารราบที่ ๓
กองร้อยที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๓๑ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนาย
ร้อยตรีในกองทัพบกไทย พ.ศ. ๒๔๓๒ เข้าฝึกหัดราชการในกอง
ทหารช่างเป็นเวลา ๓ เดือน แล้วย้ายไปรับราชการในกรมยุทธโยธา
ประมาณ ๕ เดือน ซึ่งในเวลานั้นกำลังสร้างข้อมนออกกรุงโคเปนเฮเกน
ต่อมาได้ไปฝึกหัดราชการในกรมทหารปืนใหญ่และประจำอยู่ที่ข้อม
กลางทะเลประมาณ ๔ เดือน

ใน พ.ศ. ๒๔๓๓ ได้เข้าศึกษาในโรงเรียนเสนาธิการ เล่าเรียน
อยู่ ๒ ปีก็สำเร็จการศึกษา

ในปลายปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้กราบถวายบังคมลาสมเด็จพระเจ้า
คริสเตียนที่ ๙ เดินทางมาประเทศฝรั่งเศส ทูลการทหารอยู่ประมาณ
๖ เดือน แล้วเดินทางกลับกรุงเทพฯ

ในระหว่างที่ศึกษาวิชาอยู่ในประเทศเดนมาร์กนั้น ทั้งสมเด็จพระ
เจ้าคริสเตียนและพระมเหสีทรงพระเมตตาแก่เจ้าพระยาวงษาประพัทธ์

(๗)

เป็นอันมาก โปรดให้ไปเฝ้าและรับพระราชทานเลี้ยงที่พระราชวังเป็น
นิตย์ เจ้านายในราชวงศ์เคนมาร์คทุกพระองค์ก็ทรงคุ้นเคยและทรงพระ
เมตตาเช่นเดียวกัน

เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์สำเร็จการศึกษามากูโรย เดินทาง
กลับถึงกรุงเทพฯ ใน พ.ศ. ๒๔๓๖ เข้ารับราชการในกรมยุทธนา
ธิการ แต่พอมาดังก็มีราชการพิเศษ คือ รัฐบาลฝรั่งเศสได้แต่งตั้ง
นายเลอว์เมียบเคอวิลีเออร์เป็นอัครราชทูตพิเศษเข้ามาทำสนธิสัญญา
เรื่องเขตแดนฝั่งแม่น้ำโขง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไป
ช่วยราชการ ในกระทรวงการต่างประเทศเนื่อง ในการ ทำสนธิสัญญา
ระหว่างประเทศไทยกับประเทศฝรั่งเศสคราวนั้น และโปรดเกล้าฯ ให้
เข้านั่งในที่ประชุมปรึกษาสถิติสนธิสัญญานั้นด้วย

พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้ดำรงตำแหน่งรองยกกระบัตรที่พบก

พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้เป็นองครักษ์ตามเสด็จสมเด็จพระราชปิตุลา
บรมพงศาภิมุข เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ซึ่งในเวลานั้น
ทรงดำรงตำแหน่งผู้บัญชาการกรมยุทธนาธิการ เสด็จประพาสประเทศ
อังกฤษ ประเทศเยอรมันนี ประเทศออสเตรีย-ฮังการี ประเทศฝรั่งเศส
ประเทศอิตาลี และทรงตรวจการทหารในบางประเทศด้วย

พ.ศ. ๒๔๔๐ ด้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายร้อยเอก

พ.ศ. ๒๔๔๑ ด้รับตำแหน่งเป็นผู้ช่วยเสนาธิการทหารบก และ
เป็นอาจารย์สอนวิชาขี่ม้ายในโรงเรียนนายร้อยทหารบกด้วย

(๘)

พ.ศ. ๒๔๔๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้บังคับการ
โรงเรียนนายร้อยทหารบก ในชั้นนี้ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรบรรดาศักดิ์
เป็นหม่อมราชาภิเศก (หม่อมราชาภิเศก) กษัตริย์เป็นนายพันตรี

พ.ศ. ๒๔๔๔ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายพันโท

พ.ศ. ๒๔๔๕ เป็นประธานกรรมการออกไปตรวจรับอาวธกระสุน
ปืนและเครื่องยุทโธปกรณ์ ซึ่งรัฐบาลสั่งให้ทำ ณ ประเทศญี่ปุ่น และ
ดูการทหารในประเทศนั้นด้วย รวมเวลาที่ไปราชการในประเทศญี่ปุ่น
ประมาณ ๗ เดือน

พ.ศ. ๒๔๔๖ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายพันเอกใน
กรมทหารบก อนึ่งในชั้นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระ
นครสวรรค์วรพินิต ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาธิการทหารบก ได้ย้าย
ไปทรงบัญชาการทหารเรือ กรมยุทธนาธิการจึงสั่งให้รับตำแหน่ง
เสนาธิการทหารบก ต่อมาในเดือนนั้นเองก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ดำรงตำแหน่งนั้น

พ.ศ. ๒๔๔๗ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายพลตรีใน
กรมทหารบก ในชั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยา
วงษาประพัทธ์เป็นข้าหลวงใหญ่ยกขึ้นเขตต์แดนระหว่างประเทศไทย
กับแคว้นอินโดจีนตอนเหนือ (หลวงพระบาง) ตามข้อตกลงระหว่าง
ข้าหลวงไทยกับข้าหลวงฝรั่งเศสที่ได้ทำกันไว้ ณ กรุงเพทฯ ในการ
ยกขึ้นเขตต์แดนกับฝรั่งเศสในครั้งนั้นได้ทำการเป็นเวลา ๓ ปีติดต่อกัน

(๕)

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นผู้แทน
รัฐบาลมีอำนาจเต็มไปในการประชุมใหญ่สงขลาคึกครั้งที่ ๒ ณ กรุงเฮก
ฮัง ในคราวนั้นกรมยุทธนาธิการทหารบกได้ส่งให้ไปดูแลการทหารใน
ประเทศเยอรมันนีและสั่งซื้อปืนใหญ่สนามจากห้างกรุปมาใช้ในราชการ
ทหารด้วย

เมื่อต้นปี พ.ศ. ๒๔๕๒ ใต้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนาย
พลโท และมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปรับราชการ
ในตำแหน่งรองเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ และพระราชทาน
สัญญาบัตรเป็นพระยาวางฆานประพัทธ์วิบูลย์ปรีวัตรเกษตราธิบดี แล้ว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานกระบี่ฝึกของค้ำกับพานหมาก
กลมเครื่องพร้อม คณโท และกระโถนทองคำเป็นเครื่องยศ ใน
เดือนธันวาคมศกเดียวกัน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเสนาบดี
กระทรวงเกษตราธิการ

พ.ศ. ๒๔๕๓ ใต้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นมหาอำมาตย์เอก
เมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๔ ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ สถาปนาเป็นเจ้าพระยาในราชทินนามเดิม

พ.ศ. ๒๔๕๔ ใต้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายกองตรี
เสื่อย้า

เจ้าพระยาวางฆานประพัทธ์รับราชการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง
เกษตราธิการได้ ๒ ปีกับ ๑๐ เดือน ครั้นวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไปรับราชการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง

(๑๐)

ทรงโยธาธิการ ซึ่งได้มีประกาศพระบรมราชโองการปรับปรุ้งใหม่ และเปลี่ยนนามเป็นกระทรวงคมนาคมในคราวเดียวกัน

พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายพลเอก และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายทหารพิเศษประจำโรงเรียน นายร้อยชั้นปฐม

พ.ศ. ๒๔๖๓ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นนายกองโท
เสด็จ

พ.ศ. ๒๔๖๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายทหาร พิเศษประจำโรงเรียนนายร้อยทหารบก

เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์รัชการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง คมนาคมได้ ๑๔ ปี ครั้นต้นปี พ.ศ. ๒๔๖๕ กราบถวายบังคมลาออก จากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงคมนาคม

พ.ศ. ๒๔๗๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเสนาบดี กระทรวงเกษตราธิการ และต่อมาเปลี่ยนนามเป็นรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงเศรษฐกิจ ในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ กราบถวายบังคมลาออก จากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจ

เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ได้ทำการสมรสกับนางสาวคาค สิงห์เสนี (ได้รับพระราชทานยศเป็นท่านผู้หญิงวงษาอนุประพัทธ์ ท.จ.ว.) ธิดา พระยาณรงค์เรืองฤทธิ (เอม สิงห์เสนี) เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๗ มี บุตรและธิดา คือ

(๑๑)

๑. หลวงจรรยาสุนทวงศ์ (หม่อมหลวงจรรยา สุนทวงศ์) ถึงแก่กรรม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓
  ๒. หลวงจรรยาสุนทวงศ์ (หม่อมหลวงจรรยา สุนทวงศ์)
  ๓. หลวงเกษตรทรรณ (หม่อมหลวงเกษตร สุนทวงศ์)
  ๔. หม่อมหลวงอุคม สุนทวงศ์
  ๕. หม่อมหลวงหญิงแสง กฤดากร
  ๖. หม่อมหลวงเกษตร สุนทวงศ์
- นอกจากนี้ยังมีบุตรและธิดาอื่น ๆ คือ
๗. หม่อมหลวงหญิงชื่น สุนทวงศ์
  ๘. หม่อมหลวงหญิงบัว กิติยากร
  ๙. หม่อมหลวงจินดา สุนทวงศ์
  ๑๐. หม่อมหลวงทัยเกษม สุนทวงศ์
  ๑๑. หม่อมหลวงหญิงมณีนันท์ สุนทวงศ์
  ๑๒. หม่อมหลวงกมล สุนทวงศ์
  ๑๓. หม่อมหลวงหญิงสารภี สุนทวงศ์

เมื่อเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๘ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ บ่วยเป็นไข้มาเลเวียและเขากวาน มีอาการหนักมาก นายแพทย์ได้ตรวจและรักษาอย่างกวคขันเป็นเวลา ๓ เดือนเศษ อาการค่อยทุเลา ชัน จนลุกเดินได้ ตั้งแต่นั้นมากำลังร่างกายได้เสื่อมถอยลงทุกที และ

(๑๒)

หัวใจเริ่มพิการ ครั้นเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ได้เริ่มป่วยเป็น
เส้นโลหิตคืบ แต่นั้นมาอาการมีไข้ทรงกัทรุคเรื่อยมา แม้จะได้รับการ
พยาบาลอย่างเคร่งครัด ครั้นวันที่ ๓๐ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓
เวลา ๑๙ นาฬิกา ๓๙ นาที เจ้าพระยาวงษาประพัทธ์ถึงอสัญญ
กรรมในอาการสงบ คำนวณอายุได้ ๗๔ ปี กับ ๔ เดือน วันที่ ๓๑
ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ เวลาค่ำ พระราชทานน้ำอาบศพ และได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานโกศมณฑป พร้อมทั้งเครื่อง
เกียรติยศศพเป็นเกียรติยศ พระราชทานไตรของหลวง ๑๐ ไตร
ยังสกุล กัทรุคเกล้าฯ ให้พระสงฆ์สวดอภิธรรม วัชรพระราชทาน
ฉันท์ ๔ รูป เพล ๔ รูป มีกำหนด ๗ วัน

เจ้าพระยาวงษาประพัทธ์ ได้รัชมราชทานยศ ขรรดาศักดิ์ เครื่อง
ราชอิสริยาภรณ์ เหรียญ และเข็ม เป็นบำเหน็จความชอบโดยลำดับ
ดังนี้ คือ

ขรรดาศักดิ์

<u>พ.ศ.</u>	<u>เป็น</u>
๒๔๔๒	หม่อมชาติเศษอุดม (หม่อมราชินีกุล)
๒๔๕๒	พระยาวงษาประพัทธ์วิบูลย์ปริวัตร- เกษตราธิบดี
๒๔๕๔	เจ้าพระยาวงษาประพัทธ์ฯ

(๑๓)

ยศ

<u>พ.ศ.</u>	<u>เป็น</u>
๒๔๓๐	นายร้อยตรีในกองทหารเคนมาร์ค
๒๔๓๑	นายร้อยตรีในกองทัพบกไทย
๒๔๔๐	นายร้อยเอก
๒๔๔๒	นายพันตรี
๒๔๔๔	นายพันโท
๒๔๔๖	นายพันเอก
๒๔๔๗	นายพลตรี
๒๔๕๒	นายพลโท
๒๔๕๓	มหาอำมาตย์เอก
๒๔๕๔	นายกองตรี เลือดย่า
๒๔๖๒	นายพลเอก นายทหารพิเศษประจำโรงเรียนนายร้อย ชั้นปฐม นับแต่วันที่ได้รับพระราชทาน ยศเป็นนายพลตรี
๒๔๖๓	นายกองโท เลือดย่า
๒๔๖๔	ราชองครักษ์พิเศษ
๒๔๖๘	นายทหารพิเศษประจำโรงเรียนนายร้อย ทหารบก

(๑๔)

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

<u>พ.ศ.</u>	<u>ได้รับพระราชทาน</u>
๒๔๔๔	ทวีตการณมังกฎไทย
๒๔๔๘	ทวีตการณช้างเผือก
๒๔๔๙	ทวีตการณมังกฎไทย
๒๔๕๒	ประถมาภรณ์มังกฎไทย ทศิยจุลจอมเกล้าวิเศษ
	ประถมาภรณ์ช้างเผือก
๒๔๕๔	ปฐมจุลจอมเกล้า
๒๔๕๗	รัตนวราภรณ์

เหรียญ และ เข็ม

<u>พ.ศ.</u>	<u>ได้รับพระราชทาน</u>
๒๔๓๗	เหรียญรัชฎาภิเศก
๒๔๔๑	เหรียญประพาสมาลา
๒๔๔๒	เหรียญจักรมาลา
๒๔๔๓	เหรียญคชฎีมาลา เข็มศิลปวิทยา
๒๔๔๖	เหรียญทวิชาติเศกทอง
๒๔๕๐	เหรียญรัชมงคลทอง
๒๔๕๑	เหรียญรัตนารณ (จ.ป.ร.) ชั้นที่ ๓ (เหรียญคชฎีมาลา) เข็มราชการ แผ่นดิน

(๑๕)

<u>พ.ศ.</u>	<u>ได้รับพระราชทาน</u>
๒๔๕๒	เข็มพระชนมายุสมมงคลชั้นที่ ๒ ของคำ เข็มสมุทมนตร์
๒๔๕๓	เหรียญรัตนาภรณ์ (ว.ป.ร.) ชั้นที่ ๒
๒๔๕๔	เหรียญบรมราชาภิเศก รัชกาลที่ ๖ ทอง
๒๔๕๗	เข็ม พระบรมนามาภิไธยย่อ ว.ป.ร. ผัง เพชร ชั้นที่ ๑
๒๔๖๒	(เหรียญกุญแจมัลลา) เข็มราชการ แผ่นดิน
๒๔๖๔	เหรียญบรมราชาภิเศก รัชกาลที่ ๗ ทอง
๒๔๖๘	เหรียญรัตนาภรณ์ (ป.ป.ร.) ชั้นที่ ๓
๒๔๗๕	เหรียญฉลองพระนครทอง

เครื่องราชอิสริยาภรณ์และตราต่างประเทศ

<u>พ.ศ.</u>	<u>ได้รับ</u>	<u>ประเทศ</u>
๒๕๓๑	ราชา	สวีเดน
๒๕๓๕	คัมภีร์บรอกชั้นที่ ๓	เคนมารีค
๒๕๔๕	อาทิกษัตริย์ชั้นที่ ๓	ญี่ปุ่น
๒๕๔๘	เลขาของคอนเนอรส์ชั้นที่ ๓	ฝรั่งเศส

คำนำ

ที่ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการ
สร้างสถานที่ขึ้นณสระประทุมวัน สำหรับเป็นที่แสดงการกสิกรรม
แลพานิชการในครั้งนั้น พระมหากรุณาธิคุณเป็นล้นเกล้าฯ หากที่สุก
มิได้ ก็เมื่อคำนึงถึงพระมหากรุณาธิคุณที่ทรงตั้งพระราชหฤทัยทำ
บำรุงการกสิกรรม หัตถกรรม แลพานิชการ ซึ่งเป็นกำลังอันสำคัญ
ของประเทศให้มีความวัฒนาถาวรเจริญยิ่งขึ้นทันสมัยดังนี้แล้ว ก็
กระทำให้อย่างเกิดความขี้ติยินดีเป็นล้นเกล้าฯ เพราะการนาชั้นแนล
เอ็กซีฮิบิชั่น เมื่อรัตนโกสินทรศกขรรจบ ๑๐๐ ปี การแสดงพิพิธ
ภัณฑ์ แลการประกวดต่าง ๆ ที่ได้เคยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้มีขึ้นแต่ก่อนนั้น ถึงแม้ว่าเป็นการใหญ่โตยิ่งกว่าการแสดง
กสิกรรมแลพานิชการในครั้งนั้นก็จริงอยู่ แต่การแสดงต่าง ๆ ที่เคย
มีมาแล้วนั้น ย่อมหมายประโยชน์จะบำรุงทั่วไป หรือบำรุงแต่สิ่งหนึ่ง

สิ่งใดโดยฉพาะ หาเหมือนการแสดงกสิกรรมแลพานิชการที่ได้
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการจัดขึ้นจนสระ
ประทุมวันในครั้งนี้ไม่ เพราะเป็นการเกี่ยวกันหน้าที่ของกระทรวง
เกษตราธิการแท้ ด้วยการแสดงครั้งนลวนเนื่องอยู่ในการกสิกรรม,
หัตถกรรม, แลพานิชกรรม ซึ่งเป็นกำลังอันสำคัญของประเทศ
ที่ควรบำรุง เหตุฉนั้นกระทรวงเกษตราธิการจึงมีความขยติขยัคต่อ
พระมหากษัตริย์คณันเป็นล้นเกล้าฯ หาที่สุดมิได้ ครั้นจะจัดทำ
ถาวรวัตถุขึ้นใดขึ้นเพื่อเป็นหลักฐานสำหรับการแสดงกสิกรรมแลพานิช
การในครั้งนี้ ก็มีเวลาน้อยนัก จึงได้คิดรวบรวมเรียบเรียงประวัติ
ของกระทรวงเกษตราธิการขึ้น เพื่อให้เป็นการปรากฏว่า กระทรวง
เกษตราธิการนี้ไม่ใช่เป็นกระทรวงที่สำคัญแลจำเป็นแต่ในสมัยนี้ ถึง
แต่ในสมัยโบราณนั้นก็ เป็นกระทรวงอันสำคัญมากมาแล้วเหมือนกัน
แม้แต่ตราที่ได้เคยใช้มานั้น ก็ได้ใช้มาถึง ๘ ดวง จึงเห็นได้ว่า
เคยมีหน้าที่ต่าง ๆ มากมาแต่กาลคักค้ำบรรพ์แล้วกระทรวงหนึ่ง

การเรียบเรียงประวัติเช่นนั้น เมื่อจะให้เป็นการบริบูรณ์ก็ได้แล้ว
ก็ค้องมีเวลาพอที่จะเที่ยวสืบเสาะเก็บรวบรวมเรื่องต่าง ๆ แลเหตุการ
ทั้งปวงที่เกี่ยวข้องอยู่ในหน้าที่กระทรวงนี้ ตามที่กล่าวมาแล้ว ว่าค้อง
เรียบเรียงประวัติเล่มนี้ขึ้นโดยวิธีอื่นเพื่อจะพิมพ์ขึ้นให้ทันสำหรับแจก
เป็นที่รูกในการเข้คสถานกการแสดงกสิกรรมแลพานิชการ ในวันที่
๑๘ เมษายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘ นั้น ฉนั้น การที่จะค้นหา
หลักฐานต่าง ๆ ของกระทรวงนี้ได้โดยเร็วฉนั้น ก็ค้องจะเป็นการยาก

ถ้าหากอยู่ เพราะกระทรวงนี้ในบางเวลาที่ก็ได้เคยเสด็จมทราชมายัง
 แล้วแต่ก่อน จนถึงกับล้ม, แลต้องไปฝากชนอยู่ในกระทรวงนั้นก็เคย
 เป็นมา ตามเหตุผลที่กล่าวมาแล้วนี้ หลักฐานอันสำคัญของกระทรวง
 เกษตรราชการ จึงหาไม่ได้โดยง่าย แลกระทรวงนี้เป็นกระทรวงที่
 เก่าแก่ช้านานมาหลายร้อยปีแล้ว ทั้งในเวลาโน้นก็ยังไม่มีการพิมพ์
 ที่จะพิมพ์หนังสือต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับราชการทั้งปวงขึ้นไว้ได้ ด้วย
 เคยใช้เขียนลงไว้แต่ในสมุดที่ทำด้วยเปลือกข่อยและกระดาษข่อยอัน
 บาง เขียนด้วยดินสอดำไว้เป็นพื้น แลคงได้เขียนไว้แต่ในฉบับนี้ จึง
 ไม่แพร่หลายไปได้มากเหมือนมีเครื่องพิมพ์ในทุกวันนี้ เพราะเหตุอัน
 จึงค้นหาหลักฐานในเวลาอันน้อยนี้ได้ยาก แต่ที่ได้เรียบเรียงพิมพ์
 ขึ้นได้ในเวลาประมาณเดือนเศษนี้ ก็เพราะได้เอาใคร่ครวญนายบาง
 พระองค์แลข้าราชการในกระทรวง แลข้าราชการผู้อื่นบางท่านช่วย
 ออกทุนซื้อเพื่อ จึงได้พิมพ์สมุดเล่มนี้จนแล้วทันแจกในวันเบิกสถานที่
 แลตั้งกลสิกรรมแลพานิชการนี้ไว้

บรรดาเจ้านายแลข้าราชการที่ใต้ทรงช่วย แลช่วยเอื้อเฟื้อ
 เกื้อกูลในการพิมพ์สมุดเล่มนี้ชื่อนั้นคือ นายพลเรือตรี พระเจ้า
 ลูกยาเธอ กรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ ใต้ทรงพระเมตตาเขียน
 ลายพระพิรุณทรงนาคที่หน้าปกหนังสือนี้ประทาน ก็ใต้ทรงวาท
 แลขพระภาคินยบัตรอนวัจกร์ สำหรับแจกให้แก่ผู้ใดควรได้รับรางวัล
 ในการแสดงกลสิกรรมแลพานิชการในคราวนี้ด้วย

• พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์

ข้าราชการที่ได้ช่วยอุทิศตนในการเรียบเรียง รวบรวม หนังสือ
 นั้น คือ

พระยาบรมมหาพิชัยธวัช อธิบดีกรมทะเบียนที่ดิน
 พระยาประจักษ์ศิลปาคม ข้าหลวงตรวจการออกโฉนดที่ดิน
 พระยาวิเศษโกชนา ข้าหลวงเกษตรมณฑลกรุงเทพฯ
 หม่อมมอรุณเทวี เจ้ากรมคลอง
 หลวงประมวญภูมิเทศ ผู้รั้งข้าหลวงออกโฉนดมณฑลกรุงเทพฯ
 ขุนภูมิพิทยาภรณ์ ปลัดกรมทะเบียนที่ดิน
 หม่อมราชวงศ์ไฉน ผู้ปกครองโรงเรียนกระทรวงเกษตราธิการ
 หลวงโลหภูมิพิทยานการ ปลัดกรมราชโลหกิจแลภูมิวิทยา
 นายใหม่ ผู้รั้งหัวหน้าแผนกใหม่ แล
 นายพันตรี หลวงโยธาธรรมนิเทศ กรมเสนาธิการทหารบก

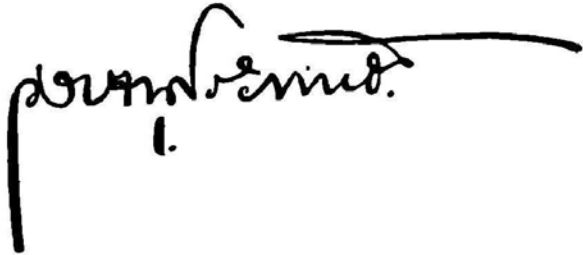
ได้เป็นผู้ช่วยรวบรวมสอบทานสมุดเล่มนี้ด้วย

-
- ๑ พระยาประจักษ์ศิลปาคม (แฉ่ม แสงชูโต)
  - ๒ พระยาอาหารบริรักษ์ (ฝั่ง ชูโต)
  - ๓ พระยาวิเศษโกชนา (เครื่อง นิกฎานนท์)
  - ๔ พระยาสวัสดิ์วโรดม (ม.ร.ว. สายหยุด สนิทวงศ์)
  - ๕ พระประมวญภูมิเทศ (เฮง วิระศิริ)
  - ๖ หลวงภูมิพิทยาภรณ์ (ชาน : ไม่ทราบนามสกุล)
  - ๗ หลวงบวรวาที (ม.ร.ว. ไฉน นพวงศ์)
  - ๘ พระยาพิศณุแสน (โชเทียนเตียน จาคีถะวนิช)
  - ๙ หลวงชำนาญโกศยศาสตร์ (ใหม่ กาญจนกุล)
  - ๑๐ (แฉ่ม : ไม่ทราบนามสกุล)

ง

จึงขอขอบพระเดชพระคุณ แลขอขมาคุณ บรรดาท่านที่ได้ออก
พระนามแลนามมาแล้วในที่สุคนธ์ทั่วกัน

ถ้าสิ่งใดหรือข้อใดในสมุทเล่มนั้น ยังขาดตกบกพร่องอยู่บ้าง
ไม่บริบูรณ์ถูกต้องแล้ว จึงให้อภัยแลเห็นแก่ความยากลำบากแลที่
มีเวลาน้อยนั้นด้วย เทอญ

พระทรวงเกษตราธิการ

วันที่ ๓๐ มีนาคม รัตนโกสินทร ศก ๑๒๘

สารบาญ

บุรพัตถชาตคติกรรม

บริเฉทที่ ๑

พวกพรหมลงมาเกิดเป็นชาติมนุษย์ / ต้นเกิดในโลก	หน้า
บริโภครคณณิน, จันนิน, เกรือนิน	๑
เกิดดวงอาทิตย์	๒
เกิดดวงจันทร์	๒
เกิดเข้าสัตตชาติสาธิมี่รวงเปนเข้าสารไม่มีนกลยว่า	๓
พวกพรหมตันชาติมนุษย์กลยเพคเป็นบรูษสัตว์	๔
เข้าสาธิตกลยกลยมีเปลือกหุ้มเมลคเข้า	๕
มนุษย์แย่งขันที่นาแก่กัน	๕
เกิดโจรสกเข้าสาธิตแห่งกัน	๕
ตั้งพระเจ้ามหาสมมติชัตติยราช	๖
เรียกชนเป็นสี่ชาติสี่ตระกูล	๗
แบ่งประเภทพืชพรรณ บุรพัตถชาติ, อะปรัตถชาติ	๑๐

กระทรวงเกษตราธิการ

บริเฉทที่ ๒

ตำแหน่งจัตุศกมัทธัง ๔ คือ เวียง, วัง, คลัง, นา	๑๕
--	----

(๒)

	หน้า
ใช้ตรา ๙ ดวงในกระทรวงเกษตราธิการ	๑๖
นามเจ้าพระยาพลเทพใน ๕ รัชกาล	๒๑
ประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดี	๒๘
กระทรวงเกษตราธิการในคราวเจ้าพระยาภาสกรวงษ์เป็น เสนาบดี ใ้ใ้วางแบบเป็นบรรดาศักดิ์พิมพ์ เทียบขำ, ใบของ, ฯลฯ ขาญซึ่งเงินค่านาขึ้นใช้ตามแบบที่ใ้ใ้ตั้งนั้น	๓๖
เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ซึ่งเรียกว่ากระทรวงเกษตร์พินิจการ ต่อท่านเจ้าพระยา ภาสกรวงษ์	๔๐
กรมแผนที่, กรมพระคลังสวน, มาขึ้นอยู่ในกระทรวง เกษตร์พินิจการ	๔๐
กระทรวงเกษตร์พินิจการ มีการน้อย ลงเข้าสมทบอยู่ใน กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ในเวลาที่ท่านเจ้าพระยา สุรศักดิ์มนตรีลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีนั้นแล้ว	๔๓
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกระทรวงเกษตราธิการ ขึ้นตามเดิม	๔๔
เจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์เป็นเสนาบดีกระทรวง เกษตราธิการได้จัดการต่าง ๆ ต่อมา	๔๔

(๓)

	หน้า
เจ้าพระยาวงษานุประพัทธ์ เสนาบดี	๕๑
(ตั้งแต่หน้า ๕๒-๗๙ เพิ่มเติมขึ้นภายหลัง ใน พ.ศ. ๒๔๘๔)	
<hr/>	
ตั้ง ข้าหลวงเกษตร์ประจำมณฑล	๕๑
การบำรุงฝ้าย	๕๒
การบำรุงการชลประทาน	๕๔
การประปา ในกรุงเทพ ฯ	๕๖
การบำรุงและประกวดพันธุ์ข้าว	๕๙
คำกราบบังคมทูลพระกรุณาอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จการเสด็จกลสิกรรม และพาณิชการ ครั้งที่ ๑	๖๒
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบเสนาบดี กระทรวงเกษตราธิการ	๖๖
การเสด็จกลสิกรรมและพาณิชการครั้งที่ ๒	๗๔
คำกราบบังคมทูลพระกรุณาอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จการเสด็จกลสิกรรม และพาณิชการ ครั้งที่ ๒	๗๖
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบเสนาบดี กระทรวงเกษตราธิการ	๗๙

(๔)

กรรมชั้นของกระทรวงกรมทะเบียนที่ดิน

หน้า

บริเวณที่ ๓

๘๗

ตั้งหอทะเบียนที่ดินในหัวเมืองกรุงเก่าครั้งที่ ๑
ตั้งกรมทะเบียนที่ดินขึ้นในกระทรวงเกษตราธิการ

๘๘

เมื่อศก ๑๒๐

๘๙

มีคดีอรรถนกรแซมเป็นเจ้ากรม ๆ ทะเบียนที่ดิน

๙๐

ตั้งหอทะเบียนที่ดินมณฑลกรุงเทพ ฯ เป็นครั้งที่ ๒

๙๑

ตั้งหอทะเบียนที่ดินมณฑลนครไชยศรีเป็นครั้งที่ ๓

๙๒

ตั้งหอทะเบียนที่ดินเมืองชลบุรีเป็นครั้งที่ ๔

๙๓

ตั้งหอทะเบียนที่ดินเมืองฉะเชิงเทราเป็นครั้งที่ ๕

๙๔

ตั้งหอทะเบียนที่ดินในมณฑลเมืองพิศณุโลกเป็นครั้งที่ ๖

๑๐๐

ตั้งหอทะเบียนที่ดินเมืองพิษณุโลกเป็นครั้งที่ ๗

๑๐๒

ตั้งหอทะเบียนที่ดินเมืองสุพรรณบุรีเป็นครั้งที่ ๘

๑๐๓

ตั้งหอทะเบียนที่ดินเมืองยวราชบุรีเป็นครั้งที่ ๙

๑๐๔

ตั้งหอทะเบียนที่ดินเมืองลพบุรีเป็นครั้งที่ ๑๐

๑๐๕

ตั้งหอทะเบียนที่ดินเมืองอ่างทองเป็นครั้งที่ ๑๑

๑๐๖

ตั้งหอทะเบียนที่ดินเมืองพิจิตรเป็นครั้งที่ ๑๒

๑๐๗

ฝากกรมเพาะปลูกในกรมทะเบียนที่ดิน

๑๐๘

มอบหอทะเบียนที่ดินในมณฑลต่าง ๆ ให้อยู่ในความ

ปกครองของมณฑล

๑๐๙

(๕)

	หน้า
ข้าหลวงเลขครุประจำมณฑลกรุงเทพฯ ๑	๑๐๘
ตั้งหอทะเบียนที่ดินเมืองสมุทรสาครเป็นครั้งที่ ๑๓	๑๐๘
การนำที่แพนกกของเลขครุทำการเก่า	๑๐๙
แพนกวเรวรงานการสินค้า	๑๑๐
รายงานน้ำฝน น้ำท่า ราคาเมล็ดธัญญาหาร	๑๑๒
ตั้งเครื่องรองน้ำฝน	๑๑๓
ขอให้ตั้งพระราชบัญญัติจดทะเบียนสินค้าไทย	๑๑๓
ตรวจการปนเข้าในโรงสีต่าง ๆ	๑๑๔
การนำที่แพนกวบริษัทต่าง ๆ	๑๑๔
บริษัทรณรางพระพุทธบาททูนจำกัด	๑๑๕
บริษัทรถไฟทำเงินทุนจำกัด	๑๑๖
บริษัทรณรางไทยทูนจำกัด	๑๑๖
บริษัทรถไฟแม่กลองทูนจำกัด	๑๑๗
บริษัทอินยเนียร์ริง โซไซเอติ ออฟ สยาม	๑๑๗
บริษัทแบงก์สยามกัมมาจลทูนจำกัด	๑๑๘
บริษัทเรือยนต์ทูนจำกัด	๑๑๘
รวมบริษัทรถไฟทำเงินแม่กลองทูนจำกัด	๑๑๙
บริษัททรานสปอร์ต ๑ ล ๑ ทูนจำกัด	๑๒๐
บริษัทเรือไฟไทยทูนจำกัด	๑๒๐
บริษัทศิวราชาทูนจำกัด	๑๒๑

(๖)

	หน้า
บริษัท เว็บบันด์ จำกัด	๑๒๑
บริษัท ศิลปสยาม จำกัด	๑๒๒
บริษัท ยางกอกซิค จำกัด	๑๒๒
แพนทักซ์ ห้างสรรพสินค้า	๑๒๓
มอบกของห้างสรรพสินค้า	๑๒๔

คลองต่าง ๆ ทั้งเก่าและใหม่ในกรุงเทพมหานครหัวเมือง
แห่งประเทศไทย

๑๒๕

คลองลำโรงซึ่งมีอยู่ในแขวงเมืองสมุทรปราการในรัชสมัย	๑๒๕
คลองบางกอกใหญ่ คือคลองบางหลวง	๑๒๕
คลองบางกรวย	๑๒๕
คลองลัดวิมวักโก๊ตเคย ๓๕๕ บ้านสามโคก	๑๒๕
คลองเมืองนนทบุรี	๑๒๕
คลองปากจั่นเมืองลพบุรี	๑๒๕
คลองมหาไชยชลมารค	๑๒๕
คลองเทวีคณชัย	๑๓๐
คลองเปนคูข้างหลังเมืองแต่คลองบางกอกน้อยมาออก	
คลองบางกอกใหญ่	๑๓๑

(๗)

	หน้า
คลังของรอบกรุงตามพระราชพงษาวดารกรุงรัตนโกสินทร	๑๓๑
คลังของข้างขุนเทียน	๑๓๒
คลังของสำนักขื่อน	๑๓๓
คลังของแสนแสน, ขางขนาท	๑๓๓
คลังของเจคียชชา	๑๓๓
คลังของมหาสวัสดิ์	๑๓๔
คลังของภาษีเจริญ	๑๓๕
คลังของทำนินสถวก	๑๓๖
คลังของผดุงกรุงเกษม	๑๓๖
คลังของเปรมประชากร	๑๓๗
คลังของนครเนื่องเขตร์	๑๓๘
คลังของประเวศบุรีรมย์	๑๔๐
คลังของท่าไช	๑๔๒
คลังของทววิคมนา	๑๔๒
คลังของนราภิรมย์	๑๔๓
คลังของเปริง	๑๔๕
คลังของนิคมยาตรา	๑๔๗
คลังของไผ่สิงห์โต	๑๔๗
คลังของอุคมชนจร	๑๔๘
คลังของหลวงแพ่ง	๑๔๙

	หน้า
คถของพระราชาภิรมล	๑๕๐
คถของพระยายมรวิภา	๑๕๑
คถของนางพลีใหญ่	๑๕๒
คถของเจเรญ	๑๕๓
คถของท้าววิษัษฐคคถของแลคขุนานาสยามชุก	๑๕๔
คถกรมคถองในกระทรวงเกษตราธิการ	๑๕๔
ช่อมคถอง	๑๕๗
ทำประคถุน้ำ	๑๕๘
เจ้ากรมคถองลาออก	๑๖๐
พระราชทานเครื่องราชอิศริยาภรณ์	๑๖๑

กรมราชโลหกิจแลภูมิวิทยา
ระเบียบการนำที่ต่าง ๆ

คถกรมราชโลหกิจแลภูมิวิทยา	๑๖๓
ออกตรวจการแร่	๑๖๕
เจ้ากรมราชโลหกิจแลภูมิวิทยาลาออกจากราชการ	๑๖๖
ออกประทานบัตรในระหว่าง ๓ ศก	๑๖๖
กรมราชโลหกิจแลภูมิวิทยาไปขึ้นอยู่ในกระทรวงพระคลัง มหาสมยัต	๑๖๗

(๕)

เปลี่ยนเจ้ากรม ๆ ราชโลหกิจแลภูมิวิทยา	หน้า
เกี่ยวกับภาคหลวงแร่ที่บุกในมณฑลภูเก็ต	๑๖๘
คำภาคหลวงแร่ที่บุกในมณฑลนครศรีธรรมราช	๑๗๕
	๑๘๓

โรงเรียนกระทรวงเกษตราธิการ

คำรับสั่งพระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นพิฆัยมหิทธิโรคม	๑๘๘
คำกราบทูลทูลขอของพระยาศรีสุนทรโวหารปลัดทูลฉลอง	
กระทรวงเกษตราธิการ	๒๐๐
ระเบียบการปกครองแลระเบียบการโรงเรียน, คำนำ	๒๐๒
กรรมการตรวจโรงเรียน	๒๐๒
ผู้ปกครองโรงเรียน	๒๐๓
หัวหน้าครู	๒๐๓
ครูต่าง ๆ	๒๐๔
ครูผู้ช่วยจัดการโรงเรียน	๒๐๖
นามแลตำแหน่งพนักงาน	๒๐๗
ระเบียบการโรงเรียน เวลาเรียนนักเรียน	๒๐๘
ผู้สมควรเป็นนักเรียน	๒๑๐
ตัวอย่างใบขั้วรอง	๒๑๒
จำนวนชั่วโมงเรียนวิชาต่าง ๆ ในอาทิตย์หนึ่ง	๒๑๔

	หน้า
หลักสูตรชั้นค่านักเรียนเพาะปลูกการคดอง, การโลหกิจ	๒๑๗
ชั้นกลางนักเรียนเพาะปลูก	๒๒๑
ชั้นกลางนักเรียนการคดอง	๒๒๖
ชั้นกลางนักเรียนโลหกิจ	๒๓๐
ชั้นสูงนักเรียนเพาะปลูก	๒๓๔
ชั้นสูงนักเรียนการคดอง	๒๓๗
ชั้นสูงนักเรียนการโลหกิจ	๒๔๐
จำนวนนักเรียนตั้งแต่เข้าศึกษาจนถึงศก ๑๒๘	๒๔๔
นักเรียนที่ไ้รับประกาศนียบัตร	๒๔๕
ส่วนทคดอง	๒๔๗
นักเรียนกรมอื่นนอกจากกรมชนกระทรวงเกษตราธิการ	๒๔๗
การรับนักเรียนกรมอื่น	๒๔๗
นักเรียนที่จะส่งไปเล่าเรียนต่างประเทศ	๒๔๘
กำหนดทคดอง	๒๔๘
การเลือนชั้น	๒๔๘
การสอบไ้รับประกาศนียบัตร	๒๕๑
ข้อบังคับในการสอบไ้รับประกาศนียบัตร	๒๕๑
อัตราเงินเคอน	๒๕๓
กำหนดเวลาเรียนชั้ววัน	๒๕๓
ค่าเบยเลี้ยงนักเรียน	๒๕๔

	หน้า
การกินอยู่หลับนอน	๒๕๔
ข้อบังคับสำหรับโรงเรียน	๒๕๕
นักเรียนทั่วไป	๒๕๕
การลงโทษ	๒๕๖
การลา	๒๕๗
การหยุดเรียนชั่วคราว	๒๕๗

กรมช่างไหมเริ่มจัดการเป็นครั้งแรก
ตั้งแต่วันที่โกสินทรศก ๑๒๐ ถึงวันที่โกสินทรศก ๑๒๙

	หน้า
คำนำ	๒๕๙

บายูชีสินค้าขาเข้าของกรมศุลกากร	๒๖๓
ทดลองวิธีปลูกคันหม่อน	๒๖๖
ทดลองเลี้ยงไหมไทยโดยวิธีอย่างใหม่	๒๖๖
ทดลองเลี้ยงพันธุ์ไหมญี่ปุ่น แลผสมพันธุ์ไหมไทยกับพันธุ์ ไหมญี่ปุ่น	๒๖๖
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม เป็นอธิบดีกรมไหม	๒๖๙

กองช่างใหม่นครราชสีมาสร้างส่วนหมอนสร้างโรง	
เลี้ยงใหม่โรงสาวใหม่	๒๗๑
กรมช่างใหม่ได้ขยายสาขาขึ้นอีกแห่งหนึ่งท่าเมืองบุรีรัมย์	๒๗๒
กรมช่างใหม่ได้ขยายสาขาแยกขึ้นแห่งหนึ่งท่าอำเภอ	
พทไรสัง แขวงเมืองบุรีรัมย์	๒๗๔
นักเรียนกองกรุงเทพ ฯ เรียนจบหลักสูตรรับประกาศนียบัตร	
ออกแล้ว ๑๑ นาย	๒๗๕
อัครราชใหม่	๒๗๗
กองพทไรสัง	๒๗๘
กองรัตนบุรี	๒๗๙
กองสุวรรณภูมิ	๒๘๐
กองพยัคฆภูมิพิสัย	๒๘๐
ในคก ๑๒๘ กรมช่างใหม่ได้ตั้งสาขานแยกขึ้นอีก ๔ กอง	๒๘๒

การทำนา

บริเฉทที่ ๔	๒๘๕
-------------	-----

วิธีทำนาไร่ วิธีทำนาทุ่ง	๒๘๘
น่าน้ำฝน	๒๘๙
วิธีทค่น้ำไขนน้ำ	๒๙๐

	หน้า
นาทุ่งหรือนาเมือง	๒๙๔
นาเมือง	๒๙๕
นาเชิงเลนหรือนาน้ำตก	๒๙๗
นาสวนนั้นในชั้นเดิมก็คือนาขี้ก	๒๙๗
น่านาถมหรือเพาะเลย	๒๙๘
น่าน้ำใส	๒๙๙
วิธีทำนาเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ	๓๐๐
วิธีเตรียมการสำหรับทำการเพาะปลูก	๓๐๒
การทำนาเข้าไปในประเทศอเมริกา	๓๑๕
ราคาเข้าของนนานาประเทศในตลาดเข้าโลก	๓๑๘
ร.ศ. ๑๒๖-๑๒๗ กระทรวงเกษตราธิการได้มีการ	
ประกวดพรรณเข้าที่เมืองฉะเชิงชฎบุรีแต่ในกรุงเทพ ฯ	๓๒๑
ร.ศ. ๑๒๔ ประเทศอเมริกาได้ส่งเข้าเปลือกคาโรไลนา	
อย่างก็ เข้ามาให้ดูเป็นตัวอย่าง	๓๒๒
เลือกหาพรรณเข้าที่เข้ามาใช้เป็นเข้าปลูก ๆ นั้นใส่ลงใน	
น้ำเกลือที่เค็มจัดเวลาทิ้งออกเป็นต้นก็มีแรงมากกว่า	
เข้าธรรมดา	๓๒๔

บุรพัตถชาตีกสิกรรม

บริเวณที่ ๑

ตามคำภีร์ไตรโลกวิชัย ซึ่งกล่าวถึงพืชพรรณต่างๆ ที่มนุษย์
ไต่ขีวโลกเป็นอาหาร ตั้งแต่ปฐมกาลสืบมา จะไต่กล่าวโดยสังเขป
ดังต่อไปนี้

เมื่อถึงคราวกัปยวีนาศ ยังเกิดเพลิงประลัยกัลป์ขึ้นเผาผลาญ
พื้นแผ่นดินโลกธาตุแต่ก่อน ให้ใหม่เป็นจรณวิจรณเป็นเท่าอันสิ้นสูญ
ไปหมดแล้ว จึงเกิดพื้นแผ่นดินโลกธาตุทั้งขึ้นใหม่ในภทฺธิกัปนี้ ซึ่ง
เป็นกัปอันเจริญมีกำหนดว่า จะอภังสมเด็จพระพุทธเจ้าผู้จะมาอุบัติ
ตรัสในกัปนี้ไว้ ๕ พระองค์ มีทวีปทั้ง ๔ คือ ชมพู, อมรโคณาคณะ,
บพพะวิเทหะ, อุตตรกุรุ, มีทวีปน้อยสองพื้นเป็นยวีวาร และมีมหา
สมุทรทั้งสี่ล้อมรอบมหาทวีปทั้งสี่ มีชมพูทวีปเป็นประธานของมหาทวีป
ทั้งสาม ในขณะนั้นมีรศแผ่นดินอันเป็นคัวยน้ำวคชน ยังเกิดขึ้น
ก่อนเหนือพื้นขัณฑ์ แล้วจึงเกิดวันคืนมีสัตว์ฐานเหมือนเห็นคณังาม
ภายหลังจึงยังเกิดเครือคินธันทอกลี้อย มากมูนเต็มไปในพื้นแผ่นดิน
ที่ทั้งขึ้นใหม่ มีโอชะอันอรรอยมีกลิ่นหอมฟุ้งตระหลยไปในทิศานทุก
ในกาลนั้น มีพวกพรหมในชั้นอาภัสสรพรหมโลก จุติลงมาเกิด
เป็นอุปปลาติกะ เป็นชาติมนุษย์คันเคิมขึ้นในโลก ไต่ขีวโลกครค
แผ่นดิน, วัณคิน, เครือคิน, เป็นอาหารอันละเอียดโดยลำกัษมา

มณฑลส่องแสงสว่างสิ้นวันยังค่ำ พอเย็นย่ำก็อัญญาคตลัษัทยายไป
 กลับมิกมนไปตั้งเก้า ชนเหล่านั้นก็เกิดความสับสนตกใจขึ้นอีก จึง
 ปรารภณาให้ไต่ดวงแสงสว่างอีกใหม่ ในขณะนั้น ปริมณฑลพระจันทร์
 อันกว้างใหญ่วัดโดยตรงให้สลัยเก้าโยชน์ โดยกลมรอบไต้ร้อย
 สลัยเจ็ดแห่งโยชน์นั้น มีอาการคจกักรัวารจักรแห่งลัษัต์ทั้งปวง ก็
 ยังเกิดปรากฏขึ้นในนภคโลกอากาศ มีรัศมีเย็นส่องแสงสว่างกระจ่าง
 แจ่มทั่วไป ชนทั้งปวงได้เห็นแสงสว่างนั้นแล้ว ก็ชื่นชมโสมนัส
 กล่าวแก่กันว่า เราได้แสงสว่างมาเหมือนใจนักปรารภณา จึงสมมติ
 นามเรียกปริมณฑลดวงสว่างนั้นว่า พระฉินที่ ซึ่งแปลว่าดวงที่ไต่
 สมกัใจ เปนที่พอใจ ครั้นนานมาเรียกอักษรเปลี่ยนไยว่า พระฉินที่
 แลหมายความว่าเปนเทพยดา เรียกว่าพระจันทร์ เทพบุตร แลเรียกนาม
 เปนอย่างอื่น ๆ อีกต่อไป

ครั้นมีพระอาทิตย์พระจันทร์ยังเกิดขึ้นแล้ว ก็มีอรรมนิยม
 ทนายวัน, คิน, ชิน, แรม, เตือน, ปี, นับตั้งแต่วันเพ็ญเดือนสี่ไป
 เต็มมา มีหมายเหตุอันสำคัญกล่าวว่า พระอาทิตย์, พระจันทร์,
 ภูเขาเมรุราช, เขาจักรวาล, เขาหิมพานต์, มหาสมุทร, ต้นรุกขชาติ
 ใหญ่น้อย, ตฤณชาติ, เถลถัคคาชาติ แลพืชผักทั้งปวงในพื้นดินได้
 เกิดขึ้นในวันเกิดดวงอาทิตย์ คือวันเพ็ญเดือนสี่พร้อมกัน

เมื่อมนุษย์ทั้งปวงได้ขีวิโลก รคแผ่นดิน, วัณดิน, เกรือดิน
 เปนอาหารในโลกทั้งนั้นแล้ว ผิวพรรณสรีระกายก็มีพรรณต่าง ๆ
 กันไป บางจำพวกมีฉิวพรรณอันงาม บางจำพวกมีพรรณอันชั่ว

มนุษย์เหล่านั้นก็เกิดมีมานะระหังการถือตัวว่ารูปร่างมากกว่าคนอื่น แลรูป
 คนอื่นไม่งาม กุหมื่นคนทำซึ่งกันแลกัน จำเริญแต่ขึ้นมา ราค
 แผ่นดิน, วัณดิน, เกรอหิน ก็อันตรายสูญหายไป

ในลำดับนั้น จึงยังเกิดเข้าสัญญาชาติสัตว์ชั้นในที่มีได้ใจ เป็น
 รวงใหญ่มีผลเป็นเข้าสารชาวบริสุทธิ ไม่มีแก่ลยว่า มนุษย์เกี่ยว
 เกี่ยมาในเวลาเย็น พอเวลาเช้า เข้าศาลที่เกิดเองนั้น ก็มีวงแล
 เมล็ดบริบูรณ์เต็มก็เหมือนดังเก่า ถ้าเกี่ยวในเวลาเช้า พอเวลาเย็น
 ก็กลับมีเมล็ดทรวงออกเต็มก็เหมือนดังก่อนอีกเล่า หามิรอยที่เกี่ยวตก
 ปรากฏไม่ แลไม่รู้หมกสน ชนเหล่านั้นหลงเข้าศาลด้วยภาชนะต่งชน
 เหนือแผ่นศิลาทราย เพลิงก็เกิดขึ้นในแผ่นศิลา ครั้นเข้าศาลทุ่งสัก
 ทั่วก็แล้ว ก็มีพรรณชาวเหมือนสัตว์อกมถิ มีกลิ่นหอมโอชารศ มนุษย์
 เหล่านั้นบริโภคเข้าสุกสาละ ไม่ต้องมีสุบเพียงขณะเครื่องกับเข้าอื่น ๆ
 ปรารถนาบริโภครศเต็มเปรียบวิจิตหวาน อย่างใด ๆ เข้าสุกสาละนั้นก็
 ปรากฏเป็นรสสิ่งนั้น ๆ สมความปรารถนา

เมื่อมนุษย์ได้บริโภคโภชนสาละอันเป็นอาหารขยายถึงนั้นแล้วก็
 ยังเกิดเป็นบุตรแลกรัสชนในสรีระ จึงแตกเป็นขณะมุขปากแลผลจจาระ
 ทวาร บัศสภาวะทวารขึ้นในกาย ให้สำเร็จจจาระก็ขับสภาวะกิจ แล
 เกิดเป็นเพศบรมิษย์สัตว์ปรากฏ ด้วยมีสันดานอันขาดจากอำนาจ
 อุปจารณานต่งแต่ขึ้นมา ครั้นเพศบรมิษย์สัตว์ได้เฟื่องกุกันเกินประมาณ
 ก็ยังเกิดกามราคอันเป็นอนสัย ซึ่งตามนอนสงบระงับอยู่ได้ในกาลละ
 เมือเป็นพรหม กลับยังเกิดกำเรียมกำลังกลางชน จึงมีการเสพย์

อดีตกรรมประเพณีต่อกัน ตามโลกกรรมทาสไป จึงได้คิดอ่านทำ
นิวาศเคหาเป็นที่อาศัยอยู่ มีธรรมเนียมสมสู่อยู่กับสามภริยา
ต่อกัน มีบุตรธิดาสืบสายแต่นั้นมา

ครั้นจำเนียรกาลมาในภายหลัง มีบรุษเป็นชาติเกียจคร้าน
ผู้หนึ่ง ไม่เคยเข้าศาลแต่พอมีเชื้อมอเข้ามอเย็นอันควรประมาณ ไปเกี่ยว
คักเข้าศาลมาสะสมช่อนไว้ที่เรือนเป็นอันมาก คนอื่น ๆ เห็นก็เกิดโลก
เจตนาคุยเยียงอย่างกัน ไปเกี่ยวเก็บเข้าศาลนั้นมาสะสมไว้เต็มเข้า
เรือนไปทั่วกันทั้งนั้น หมายถึงของตัวได้มีมากกว่าผู้อื่น ๆ ตั้งแต่
นั้นเข้าศาลที่ผลเป็นเข้าสารนั้น ก็ยังเกิดมีแกลยวิภลภัยกลายมี
เปลือกหุ้มเมล็ดเข้า ที่เกี่ยวไปแล้วก็ไม่กลยงอกออกรวงเต็มก็ตาม
เวลาเย็นเข้าเหมือนดังก่อน เกี่ยวแล้วก็หุ้มกลยเปลือกไป ยังมี
อยู่แต่เฉพาะในดินที่ละแห่ง ๆ ไม่มากกินตากเหมือนอย่างแต่ก่อน
มา ชนทั้งปวงก็เกิดความเสียใจ จึงคิดอ่านแย่งเข้าศาลแก่กัน
ตามที่ยังมีอยู่ยื่นออกเป็นส่วน ๆ กระทบเขตรักษาเป็นแค้นมีกำหนด
สังเกตุว่าเขตรักษาคนแค้นนาของผู้นั้น ๆ เพียงนั้น ๆ ตั้งแต่บัดนั้นมามนุษย์
เหล่านั้นก็จับการกสิกรรมทำไร่ นา ไถที่กินปลูกหว่านพืชพรรณ
ธัญญาชาติเข้าศาลมีเปลือก ที่กลยกลายมาจากเข้าศาลอันมีรวงเป็น
เข้าสารแต่เดิมนั้นสืบมา

ครั้นภายหลัง มีบรุษเป็นชาติโลกเจตนาผู้หนึ่ง ส่วนเข้า
ศาลของตนหวงกันรักษาไว้ ไปลักเข้าที่เป็นส่วนของผู้อื่นมาบริโภค
เจ้าของจับได้ก็คักพ้อต่อว่าสนวาระสองครั้ง ครั้นจับได้ในวาระเป็น

ครั้งสาม จึงประหารทศกัณฐ์ด้วยมือแลขว้างทิ้งด้วยไม้ค้อน ก้อนหิน
ตั้งแต่เกิดการอภินิหารปรากฏขึ้นในโลกตั้งนั้นแล้ว คำที่เตือน
นินทา คำมุสาโกหกมารยา แลการลงโทษโยยต่อกันนั้น ก็มี
ปรากฏขึ้นตาม ๆ กันมีเนือง ๆ สืบมาในโลกนี้

ครั้นมนุษย์ทั้งปวงเห็นการขบถลามกบังเกิดขึ้นดังนี้แล้ว จึง
ประชุมปรึกษาหารือกันเลือกหาผู้มีสติปัญญาจะให้มาเป็นเจ้านาย สำหรับ
บังคับว่ากล่าวการผิดชอบของหมู่ประชุมชนแห่งตน ใจความว่า
เมื่อแรกตั้งต้นภทธรักขิน สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้าแห่งเรายังเสวย
พระชาติเป็นบรมโพธิสัตว์ ได้มาอุปบัติบังเกิดในมนุษย์โลกนี้ เป็น
บุรุษมีรูปโฉมงามพิเศษกว่าสัตว์ทั้งปวง ประกอบด้วยศักดิ์กานภาพ
มีปัญญาปรีชาฉลาด สามารถจะชี้ผู้กระทำความผิดและยกยอผู้กระทำ
ชอบ ให้ประกอบการสุจริตตั้งอยู่ในยุติธรรมได้ ชนทั้งปวงจึง
พร้อมใจกัน เชิญเชิญพระบรมโพธิสัตว์นั้นมาตั้งชนในทิวศรภาพ
คือ เป็นเจ้าเป็นใหญ่กว่าหมู่มนุษย์อื่นทั้งปวง จึงกระทำปฐมราชา
ภิเษกด้วยน้ำมหาสังข์ทั้งสาม ถวายพระนามเป็นสามประการ คือ

๑. มหาสมมุติ มีความว่า เป็นมหาชนนบีถือพร้อมเพรียงกัน
๒. ชีตติย คือเป็นเจ้าของเขตร คือ ทนุาแลที่แดนดินทั่ว
ไปในพระราชาอาณาจักร
๓. ราษีะ คือ ทำชนให้ยินดีด้วยพระองค์ทรงธรรม ๑๐
ประการ ซึ่งเรียกว่า ทศพิทธราชาธรรม

รวมพระนามทั้งสามตามมาคหิภาษา คือ ภาษามคธวา
สมเด็จพระเจ้ามหาสมมุติชัตติยราช บ้างเรียกพระนาม ชัตติย นั้น
ตามสภะภาษา คือ ภาษาสังสกฤตยอื่นเป็นราชาศัพท์ว่า วัระษัตติย
ก็ค้อมเนื้อความว่า เป็นเจ้าแห่งเขตร คือ ที่นาเป็นต้น แลที่
ดินแดนในพระราชอาณาเขตรทั่วไปคงเกี่ยวกัน

ครั้นชัตติยได้ราชาภิเษกเป็นปฐมบรมมหาราชขึ้นแล้ว ก็มี
ฉรรมเนียมตั้งแต่งพระญาอุปราช เสนาบดี, มหาอำมาตย์,
อนอำมาตย์ ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนใหญ่น้อยทั่วไป ให้ควร
แก่น้ำที่ของราชการ ตามพระราชประเพณีสืบมา

ครั้นต่อมาภายหลัง มีหมู่ชนบางจำพวกในประชุมชนเหล่านั้น
คิดเห็นว่าในชั้นนี้ มีการลักขโมยเป็นอนินนาทาน แลการกล่าวคำ
มุสาโกหก เป็นขยาปลามกบังเกิดมีขึ้นในหมู่มนุษย์เหล่านั้นแล้ว จำเรา
จะหลีกเลี่ยงให้พ้นขยาปไปอยู่ข้างเพื่อลอบขยาปให้บริสุทธิ์ จึงพากัน
หลีกออกจากบ้านเที่ยวไปอยู่ในป่าที่สังคริกษาศิคร ให้บริสุทธิ์ สมมุติ
ว่าได้ลอบขยาป ชนทั้งหลายก็เรียกชนจำพวกนั้นว่าเป็น พราหมณะ
คือ เป็นพวกผู้ลอบขยาปแล้ว

ส่วนชนที่อยู่ในบ้านทำการไร่นาค้าขายเลี้ยงบุตรภรรยาเหล่านั้น
มีผู้เรียกว่าเป็นพวก เวสัระ คือเป็นพวกทำมาหากินค้าขายตามเพศ
วิสัยของชาวบ้าน

แลชนอีกจำพวกหนึ่งมีมารยาตร์ขยาปชอบทำการขยาป คือ
เบียดเบียนสัตว์อื่น ๆ เป็นต้น แต่เป็นคนฉลาดช่างประกอบอาหาร

ให้คือเป็นที่ชอบใจแก่คน จนได้เป็นพวกพนักงานเครื่องต้นทำ
โภชนาหารเครื่องเสวยถวายแต่บรมชัทธิยราช ชนทั้งหลายเรียก
ร้องชนเหล่านั้นว่า สุตระ คือเป็นพ่อครัว, ผู้ทำภาระการครัวมีสืบ ๆ มา
ครั้นภายหลังจึงมีธรรมเนียมเรียกกำหนดหมู่ชนเป็นชาติทั้ง ๔
คือ - พราหมณะชาติ, ชัทธิยะชาติ, เวสชะชาติ, สุตระชาติ
ครั้นภายหลังต่อไป เรียกหมายถึงกำหนดคนเผ่าพันธุ์ว่า กุณะ
คือ มีเนื้อความแปลว่า ผังฝา และที่เป็นไปของกำหนดคนเผ่าพันธุ์
จึงเรียกว่า ตระกูล

และแบ่งชนชาติทั้ง ๔ นั้นออกเป็น ๔ ตระกูลก่อน คือ
เผ่าพันธุ์แห่งพราหมณะ เป็น พราหมณะตระกูล
เผ่าพันธุ์ราชพงษ์แห่งชัทธิยะ เป็น ชัทธิยะตระกูล
เผ่าพันธุ์แห่งพวกพ่อค้าชาวนา เป็น เวสชะตระกูล
เผ่าพันธุ์แห่งพวกทำภาระการครัวเป็นต้น เป็น สุตระตระกูล
แลรวมเรียกนาม ๔ ตระกูลนี้โดยย่อว่า พราหมณะ, ชัทธิยะ,
เวสชะ, สุตระ เป็นต้นเดิมสืบมา

เพราะเหตุผลดังที่กล่าวมาแต่ข้างต้น จึงได้ความตามนัยแห่ง
คำภีร์ว่า อาหารของมนุษย์ที่ได้บริโภคเป็นเลี้ยงอย่างสืบ ๆ กันมา
ตั้งแต่ต้นภัทรกัปนี้มี ๓ ประเภท คือ

ยุคที่ ๑ บริโภคแต่แผ่นดิน, ง้วนดิน, เกรือดิน

ยุคที่ ๒ บริโภคเข้าสาละไม้มีแกลบ ซึ่งออกรวงเป็นเข้าสาร

ยุคที่ ๓ บริโภคข้าวสารที่มีเปลือก ซึ่งต้องตำสับก่อนจึง
หุงต้มเป็นอาหารได้

เมื่อบ้านเมืองมีพระมหากษัตริย์ราชา ผู้ทรงธรรมได้ครอบ
ครองทรงทำนุบำรุงไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ให้เป็นสุข ปราศจากขี้จามิตร
มาย่ำยีเหยียดเบียนแล้ว พวกราษฎรก็ประกอบกระเสีกรรมทำไร่นาปลูก
พืชพรรณธัญญาหารแลพืชพรรณผลไม้ ซึ่งเป็นอาหารเลี้ยงชีพของ
มนุษย์ ให้เจริญขึ้นในแผ่นดิน แลทำหัตถกรรมการช่าง, บั้นฝ้าย
ทอหูกทำผ้าถุงท่ม ทำภาชนะดินคุ่มไห ไซ้เป็นประโยชน์ของชน
เป็นต้น แลทำพานิชกรรมค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าต่อกัน ให้บ้าน
เมืองมีความวิวัฒนาการขึ้นโดยลำดับสืบมา

จึงมีหมื่นนักปราชญ์ข้าราชการแผ่นดิน ผู้ประกอบด้วยสติปัญญา
พิจารณาเห็นว่า การกระเสีกรรม, หัตถกรรม, พานิชกรรม, ทั้ง ๓
ประเภทนี้ เป็นมูลเหตุหลักฐานให้บ้านเมืองเจริญถาวรมั่นคงขึ้นก็
จริง แต่วิชากระเสีกรรมทำการไถปลูกหว่านธัญญาหารเป็นอาหาร
เลี้ยงชีพของมนุษย์นั้น เป็นสิ่งสำคัญใหญ่ต้องทำก่อนเป็นเบื้องต้น
ถ้ามนุษย์ขัดสนกันการอาหารแล้ว ก็จะไม่มีความเพียรทำหัตถกรรมการ
ช่าง และพานิชกรรม การค้าขายทั้ง ๒ ประเภทนี้ให้เจริญไปได้
เพราะฉะนั้น นักปราชญ์เหล่านั้นจึงคิดอ่านแต่งตั้งทำมหาวิทยาลัยกรรม
ขึ้นไว้เป็นชั้นมูลเบื้องต้น พอให้ชนชาวไร่นาเรือกสวนรู้จักหมวคหุ่ม
ประเภทแห่งพืชพรรณธัญญาหารออกซนเห็นอופןแผ่นดิน เพื่อได้ทำ
การเพาะปลูกสรรพพืชเหล่านั้นให้แพร่หลายบริบูรณ์ เป็นอาหารเลี้ยง

ชีพของมนุษย์เจริญสืบไป จึงแย่งชาติกำเนิดพืชพรรณที่มนุษย์
บริโภคเป็นอาหารได้ ออกเป็นประเภท ๒ หมวดใหญ่ คือ

๑. บุรพัตถะชาติ กำเนิดพืชพรรณเข้าทุกประการ
สำหรับมนุษย์บริโภคก่อน เป็นอาหารต้นของมนุษย์

๒. อปรัตถะชาติ กำเนิดพืชพรรณทั้งหลายที่มนุษย์
บริโภคภายหลังเข้า มีถั่วเขียว, ถั่วρασมาส, แดง, แล่น้ำเต้าเป็น
ต้น ซึ่งปรุงขึ้นเป็นสุปะเพียฉนะ เครื่องกับข้าวต่าง ๆ

ถ้าพืชพรรณเข้าและพืชพรรณผักต่าง ๆ เหล่านี้เกิดมีขึ้นอีก
ใหม่ในภายหลังต่อ ๆ ไป ให้รวมชื่อเข้าไว้ถูกกับประเภทของหมวด
ใหญ่ทั้ง ๒ นี้ที่ได้แย่งไว้แล้วนี้

ในหมวด บุรพัตถะชาติ คือ รวมกำเนิดพรรณเข้าทุก
ประการนั้น แต่ในกาละโยวณ ได้จัดกำเนิดพืชเข้าอันเป็นฉัญฉวย
ชาติ ๗ ประการเข้าไว้ในหมวดใหญ่นี้ คือ

๑. เข้าสาละไม้มีแกลบ (หรือเข้าโกล) เรียกว่า สาละ	
๒. เข้าเปลือกทั้งปวง เรียกว่า วิหิ	
๓. เข้าเหินขว เข้าแดง เรียกว่า ยะโว	
๔. เข้าละมาน เรียกว่า โคชูโม	
๕. เข้าฟ้าง เรียกว่า กังกุ	
๖. เข้าลูกเค็ชย เรียกว่า วรโก	
๗. เข้ากับแก เข้านาก เรียกว่า คุทรูสโก	

รวมเป็นฉัญฉวยชาติ ๗ ประการ

ซึ่งนับเข้าในพืชพรรณเข้าที่มีเปลือกทั้งปวงเป็นตัวอย่างสืบมา

แต่ในหมวด อปริณิณະชาติ ประเภทพืชพรรณที่มนุษย์
บริโภคภายหลังเข้านั้น ย่อมมีพืชซึ่งเกิดขึ้นเหนือพื้นแผ่นดิน มี
ประเภทมากกว่าพรรณหาเข้ากำหนดที่สิ้นสุดมิได้ นักปราชญ์
กระเสีกรวมแต่ปดมกาลแนะนำไว้ให้จัดประเภทพืชพรรณ ถั่ว, และแตง,
แตงน้ำเต้า เป็นต้นก่อน เพื่อปรัปราชัยคหิยกระเสีกรวมสืบ ๆ กันไป
ในภายหลังจะได้จัดลักษณะพืชพรรณต่าง ๆ เข้าไว้ให้ถูกต้องหมวดหมู่
ประเภทของพืชนั้น ๆ แลเพื่อจะได้คิดทำตำราแสดงวิชาเพาะปลูก
แลวิธีบำรุงรักษาพืชพรรณต่าง ๆ ที่จะได้เกิดผลดีด้วยอย่างใด ๆ
ให้สมแก่พื้นแผ่นดิน อันชอบด้วยฤกษ์อัน, ทนาว ตามธรรมคา
ในภูมิประเทศบ้านเมืองแห่งตน

แท้จริง เมื่อสมเด็จพระเจ้ามหาสมมุตติราช ได้ครองราช
สมบัติเป็นปฐมบรมชาติของวงษ์กษัตริย์แล้ว ก็ทรงตั้งแต่งพระราชกำหนด
กฎหมายแผ่นดิน คือ พระธรรมนุญ พระราชบัญญัติ ขนบธรรมเนียม
นิยมราชประเพณี และราชพิธีมีประการต่าง ๆ ขึ้นเป็นแบบอย่าง
เป็นต้น ทรงทำนุบำรุงไพร่ฟ้าประชาชน ให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข
เกษมทั่วไประจวบถลอมพระชนมายุไชยของพระองค์ ก็เสด็จสวรรคต
ล่วงไป พระราชบุตรพระราชธิดาได้ครองราชสมบัติสืบชาติวงษา
นวงษ์เป็นลำดับต่อ ๆ กันมาในโลกนี้เจนนัยประมาณมิได้ และได้
ประพฤติกตามโบราณราชประเพณี ที่มีสืบมาแต่สมเด็จพระเจ้ามหา
สมมุตติราช อันถูกต้องด้วยคลองทศพิชราชธรรมเป็นต้นทุกประการ

เพราะฉะนั้นชัทธิยราชวงษานวงษ์ผู้ใดครองราชสมบัติในราชธานี
ใด ได้ดำรงอยู่ในราชธรรม ๑๐ ประการโดยเสมอแล้ว ย่อมทรง
ประพาศิสังคหะวัตถุ คือ ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความสงเคราะห์แก่
ประมุขชนพลเมืองของพระองค์ให้ได้สำเร็จผลเป็นสุข ซึ่งนับเป็น
ราชประเพณีที่ชัทธิยราชเคยประพาศิสังคหะ ๗ มา คือ

จักเป็น ๔ ประการ ๕ ประการ และ ๑๒ ประการ

กล่าวโดยสังเขปในสังคหะวัตถุ ๔ ประการนั้น คือ

๑. สัตต์สี่เมธี คือ สอดส่องพระบัญญัติในเข้านัก ทรง
สงเคราะห์แก่ราษฎรประชาชนที่ซัดสนขาดแคลน ให้ได้รับเข้าปลูก
และคูโค แอกไซ เป็นของหลวงทกรอง เมื่อราษฎรทำนาได้ผล
บริบูรณ์แล้ว แบ่งเป็น ๑๐ ส่วน ให้เก็บผลมาเป็นของหลวงแต่ ๑ ส่วน

๒. ปุริสสี่เมธี สอดส่องพระบัญญัติราโชบายแก่บุริสบุคคล
ผู้เป็นเสวกามาตย์ราชบริพาร ให้ได้รับทรัพย์สินพระราชทานค่าปฏิบัติ
ราชการเป็นครั้งในจำนวนเดือนละขอตามพระราชประเพณีแต่โดยราชน

๓. สัมมาปาสี ใช้พระราโชบายเป็นช่วงคล้องโดยชอบธรรม
คือ ทกรองพระราชทรัพย์แก่ผู้ทำกสิกรรมพานิชกรรมที่ซัดสนทอน
ให้มีหนังสือกรมธรรม์สัญญาเป็นหลักทรัพย์สินครบ ๓ ปีให้ส่งทุนคืน
แต่หาได้เรียกคอกเขี่ยเป็นของหลวงไม่

๔. วาชีเปย์ยี่ มีพระราชวาจาปราศรัยด้วยพระมธุรพาทิเป็นที่
น่ารักน่าชื่นชมแก่ประมุขชนทั่วไป ให้ไพร่ฟ้าประชาราษฎรมีความ
รักใคร่เป็นที่อุ้นใจหาความรังเกียจมิได้

สังคหะวัตถุ ๔ ประการนี้ เป็นพระราชจริยานวัตรของชาติคิยราช
ทั้งหลาย ได้ทรงประพฤติเป็นราชประเพณีมีสืบมาแต่ในกาลละโยราณ
เป็นราชธรรมอุปถัมภ์ทำนุบำรุงประชุมชนและบ้านเมือง ให้เกิดความ
สุขสวัสดิ์แก่ไพศาลหาที่สักมิได้

อนึ่งสังคหะวัตถุทั้ง ๔ นี้ เพิ่มความเป็นอันสงฆ์ชนอีกข้อหนึ่งว่า

๕. นิวิคคัลลี ซึ่งแปลคงศัพท์ว่า ทาลิมกลอนมิได้ หรือไม่
ต้องมีสลักกลอน คือ มีความอธิบายว่า เมื่อชาติคิยราชทั้งหลายได้
ทรงประพฤติสังคหะวัตถุทั้ง ๔ นี้แล้ว พระราชจริยานวัตรนั้นก็บังเกิด
มีอันสงฆ์ให้ราษฎรได้ความสุขปราศจากใจผู้ร้าย เมื่อหลบซ่อน
อยู่ในบ้านเรือนของตนไม่ได้ขี้สลักกลอนประทุก็ไม่มีภัยอันตราย

จึงได้นับเป็นสังคหะวัตถุรวม ๕ ประการ เป็นแบบอย่างสืบมา

กระทรวงเกษตราธิการ

บริเวณที่ ๒๓

ตำแหน่งเกษตราธิการ ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงตั้งแต่งตั้ง
ในราชการของประเทศสยาม ตามประเพณีในปางบรรพโบราณ สืบ
มาตั้งแต่ประเทศสยามฝ่ายเหนือ จนถึงกรุงเทพมหานครวิบูลย์
โบราณ ตลอดจนมาถึงกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร ซึ่งตั้ง
ดำรงอยู่ในปัจจุบันนี้

ตามพระราชประเพณีที่มีมาแต่โบราณกาลนั้น พระเจ้าแผ่นดิน
ได้ทรงตั้งแต่งตั้ง ให้มีตำแหน่งจตุสดมภ์ทั้ง ๔ คือ เวียง, วิัง, คลัง,
นา เป็นตำแหน่งสำหรับอุปถัมภ์ราชการ แลพระบรมราชานุภาพแห่ง
พระมหากษัตริย์ราชธิราชสยาม

ส่วนตามหัวเมืองนั้นก็ตั้งให้มี ขุนเมือง, ขุนวิัง, ขุนคลัง,
ขุนนา ออกไปรับราชการในหน้าที่ของกระทรวงนั้น ๆ ตามสมควร

ส่วนตำแหน่งเกษตราธิการนั้น มีหน้าที่ยกขึ้นเขตรัตนกิน ยี่ถ้ำ
ทหน้า ให้ราษฎรทำการเพาะปลูกได้โดยสะดวก แลจัดหาสัตว์พาหนะ
อันเป็นกำลังการเพาะปลูก แลเก็บหางเข้าค่านาขึ้นยังฉางหลวงไว้
เป็นกำลังสำหรับพระนคร เพื่อย้ายในคราวที่อาณาประชาราษฎร
อดขัดขัดสนด้วยเสบียงอาหาร แลสำหรับจ่ายกองทัพในคราวที่มี
ราชการทัพศึก

ความที่กระทรวงเกษตราธิการ ได้มีนำที่ขึ้นสำคัญมาแล้วดังนี้
พระเจ้าแผ่นดินในกรุงศรีอยุธยาโบราณ จึงได้ทรงทำนุบำรุงราชการ
ในตำแหน่งเกษตราธิการเป็นลำดับมา

เสนาบดีที่จตุสดมภ์ในตำแหน่งเกษตราธิการ ตั้งแต่กรุงศรี
อยุธยาโบราณ พระเจ้าแผ่นดินโปรดพระราชทานให้ใช้ตราในตำแหน่ง
๘ ดวง สำหรับใช้ในหน้าที่ต่าง ๆ ของเกษตราธิการตามตำแหน่ง
ก็มีข้อความปรากฏในพระธรรมบัญญัติกฎหมายแผ่นดิน สำหรับประเทศ
สยามสืบมา

มีใจความว่า เมื่อในแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวงศ์
อิศวรบรมนารถบรมขพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระเจ้าแผ่นดินสยาม
ที่ ๒๐ ในกรุงศรีอยุธยาโบราณ ได้ทรงจัดขึ้นขบรมเนียมราชการ
ตั้งพระราชกำหนดกฎหมายแผ่นดิน ทำนุบำรุงพระราชประเพณีเก่า
ใหม่ให้เจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นเป็นเอกประการ ในบทพระธรรมบัญญัติ
ข้อที่พระราชกำหนดให้ใช้ตราสำหรับกระทรวงต่าง ๆ นั้น มีข้อ
ความคำเนนพระราชโองการดังนี้ว่า

ศุภมัสดุ ๑๕๕๕ ศกขุนนักษัตรอาสุขมาศกาศพัชกษัตริศมคติ
พุมวาร พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวงศ์อิศวรบรมนารถบรมขพิตร
พระพุทธเจ้าอยู่หัว เสด็จในพระวิหารสมเด็จพระนเรศวรมหาราชที่แห่ง
ไพชยนต์มหาปราสาท จึงมีพระราชโองการมารพระยัดขุน จำเพาะ
แก่พระศรีวิสุทธิราชเสนาบดีศรีสาลักษณ์ ให้ตราพระราชกฤษฎีกา
ประหยัคประเคียงแก่เจ้าพระยา และพระยาพระหลวงหัวเมืองมนตรี

มุขลูกขุนราชินิกุลหวิหมันหวิพินั สรรพกำนันทั้งปวงทุกกระทรวงฝ่าย
 ทหารพลเรือนซ้ายขวา ตั้งแต่ขึ้นไปเมื่อนำ ถ้าและกรมใดและจะใช้
 ทราด้วยราชการแก่กิจการสถานศุภมาตราและตั้งขุนหมื่นและเรียก
 คำไร่นาอากร สมพัศกรชนอนตลาด น้ำทานหวิป่าคำที่เชิงเวียนให้
 ใช้ตามกระทรวงซึ่งได้ใช้ คือ ทรามหาคไทย ทรากลาโหม และ
 ทราจัศศุภมถทั้ง ๔ ฯลฯ มีดังนี้เป็นต้น จักเป็น ๒๙ มาตรา

ในมาตรา ๖ ว่าด้วยตำแหน่งเกษตราธิการนั้น มีว่า ทราพระยา
 พลเทพ เสนาบดีศรีไชยชนพรัตน์เกษตราธิบดี อภัยพิวียขรกรม
 พาทู ได้ใช้ ๙ ทวง

(๑) ทราพิทยาธรถือคอกองกลณคอก ๑ สำหรับใช้ไปเป็น
 ตราน้ำสัตว์ แลใช้ไปจ่ายนาซึ่งพระราชทานนั้น อนึ่งใช้ไปตั้ง
 ขุนหมื่นเสนาหมื่นนาพันาทั้งปวง แลใช้ไปเอาลูกความซึ่งวิวาทกัน
 ด้วยนา แลใช้ไปส่งเข้าหลวง เขยหลวง แลใช้ไปตั้งกรมการ
 ในกรมนา

(๒) ทราพระไพศุภราช ทรงเครื่องย่นขนแทนทวง ๑ สำหรับ
 ใช้ไปตั้งด้วยพระราชทานที่กลับนา

(๓) ทราพระพิรุณชื่อนาคทรงเครื่อง ย่นหลังนาคราชทวง ๑
 สำหรับใช้ไปวิกน้ำเข้านา ใช้ไปขคียงบางคลองไขน้ำ

(๔) ทราเทพยดาทรงเครื่อง ย่นขนแทนถือเส้นเชือก ใช้
 ไปรั้งวัคนาแลช้ฉศุภนาซึ่งวิวาทกัน แลใช้ไปพระราชทานให้แก่
 ผู้มีบำเหน็จความชอบ

११

१२

१३

१४

पि ६

पि ७

पि ८

पि ९

पि १०

(๕) ทรวานักล้องคัล รูปพรหมณทรวงเครื่องแบกโลกวง ๑
สำหรับใช้ไปเล็กรั้งฆ่าตงพงแฆม

(๖) ทรวาทพยคทาทรวงเครื่อง ถือไม้ปฏักยื่นบนแท่น ใช้ไป
เอาโค ใช้ไปเอากระบือจ่ายหญ้า

(๗) ทรวาทพยคทาทรวงเครื่อง นั่งในมณยกหลังทงษ์ ใช้
ปลงกฎเว็กรทางเข้าเร่งเข้าค่าง บรรดาเข้าเข็ ๔ แขวงหัวเมือง

(๘) ทรวาทระกาฬทรวงเครื่องขนาคราช มือขวาถือจักร มือ
ซ้ายถือพระขรรค์ ใช้ไปประหารชีวิตกรรมนาเสนาหัวเมือง

(๙) ทรวาคอกงกลณิ มีคประจำปากยอก

ทรวาเจ้าพระยาพลเทพได้ใช้แต่เท่านั้น

ทรวาทัง ๙ ทวงในตำแหน่งเกษตราธิกร ซึ่งพระบรมมณุมิ
กำหนดให้ใช้มาแต่โบราณนั้น มีพิเศษอยู่ทวง ๑ คือ ทรวาทระกาฬ
ทวงที่ ๘ ซึ่งใช้ไปสำหรับประหารชีวิตกรรมนาเสนาหัวเมือง อันทำ
ผิดต่อพระราชกำหนดกฎหมายแผ่นดินในหน้าที่ของกระทรวง ซึ่งได้
วางบทให้มีโทษถึงตาย

อนึ่งทรวา ๙ ทวงในตำแหน่งเกษตราธิการนั้น ในเวลานี้ที่ใช้
อยู่จริงในราชการแต่ ๒ ทวง คือ ทรวาทระพิรุณขนาครทรวงเครื่องยื่น
หลังนาคราช เปนทรวาใหญ่ดำเนินพระบรมราชโองการในสารตรา
ต่าง ๆ ที่มีไป

แลตราพิทยาธรถือคอกงกลณิเป็นทราน้อย

ส่วนคราวอีก ๗ ครั้งนั้นก็ยังคงมีอยู่รักษาไว้สำหรับกระทรวงตาม
แบบธรรมเนียมเดิม

ตามในพระราชพงษาวดารสยามก็มีข้อความปรากฏว่า จำเดิม
ตั้งแต่ได้ตั้งขึ้นปกครองพระมหานครคืออยุธยาโบราณนั้น เมื่อจุล
ศักราชได้ ๗๑๒ ปีชาลโทษก พระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระนามว่า สมเด็จพระ
เจ้ารามาธิบดีที่ ๑ ได้ครองศิริราชสมบัติเป็นประมุขบรมกษัตริย์
ในกรุงศรีอยุธยาโบราณนั้น ได้โปรดให้พระรามศวรพระราชบุตร
เสด็จยาควาทพิไปปราบกบฏประเทศ ภายหลังได้โปรดให้สมเด็จพระ
บรมราชาธิราชเจ้าเสด็จยกทัพหนออกไประดมไชยชนะ

ต่อมาในพระราชวงศ์อื่น ๆ ซึ่งได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินครองราช
สมบัติสืบมา ก็ได้มีการศึกสงครามทั้งภายในแลภายนอกอยู่เสมอ
ไม่ว่าจะมีเวลาเว้นว่างเลย การศึกสงครามที่ประเทศสยามได้ทำกับ
นาๆประเทศนั้น คือกบฏประเทศ, โยนกประเทศ, มลาวประเทศ,
รามัญประเทศ, ภูทามประเทศ, เป็นต้น

เมื่อจุลศักราช ๙๔๐ ปี ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนเรศวร
เป็นเจ้า พระองค์ได้เสด็จยกทัพโยธาทัพหลวงไปทำยุทธสงคราม
กับพระมหาอุปราชากรุงหงษาวดีมีไชยชนะ

พระเจ้าแผ่นดินองค์อื่น ๆ ที่ได้ครองราชสมบัติสืบต่อ ๆ มา
โดยลำดับ ก็ยังต้องทำศึกสงครามอยู่เนื่อง ๆ จนเสียกรุงในจุล
ศักราช ๑๑๒๙ ปีถนนพศก นับลำดับพระเจ้าแผ่นดินได้ ๓๔ พระองค์
และเป็นปีได้ ๔๑๗ ปี

เพราะเหตุฉะนั้นการจับเสี้ยมอาหารสำหรับราชการทัพ ซึ่งเป็น
หน้าที่อันสำคัญนั้น เกษตราธิการก็ได้จับเสี้ยมมา

จุลศักราช ๑๑๓๐ ปี ได้ตั้งกรุงธนบุรีขึ้น ณ ตำบลบางกอก
ก็ถึงต้องกระทำศึกสงครามกับพม่าข้าศึกอยู่เนือง ๆ

ในครั้งนั้นเสี้ยมอาหารก็ถึงกันการชักสนอยู่มาก ด้วยบ้าน
เมืองยังไม่สงบรบคายเป็นปรกติ ราษฎรทำไร่นายังไม่เต็มภูมิลำเนา
ตำแหน่งเกษตราธิการซึ่งเป็นหน้าที่จับเสี้ยมอาหารส่งกองทัพ แลรว
รวมเสี้ยมขึ้นยังฉางไว้สำหรับบ้านเมือง ก็จัดทำได้ด้วยยากลำบาก
เพราะยังไม่ได้ตั้งราชการในหน้าที่เกษตราธิการให้บริบูรณ์ได้

ครั้นบรรลุดังจุลศักราช ๑๑๔๕ ปีชาลจัตวาศก พระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติปราบดาภิเษก
เป็นพระเจ้าแผ่นดินสยามเป็นประถม ในพระบรมราชวงษ์ยุคยุบนั้น
ได้โปรดให้สถาปนารุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทร ขึ้นเป็นมหา
ราชธานี ณ ฟากควนออกแห่งแม่น้ำเจ้าพระยา พระองค์ได้ทรงตั้งแต่ง
ข้าราชการแลข้าหลวงเดิมที่มีความชอบในราชการศึกสงคราม อัน
ประกอบด้วยคุณวุฒิสถิปัญญาสามารถในราชการฝ่ายทหารแลพลเรือน
ให้มีพร้อมมูลครบทุกตำแหน่ง ตามขนบธรรมเนียมราชประเพณี ซึ่ง
มีมาแต่โบราณ ในครั้งนั้นพม่าซึ่งเป็นมหาอำนาจมีศรัทธาทำศึกชย
เคี้ยวกับประเทศสยามมาแต่หลัง ก็ยังยกกองทัพเข้ามาข้ายหัวเมือง
ขอบขันธสีมาแห่งประเทศสยามเป็นหลายครั้ง พระองค์ได้ทรงตั้ง
กองทัพออกสู้รบต้านทานศึกพม่า อันยกประคังมาหลายทิศหลายทาง

แล้วพระองค์ได้ทรงพระราชอุสาหะด้วย พระสุรภาพ เสกพระราช
 คำเนนทัพหลวงไปในงานพระราชสงครามเป็นหลายครั้ง ได้ทรงปราบ
 ปรามพม่าข้าศึกให้ปราศภัยแผ้วแต่อาณาพระบวรมี ต่างแดนหนี
 ล่าถอยไปสิ้น และได้ทรงปราบปรามประเทศราชทั้งฝ่ายเหนือฝ่ายใต้
 อันกระต้างกระเดื่องแข็งเมือง ให้ยอมอ่อนน้อมต่อพระบรมเดชานุภาพ
 เป็นปรกติสงบเรียบร้อยแล้ว พระเกียรติยศก็ปรากฏแผ่ไปในนานา
 ประเทศ พระองค์ได้ทรงทำนุบำรุงทั้งฝ่ายพระพุทธรูปและอาณาจักร
 ให้ดำรงถาวรมั่นคงเจริญยิ่งขึ้น ประเทศสยามจึงได้มีความเจริญสุข
 สืบมา

ตำแหน่งเกษตราธิการในรัชกาลที่ ๑ นั้น ก็ได้ทำราชการตาม
 นำที่อันสำคัญตามอย่างที่มีมาแต่ก่อน คือ

คิดกะเสียบยังอาหารสำหรับจ่ายกองทัพให้ทันราชการ ซึ่งยกไป
 รบข้าศึกในทิศต่างๆ นอกจากนั้นยังต้องมีหน้าที่จัดการให้อาณาประช
 ราษฎร ซึ่งในเวลานั้นยังระส่ำระสายพลัดพรากจากภูมิลำเนาอยู่โดย
 มากนั้น ให้ตั้งทำการเพาะปลูกเป็นหลักถานโดยปรกติตามเดิม
 จนยังเกิดความมั่งคั่งสมบูรณ์อยู่เย็นเป็นสุขสืบมาจนปัจจุบันนี้

เสนาบดีแลอธิบดีที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เสด็จไป
 ตั้งแต่งขึ้นสำหรับกรมนาแลกระทรวงเกษตราธิการ ตั้งแต่รัชกาล
 ที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๕ นั้น มีนามในตำแหน่งตามพระราชกำหนด
 กฎหมายว่า เจ้าพระยาพลเทพ เสนาบดีศรีไชยชนพรรัตน์ เกษตราธิบดี
 อภัยพิริยบรรณมพาหุ ได้ใช้ตรา ๘ ดวง ถึงศักดิ์นา ๑๐,๐๐๐

ครั้นต่อมาในรัชกาลที่ ๔ ได้ทรงแก้ไขนามเจ้าพระยาพลเทพ ซึ่งเป็นตำแหน่งในกระทรวงเกษตราธิการว่า

“เจ้าพระยาพลเทพ สรรพพลเสพย์ เสนายกัศิรพิไชยราช มหัยสวรชัย อเนกานันตัญญาหารพิจารณปฏิบัติ นพรัตนมูรชาชม หิศรสมุทเชษฐเกษตราธิยศักดิ์ อภัยพิริยบรากรมพาท”

แลมีนามท่านที่ใต้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นเจ้าพระยาพลเทพ เจ้ากระทรวงเกษตราธิการนั้น เป็นลำดับกันต่อมาดังนี้

(๑) เจ้าพระยาพลเทพ (ปิ่น)

ท่านเจ้าพระยาพลเทพ (ปิ่น) นี้ เคยเป็นข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๑ ได้โดยเสด็จในงานพระราชสงครามมีความชอบมาก ครั้นได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติทรงปราบดาภิเษกแล้ว จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระยาพลเทพ แล้วเลื่อนเป็นเจ้าพระยามหาเสนา แลเจ้าพระยาอภัยราชา สืบต่อมาเมื่อภายหลัง

(๒) เจ้าพระยาพลเทพ (บุญนาค)

ท่านเจ้าพระยาพลเทพ (บุญนาค) นี้ เคยเป็นเจ้าพระยาไชยวิชิต ผู้รักษากรุงเก่า ครั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเจ้าพระยาพลเทพ (ปิ่น) ไปดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยามหาเสนาแล้ว จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเจ้าพระยาไชยวิชิตมาดำรงตำแหน่งเกษตราธิยศักดิ์ รัชราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบต่อมาในรัชกาลที่ ๒ แต่ภายหลังมีความผิดต้องรับพระราชอาญาในรัชกาลที่ ๒ นั้น

(๓) เจ้าพระยาพลเทพ (ทองอิน)

ท่านเจ้าพระยาพลเทพ (ทองอิน) นี้ เป็นบุตรสมเด็จเจ้าพระยามหาสมบัตย์ (ครั้งกรุงเก่า) ได้ทำราชการฉลองพระเดชพระคุณในตำแหน่งยศบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ หลายตำแหน่งสืบเนื่องมาจนได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเกษตราธิบดีในรัชกาลที่ ๒ ต่อเจ้าพระยาพลเทพ (บุญนาค)

(๔) เจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม)

ท่านเจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม) นี้ เคยเป็นพระยาวิเชียรไกร ข้าหลวงเดิม แลเกี่ยวเนื่องเป็นไซเขยกับท่านเจ้าพระยาพลเทพ (ทองอิน) ด้วย ครั้นเจ้าพระยาพลเทพ (ทองอิน) ถึงอสัญกรรมแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านดำรงตำแหน่งเกษตราธิบดียังคัมภีร์ราชการในกรมเกษตราธิการต่อมา

(๕) เจ้าพระยาพลเทพ (เอี่ยม)

ท่านเจ้าพระยาพลเทพ (เอี่ยม) นี้ เป็นบุตรพระยาสมบัตย์ยาธิบาล (เสอ) เคยได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณอยู่ในกรมมหาดเล็ก แล้วยรับตำแหน่งยศบรรดาศักดิ์ต่าง ๆ เป็นลำดับมาจนได้เป็นเจ้าหมื่นศรีสรรักษ์หัวหน้าหมื่นมหาดเล็ก เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งเกษตราธิบดีนั้น เป็นขณะที่ท่านกำลังป่วยมีอาการมาก จนจะถึงอสัญกรรมอยู่แล้ว เพราะฉะนั้นท่านจึงไม่ได้ยังคัมภีร์ราชการงานในกรมนี้เลย แลที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งท่านให้เป็นเกษตราธิบดีในเวลาที่ท่านมีอาการ

ช่วยมากอยู่แล้วนั้น ย่างที่จะเป็นเพื่อจะพระราชทานเกียรติยศให้แก่
ท่านตามที่ไต่ทรงตั้งพระราชฤทัยมาแต่เดิม

(๖) เจ้าพระยาพลเทพ (หลง)

ท่านเจ้าพระยาพลเทพ (หลง) นี้ เดิมเป็นข้าหลวงเดิมแลเป็น
จางวางในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์
ยศอยู่ในตำแหน่งต่างกรมนี้ ภายหลังได้รับพระราชทานตำแหน่งยศ
บรรดาศักดิ์ต่าง ๆ เป็นลำดับจนได้เป็นพระยาพิไชยบริรักษ์ แล้ว
จึงไต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนมาดำรงตำแหน่งที่เกษตรา
ธิปไตย และได้รับราชการฉลองพระเดชพระคุณสืบมา จนถึงอสัญญกรรม
ในรัชกาลที่ ๕

(๗) เจ้าพระยาพลเทพ (รอด)

ท่านเจ้าพระยาพลเทพ (รอด) นี้ เป็นบุตรท่านเจ้าพระยา
นิกรยคินทร (โต) ที่สมุหนายกข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๓ รับ
ราชการฉลองพระเดชพระคุณอยู่ในกรมมหาดเล็ก แล้วโปรดเกล้าฯ
ให้เลื่อนเป็นพระยาราชวรานุกูล ปลัดทูลฉลองกระทรวงมหาดไทย
ครั้นถึงสมัยที่เปลี่ยนแปลงราชการในกรมเกษตราธิการ จึงไต่ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านดำรงตำแหน่งเกษตราธิปไตย ครั้น
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมสมเด็จพระบาราย
ปรบขันสนพระชนม์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเจ้าพระยา
รัตนยคินทร เป็นที่สมุหนายกตำแหน่งอธิบดีกระทรวงมหาดไทยซึ่ง
ยังว่างอยู่นั้น

(๘) เจ้าพระยาพลเทพ (พุ่ม)

ท่านเจ้าพระยาพลเทพ (พุ่ม) นี้ เป็นข้าทูลนมเฝ้าในรัชกาลที่ ๔ แต่เมื่อยังทรงพระผนวช ครั้นได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกแล้ว ได้โปรดเกล้าฯ ให้เป็นขุนสมุทโคจร รัชการขออยู่ในกรมมหาดเล็ก แลได้เลื่อนเป็นพระนรินทร์ราชเสนี ปลัดขวาญช แลพระยาเทพประสูตที่ปลัดทูลฉลองกระทรวงพระกลาโหม ครั้นโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนเจ้าพระยาพลเทพ (รอด) ไปดำรงตำแหน่งที่สมุหนายกแล้ว จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนท่านไปดำรงตำแหน่งเกษตราธิบดี จนถึงบวชศักราช ๑๒๕๐

อนึ่งตำแหน่งเจ้าพระยาพลเทพ ซึ่งเป็นเจ้ากระทรวงเกษตราธิการนี้ เมื่อท่านเจ้าพระยาพลเทพ (ฉิม) ถึงแก่อสัญกรรมแล้ว ตำแหน่งเจ้าพระยาพลเทพว่างอยู่ไม่ได้ทรงตั้งแต่งผู้ใดขึ้น แต่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสุทเทพ (เพ็ง) บังคับบัญชาการงานในกรมนี้ชั่วคราวอยู่จนท่านถึงอนิจกรรม แล้วจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระเทศาศิคร ทรงบังคับบัญชาราชการในกรมเกษตราธิการต่อมา ก็เมื่อท่านเจ้าพระยาพลเทพ (หลง) ถึงอสัญกรรมแล้ว พระยาอาหาร (นุช) ปลัดทูลฉลองกรมเกษตราธิการได้ร้องการอยู่จนต้องออกจากราชการเพราะมีความผิด

ครั้นจุลศักราช ๑๒๕๐ บวชศักราช ๑๒๕๐ เมื่อเจ้าพระยาสุรวงษ์วิวัฒน์ (วร) ที่สมุทพระกลาโหมถึงอสัญกรรม ทรงพระ

กรุณาไปรุดเกล้า ฯ ให้เลื่อนเจ้าพระยาพลเทพ (พุ่ม) ไปดำรง
 ตำแหน่งที่สมุหพระกลาโหมแล้ว จึงทรงพระกรุณาไปรุดเกล้า ฯ ให้
 เลื่อนเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ (แต่เมื่อยังเป็นพระยาภาสกรวงษ์จางวาง
 มหาดเล็ก) มาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ อยู่จน
 ถึงวันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ ไปรุดเกล้า ฯ พระราช
 ทานพระบรมราชานุญาตให้ท่านเจ้าพระยารัตนยัตินทร ออกจาก
 ตำแหน่งที่สมุหนายกเพราะชรา ทรงพระกรุณาไปรุดเกล้า ฯ ให้
 ย้ายพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ แต่ยังคงดำรง
 พระยศเป็นกรมหมื่น จากกระทรวงขรรุมการแลศึกษาธิการไปดำรง
 ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงพระกรุณาไปรุดเกล้า ฯ
 ให้ย้ายเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ไปเป็นเสนาบดีกระทรวงขรรุมการแล
 ศึกษาธิการแล้ว ตำแหน่งหน้าที่เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการว่างอยู่
 จึงทรงพระกรุณาไปรุดเกล้า ฯ ให้นายพลโทเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี
 (แต่เมื่อยังเป็นพระยา) มาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงนี้ แลเพิ่ม
 นามกระทรวงนี้ว่า กระทรวงเกษตราธิการ

เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรา
 ธิการสืบมาจนเดือนมีนาคม ศก ๑๑๕ เป็นขณะที่ระจัดการเปลี่ยน
 แปรองการในกระทรวงพระคลัง ท่านเห็นว่าหน้าที่ราชการในกระทรวง
 เกษตราธิการ ซึ่งมีอยู่ครั้งนั้นมีการเก็บค่านาแลค่าอากรสวนใหญ่
 เป็นสำคัญ แลการอื่น ๆ อันเป็นหน้าที่กระทรวงพระคลังโดยมาก
 ถ้ายกการเหล่านี้ไปอยู่ในกระทรวงพระคลัง ระเบียบราชการจะได้เรียบ
 ร้อยแลเป็นการง่ายขึ้น ท่านจึงได้กราบบทวายยังกรมลาออกจาก

ตำแหน่งเสนาบดี เพื่อจะได้วิภาษการผลของพระเดชพระคุณในตำแหน่ง
อื่นให้เป็นประโยชน์ต่อราชการ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ลด
กระทรวงเกษตร์พินิจการเป็นกรมเรียกว่ากรมเกษตราการ แลโปรด
ให้รวมสมทบขึ้นอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ พระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
ทรงเป็นพระธุระจัดการต่อมา จนถึงวันโกสินทร ศก ๑๑๘

ทรงพระราชดำริที่จะจัดราชการ อันเป็นหน้าที่เกษตราธิการ
แท้ มีการบำรุงการเพาะปลูกแลบำรุงการค้าขายเป็นต้น ให้ดำเนิน
ไปสู่ทางเจริญความคราวที่พอจะจัดการได้ แต่ราชการทางกระทรวง
พระคลังก็มาก ทั้งการเกษตร์ผลการคลังก็ต่างแผนกกันอยู่ ไม่
ควรจะรวมกัน

ใน ร.ศ. ๑๑๘ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกระทรวง
เกษตราธิการขึ้นตามเดิม แลย้ายเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์เสนาบดี
กระทรวงโยธาธิการ มาเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ทำการ
ผลของพระเดชพระคุณสืบมาจนวันโกสินทรศก ๑๒๘ ท่านช่วยมา
บัญชาการงานไม่ได้

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ย้ายนายพลโทหม่อมชาติเกษ
อุคม (หม่อมราชวงศ์สท้านกลาง ในพระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้า
สายสันทวงษ์) เสนาธิการทหารบก จากกรมยุทธนาธิการมาเป็น
ผู้ช่วยมีตำแหน่งแทน ปลัดทูลฉลองรองเสนาบดี ทำการในหน้าที่
เสนาบดีในเวลาที่มาบัญชาการไม่ได้เต็มตามตำแหน่งเสนาบดี เมื่อ
เดือนพฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๘

ครั้นเดือนมิถุนายน ร.ศ. ๑๒๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนตำแหน่งยศเป็นพระยามีนามว่า พระยาวงษาประพัทธ์วิบูลย์ปริวัตร เกษตราธิบดี ถอดศักดินา ๑๐,๐๐๐ แลได้โปรดพระราชทานกระบี่ฝักทองคำกับพานหมากกลมเครื่องพร้อม แลคนโท กระโถนทองคำเป็นเครื่องยศด้วย

ครั้นเดือนธันวาคม ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์หยุกพิทักษ์ทั้ว แลโปรดเกล้าฯ ให้ท่านพระยาวงษาประพัทธ์รองเสนาบดี เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ

อนึ่งตำแหน่งเสนาบดีเจ้ากระทรวงในรัฐบาลนั้น แต่เดิมมีอยู่ ๖ ฐานันดร คือ อรรคมหาเสนาบดี ๒ แลจตุสดมภ์ ๔

ครั้นรัตนโกสินทรศก ๑๑๑ ทรงพระราชดำริที่จะรวบรวม แลแย่งขึ้นราชการเก่าใหม่ให้เป็นแผนกหน้าที่มิให้ก้าวก่ายกัน เพื่อให้ราชการดีขึ้นตามกาลแลสมัย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดีขึ้นใหม่ข้าง ยกกรมขึ้นเป็นกระทรวงเสนาบดีข้าง รวมด้วยกันเป็น ๑๒ กระทรวง

แลเสนาบดีทั้ง ๑๒ ตำแหน่งนี้ให้มียศเสมอเหมือนกันทุกตำแหน่งไม่ให้อธิบายว่าเป็นอรรคมหาเสนาบดี หรือจตุสดมภ์ หรือเป็นเสนาบดีตำแหน่งใหม่ แลประกาศนั้น เป็นประกาศที่มีข้อความนับเป็นตำนานอันมีหลักฐานของกระทรวงต่าง ๆ ที่ได้โปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขมาเป็นลำดับ จึงได้คัดมาลงไว้ด้วยต่อไปนี้

“ประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดี

มีพระบรมราชโองการมารพระยัฒนทูลสุรสิงหนาท ในพระบาท
สมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ บดินทรเทพยมทามงกุฎบรมรัตน
ราชรวินษ์ วรคัมพงษ์บุรีพิตร วรชัตยราชินิกโรคม จาคูรัตนบรม
มหาจักรพรรดิทวารวดีสังกาศ บรมชรรวมิกมหาราชาธิราช บรมนารถ
ยพิตรพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกรุงสยามทั้งฝ่ายเหนือฝ่ายใต้ แล
ดินแดนทั้งหลายที่ใกล้เคียง คือ ลาว มลายู กะเหรี่ยง ฯลฯ
คำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งให้ประกาศให้ทราบทั่วกันว่า มีพระราชหฤทัย
หวังจะทำนุบำรุงแผ่นดินให้เจริญยิ่งขึ้นไปตลอดเวลา แลจะรักษาขนบ
ธรรมเนียมที่ดีให้คงมีอยู่ แลจะผ่อนผันแก้ไขการที่เสียให้หมดสิ้น
ไป เพื่อประโยชน์ที่อาณาประชาราษฎร์ จะได้อยู่เย็นเป็นสุข ได้
ทำมาหากินโดยชอบ บ้านเมืองไคร่รุ่งเรืองเจริญทันกับกาลสมัยที่เป
นทั่วไปในโลกนี้ ทรงพระราชดำริเห็นว่า ราชการบ้านเมืองย่อมจะ
เป็นที่เรียบร้อยได้ ด้วยจัดการแบ่งกระทรวงหน้าที่พนักงานให้ทำการ
เป็นหมวดเป็นหมู่ ให้สมควรแก่กำลังสติปัญญาสามารถของผู้ที่จะ
รับราชการ ผลองพระเมตตาพระคุณในตำแหน่งนั้น ๆ แลต้องแบ่งหน้าที่
ราชการ ให้เป็นส่วนเป็นแผนกตามกระทรวง ราชการทั้งปวงจึงจะ
สำเร็จไปได้ทันกาลสมัยที่ควรจะเป็น เพื่อว่าถ้าทรงพระราชดำริที่จะ
ให้จัดการสิ่งใด ก็จะได้มีหน้าที่ทำการสิ่งนั้นทันทีที่ ไม่มีที่ติดขัด
ข้องด้วยการจัดการเจริญทั้งปวง อันเป็นที่พระบรมราชประสงค์ให้มี

เพื่อประโยชน์แลความสุขแก่ประชาชนนั้นจึงจะเป็นผลสำเร็จบริบูรณ์ได้
 เพราะเหตุนี้ จึงได้ทรงพระราชดำริที่แก้ไขธรรมเนียมกระทรวง
 ของการที่เสียบยู่ให้ดีขึ้นใหม่มาเป็นชั้น ๆ ตามกาลแลสมัยที่มีราช
 การนำที่ขึ้นเกิดขึ้นใหม่ เพื่อการเจริญแก่บ้านเมืองคิงกล่าวมาแล้ว
 แลเจ้ากระทรวงใหญ่ ในพระราชกำหนดกฎหมายเดิมมีอย่างใดไม่
 ต้องกล่าว ้วยย่อมทราบไปอยู่ทั่วกันแล้ว แต่ตำแหน่งนั้น ๆ ได้
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ตั้งเต็มข้างข้างคราว แลวงเวียนเสียบ้าง
 ตามเวลาสมัยที่ควรจะมีจะเป็น จะกล่าวตั้งแต่เสนาบดี ๖ ตำแหน่ง
 ที่มีอยู่แต่แรกได้เสด็จเสด็จถึงฉะลวยราชสมัยต่อมา มีอรรคมหาเสนาบดี
 สอง คือ

(๑) เสนาบดีกรมมหาดไทยที่สมุหนายก ได้ยังคัมภีร์บัญชา
 การหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง

(๒) เสนาบดีกรมพระกลาโหมที่สมุหพระกลาโหม ได้ยังคัมภีร์
 บัญชาการหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งปวง แลการทหารบกทหารเรือ

จตุสดมภ์ ๔ คือ

(๑) เสนาบดีที่พระคลัง ได้ยังคัมภีร์บัญชาการ ต่างประเทศแล
 กรมพระคลัง

(๒) เสนาบดีกรมเมือง ได้ยังคัมภีร์บัญชาการรักษาพระนคร
 แลความนครบาล

(๓) เสนาบดีกรมวัง ได้ยังคัมภีร์บัญชาการในพระบรมมหา
 ราชวัง แล

(๔) เสนาบดีกรมหน้าที่เกษตรวิชาธิบดี ได้บังคับบัญชาการไรร่วม
รวมเป็น ๖ ตำแหน่ง

นับว่าเป็นตำแหน่งประจำในที่ประชุมเสนาบดี หรืออตุกษุณณศาลา
แลในที่ประชุมนี้ บางที่มีพระบรมวงษานุวงษบางพระองค์แลขุนนาง
ผู้ใหญ่อย่างท่าน อย่างเช่น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ
แลเจ้าพระยาอิพิภากรวงษนั้นเป็นต้น อยู่ในที่ประชุมนี้ด้วย

ครั้นต่อมาในรัชกาลสัปตศก จุลศักราช ๑๒๓๗ ร.ศ. ๘๔ ได้
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แยกกระทรวงพระคลัง ออกจาก
กระทรวงการต่างประเทศตั้งหอรัษฎการพิพิธขึ้น

แลในรัชกาลเฉียดจก จุลศักราช ๑๒๔๕ ร.ศ. ๑๐๒ ได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เติมกระทรวงโทรเลขแลไปรษณีย์ขึ้นใหม่

แลในรัชกาลนพศก จุลศักราช ๑๒๔๘ ร.ศ. ๑๐๖ ได้ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แยกกรมทหารบกทหารเรือออกจากกรมพระ
กลาโหมตั้งกรมยุทธนาธิการขึ้น

แลในรัชกาลโกสินทร ศก ๑๐๘ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้รวมการโยธาต่าง ๆ ที่อยู่ในกระทรวงต่าง ๆ มาตั้งเป็นกระทรวง
โยธาธิการขึ้น แลรวมกรมโทรเลขไปรษณีย์ เข้าในกระทรวง
โยธาธิการ

แลทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกกรมธรรมการแลสังฆ
การขึ้นอยู่ในกรมมหาดไทย มารวมกับกรมศึกษาธิการเป็นกระทรวง
หนึ่งต่างหากแล้ว

ยัคนักรทรวงพระราชดำริเห็นว่า กระทบวงเมืองซึ่งใต้ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงษานุวงศ์แลข้าราชการเป็นกอมมิตตี
ยังค้ำการมาแต่ขั้จ้อฮัก กุศลกรวช ๑๒๓๘ ร.ศ. ๑๐๕ นั้น ได้จัก
การแก้ไขเป็นแบบแผนชนิดใหม่ ควรให้เลิกกอมมิตคั้นเสียให้คง
เป็นเสนาบดีไปตามเดิม

แลกระทบวงเกษตราธิการ ที่ได้ยังค้ำการโรงภาษีสินค้าเข้า
ออกนั้น ให้ยกไปขึ้นกระทบวงคลัง ให้คงแต่เกษตรพินิจการ
แลการเกษตราการที่จะจักขึ้นใหม่ต่อไป

แลกระทบวงยุติธรรมที่จะไ้รวบรวมนผู้พิพากษา แลกระทรวง
พิจารณาคดีความนั้น ก็ให้จัดการขึ้นต้นพอจะให้ราชการเป็นไป
ได้ในแห่งเดียวแล้ว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งเป็น
กระทบวงใหญ่ขึ้น

แลกรมพระอลักษณ์มีราชการนำที่มากยิ่งขึ้นกว่าแต่ก่อนหลาย
เท่า จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกขึ้นเป็นกระทบวงใหญ่
เรียกว่ากระทบวงมุขราช

แลกระทบวงยุกธนาธิการนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่าราชการ
จักคงเป็นแบบแผน แลควรให้แก้กระทบวงเป็นกรมยุกธนาธิการ ยังค้ำ
บัญญัติกรมทหารยกทั้งปวง มีผู้บัญญัติการให้มียศเสมอเสนาบดีแล
ให้เข้าในที่ประชุมเสนาบดีด้วย แต่การขาดรทมาชราชการทั้งปวงนั้น
ให้กรมพระกลาโหมเป็นเจ้าหน้าที่ไปตามธรรมเนียมเดิม

แลกรมทหารเรือ, กรมช้าง, กรมแสง ซึ่งยกไปกระทรวง
ยุทธนาธิการนั้น ให้ยกมาขึ้นกรมพระกลาโหม

เมื่อใดที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการมีกระทรวงใหญ่
ให้ประชุมกันปลุกเสกราชการตามหน้าที่ ซึ่งเกี่ยวข้องกับเป็นที่ประชุม
เสนาบดี ๑๒ ตำแหน่ง เรียกว่าเสนาบดีสภา หรือลูกขุน ฉศกฯ อัน
จะมีหน้าที่รวมกันแตกต่างกันโดยแผนกซึ่งมีพระราชบัญญัติต่างหาก จะ
ประกาศต่อไปภายหลังแล้วดังนี้

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ให้บรรดาเสนาบดีทั้ง
ปวงนี้ ให้มียศเสมอเหมือนกันทั้งสิ้น ไม่ให้ถือว่าเป็นอรรคมหา
เสนาบดี หรือจตุสดมภ์ หรือเป็นเสนาบดีตำแหน่งใหม่ แลพนักงาน
หน้าที่ของกระทรวงต่าง ๆ ทั้งปวงนี้ จะให้มีพระราชบัญญัติออกต่อไป
ในภายหลังด้วย

เมื่อใดที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งตำแหน่งขึ้นใหม่ฉนั้นแล้ว
จึงทรงพระราชดำริเห็นว่า ราชการกรมมหาดไทยทุกวันนี้มีมากขึ้น
แลต้องการเร็วจะบอกทั้งให้เป็นไปเหมือนแต่ก่อนไม่ได้ เจ้าพระยา
รัตนยกินทรที่สมุหนายกนั้น ก็ชวรร่างกายทุพพลภาพมาก จะเข้ามา
รับราชการประจำตามหน้าที่ ซึ่งต้องเป็นไปในขั้ตยุบนั้นก็ไม่ไหว แต่
เจ้าพระยารัตนยกินทรได้รับราชการมีความซื่อสัตย์ หาได้มีความผิด
ร้ายในราชการอย่างหนึ่งอย่างใดไม่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ยกขึ้นเป็น
เสนาบดีผู้ใหญ่ไม่ประจำกระทรวงตามอย่างเช่นเคยมีมาแต่ก่อน แล
ให้เข้าไปประชุมเสนาบดีสภาได้เป็นครั้งเป็นคราว ตามเวลาที่สามารถ

ทำได้ คงให้มีบรรดาศักดิ์กษัตริย์สมหนายกอยู่ตามเดิม แลไปรค
เกล้า ฯ พระราชทานเงินประจำสำหรับรักษาเกียรติยศด้วย

ส่วนราชการกรมมหาดไทยนั้น ทรงพระกรุณาไปรคเกล้า ฯ
ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ รัยตำแหน่งเสนาบดี
ซึ่งคัมภีร์วิชาการในกระทรวงนั้นทั่วไป

อนึ่งกระทรวงเมืองนั้นทรงพระกรุณาไปรคเกล้า ฯ ให้พระเจ้า
น้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ ซึ่งได้เป็นกอมมิตต์ผู้หนึ่งแต่
ก่อนนั้น เป็นเสนาบดีว่าการกรมพระนครบาล

อนึ่งกระทรวงโยธาธิการที่ไปรคเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ
เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เป็นอธิบดีอยู่แต่ก่อนแล้วนั้น ทรงพระ
กรุณาไปรคเกล้า ฯ ให้ยกเป็นเสนาบดีขึ้น

อนึ่งกระทรวงธรรมการแลศึกษาธิการ ที่ว่างอยู่ ด้วยไปรค
เกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพไปเป็น
เสนาบดีกรมมหาดไทยแล้วนั้น ทรงพระกรุณาไปรคเกล้า ฯ ให้ย้าย
พระยาภาศกรวงษ์ เสนาบดีเกษตร์พินิจการ มาเป็นเสนาบดี
กระทรวงธรรมการแลศึกษาธิการ

อนึ่งกระทรวงเกษตร์พินิจการที่ว่างอยู่ ด้วยพระยาภาศกรวงษ์
ไปเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการแลศึกษาธิการนั้น ทรงพระกรุณา
ไปรคเกล้า ฯ ให้พระยาสุรศักดิ์มนตรี เป็นเสนาบดีเกษตร์พินิจการ

อนึ่งกระทรวงยุติธรรม แลกระทรวงมรุชากรที่ไปรคเกล้า ฯ
ให้ตั้งขึ้นใหม่นั้น ทรงพระกรุณาไปรคเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอ
พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ เป็นเสนาบดีว่าการยุติธรรม

แลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา เป็น
เสนาบดีกระทรวงมหรธรร

อนึ่งกรมยททนาธิการนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระ
ภาณุพันธุวงษ์วรเดช เป็นผู้บัญชาการ

อนึ่งตำแหน่งเสนาบดีอีก ๔ กระทรวงที่ไม่ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลง
มานี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คงอยู่ตามเดิม

ให้ผู้ที่ได้รับตำแหน่งแลยศเสนาบดีทั้งปวงนี้ อุตสาหะทำการตาม
หน้าที่ให้สำเร็จโดยพระบรมราชประสงค์ ความงามความดีจะได้มีแก่
ราชการแลบ้านเมืองจะได้เจริญยิ่งขึ้นสืบไป

ประกาศมาแต่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท วันที่ ๑ เมษายน
รัตนโกสินทรศก ๑๑๑ เป็นวันที่ ๘๕๔๓ ในรัชกาลปัจจุบันนี้”

ส่วนราชการอันเป็นหน้าที่ตามตำแหน่งซึ่งมีอยู่ในกระทรวงเกษตรา
ธิการนั้น ตามเดิมแลเป็นลำดับตลอดมาจนถึงทุกวันนี้ ถ้าได้
พิจารณาที่ตามความประสงค์ ซึ่งมีอยู่ตามพระราชกำหนดกฎหมาย
แล้วจะเห็นชัดได้ว่า กระทรวงเกษตราธิการนี้ เป็นกระทรวงสำคัญอยู่
ในรัฐบาลกระทรวงหนึ่ง เพราะมีหน้าที่ราชการเกี่ยวกับการบำรุงผล
ประโยชน์อันเป็นกำลังของชาติ ซึ่งรัฐบาลแลราษฎรจะได้รับความ
วัฒนาเพิ่มพูนยิ่งขึ้นหรือความหายนะลดน้อยถอยลง จากการรกลีกรวม
ทุกอย่าง ด้วยประเทศสยามเป็นประเทศที่จะได้รับผลประโยชน์อัน
ใหญ่จากการรกลีกรวมอย่างเคียว ท่านจึงได้พึงเล็งมุ่งหมายถือเอา

การรสังกรรมเป็นใหญ่ ก็จะเห็นได้ความข้อพระราชบัญญัติ อันมีหน้าที่
กำหนดอยู่ในพระธรรมนูญตามใจความต่อไปนี้ขอเป็นเค้าดังนี้ คือ :—

(๑) มีหน้าที่ ที่จะตั้งคดียุติการให้ที่คนซึ่งเป็นข้าตงพงแหม
รกร้างว่างเปล่าอยู่ไม่เป็นประโยชน์ ให้มีผู้เล็กรังกลับเป็นที่ประโยชน์
ชน

(๒) มีหน้าที่ ที่จะตั้งวิคิน้ำเข้านา (เมื่อเวลาน้ำน้อย)
ชุกขิง, ขาง, คลอง, แลไชน้ำ (เมื่อน้ำมากเกินความต้องการของ
การทำนา)

(๓) มีหน้าที่ เกี่ยวกับสัตว์พาหนะ คือ โคกระบือซึ่งเป็นกำลัง
อันสำคัญของการเพาะปลูกแต่เดิมมา

(๔) มีหน้าที่สำหรับปลงกฎ เรียกทางเข้าค่านา

(๕) มีหน้าที่สำหรับพระราชทานที่ดินแก่สาสนาแลบุคคล

(๖) มีหน้าที่สำหรับระงับการวิวาทในเรื่องที่ดิน

(๗) ทั้งกรมการนาออกไปอยู่ประจำตามหัวเมือง สำหรับ
รักษาการอันกล่าวมาแล้ว ในข้อต่าง ๆ ข้างต้น

หน้าที่การในกระทรวงเกษตราธิการ ซึ่งมีกำหนดเป็นหลักถาน
อยู่แล้ว ในพระธรรมนูญทั้งหัวข้อใจความ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้นนี้
เจ้ากระทรวงเกษตราธิการได้เป็นธุระจัดการ ไปตามคราวแลสมัยที่จะ
เป็นไปได้แลเป็นลำดับสืบต่อกันมาตลอดทุก ๆ ท่าน

แต่ข้อเกี่ยวเงินค่านา แลออกตราของให้ถือที่นาระงับเหตุวิวาท
ในเรื่องการนาแลการฉางหลวงฉางพระกระษานัน นี้ว่าเป็นหน้าที่การ

สำคัญของการทรงเกษตราธิการอยู่ในสมัยนั้น จักรการเปลี่ยนแปลง
วิธีการที่ทำกันสืบมาเป็นลำดับ

เช่นเดิมเรียกทางเข้าค่านาคือ เก็บเมล็ดข้าวขึ้นฉางหลวงเปลี่ยน
เก็บเป็นเงินค่านาแทน กับเก็บไม่ได้มีตราดูซากกรบปีคในหลังใบเส้
เมื่อขุดออก ๑๒๓๖ ก็จักใหม่ขึ้นเพื่อเป็นเครื่องหมายของการเก็บ
เงินค่านาเป็นต้น

ครั้นเจ้าพระยาภาศกรวงษ์ไทรยตำแหน่งเกษตราธิบดี เมื่อข
ชวศัสมฤทธิศก ๑๒๕๐ นั้น เป็นเวลาที่จวนจะถึงกำหนดที่จะต้อง
แต่งเสนาออกไปเก็บเงินค่านา แลออกตราของนาตามหัวเมืองต่าง ๆ
จึงเป็นข้อแรก ที่จำเป็นต้องคำวิธีเปลี่ยนแปลงวิธทำการตามระเบียบ
เดิมแก้ไขให้ลงกับคราวแลสมัย ดังที่ได้ตกลงแลจัดการไปแล้ว
ต่อไปนี้

๑ ผู้ที่จะออกไปเก็บเงินค่านาซึ่งเรียกว่าเสนา เมื่อขกุนนพศก
๑๒๔๙ นั้น ใ้ว่าประมวลข้อทั่วราชการคล้ายกับการผูกขาดภาษีอากร
อย่างอื่น ๆ ในสมัยนั้น ครั้นได้ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต
จักข้าทูลของอุล้พระบาท ให้ออกไปทำการเรียกว่าข้าหลวงกรมนา

๒ กรมสิทธิในที่นั้นเดิมเสนาเป็นผู้ออกของ ค่าธรรมเนียม
นิยมเป็นของเสนา ชั้นนี้ข้าหลวงกรมนาเป็นหน้าที่ แลค่าธรรมเนียม
ของยกเป็นหลวง

๓ หนังสือสำคัญต่าง ๆ เช่นตราของ, ใบเส้เป็นต้นนั้น เก็บ
การทรงไม่ได้จัก แลแต่เสนาจะรักษา แลทำให้สำเร็จไปตาม

ความต้องการ ในชั้นนี้กระทรวงเกษตราธิการได้วางแบบลงเป็นบรรทัด
พิมพ์เทียบขยำ, ใบของ, ใบเสร็จ, มีสำเนาประจำข้อ พิมพ์บัญชีของ,
บัญชีเงินค่านา, ขึ้นใช้ตามแบบที่ตงนั้นอย่างเดียวกันตลอด

๔ นอกจากข้าหลวงกรมนา ที่ได้แต่งตั้งให้ไปเก็บเงินค่านานั้น
ได้จัดให้มีกองตรวจการขึ้นอีกแผนกหนึ่ง มีหน้าที่ไม่แต่ตรวจการ
เก็บเงินแลออกตราของนาอย่างเดียวกัน ให้สืบเหตุผลแห่งการเพาะปลูก
ที่ควรเป็นสินค้า จะคงเป็นปรกติทรงอยู่หรือคั้งขึ้น, ทราวมลงประการ
ใดในหัวเมืองนั้นด้วย เพื่อกกระทรวงเกษตราธิการจะได้ทราบไว้
สำหรับเป็นทางที่จะได้คำริที่ต่อไป

หนึ่งในระยะที่ได้แต่งตั้งข้าหลวงกรมนา ออกไปเก็บเงินค่านา
แลออกตราของนาตามหัวเมืองต่าง ๆ แล้ว เรื่องที่ดินแลอาคารค่าที่
ซึ่งเรียกว่าเกษตรากรณนั้นเป็นเรื่องแรก เพราะหลักฐานแลประเพณี
เดิมยังไม่สู้เหมาะ พระราชบัญญัติแยกย้ายอยู่หลายแห่ง ทั้งทาง
รถก็ได้ขยายให้กว้างออกไปเสมอ พื้นที่ดินน่าจะมามีผู้ต้องการ
มากขึ้น จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการร่างพระราช
บัญญัติที่ดินแลอาคารค่าที่ขึ้นเป็นปฐม ก็นำโครงการเก่าที่ค้างมาแล
ระวางการใหม่ที่จัดให้ข้าหลวงออกไปทำนั้นเพื่อให้ลงระเบียบด้วย

ในคืนโกสินทรศก ๑๐๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
กระทรวงพระนครบาลส่งใบพระบรมราชานุญาตพิเศษ ซึ่งกรมมณฑล
ยังคัมภีการกรมพระนครบาลได้ทำสัญญา พระราชทานพระบรมราช
านุญาตให้แก่พระวรวงษ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ พระนานาพิช

ภาษี นายขยม, แลมีศเทอรัโยกิม, แก้วชี่, ผู้รับพระบรมราชานุญาต มา
ยังกระทรวงเกษตราธิการรับเป็นหน้าที่แลคึกิจการต่อไป กระทรวง
เกษตราธิการได้ตรวจสัญญาแลตกลงกับบริษัทแล้ว จึงได้มีสารตรา
คำเนนพระบรมราชโองการ อนุญาตให้บริษัทลงมือทำการตามพระ
บรมราชานุญาตตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ในศก ๑๐๙๔ เป็นต้นสืบมา

แลนอกจากบริษัทชุกคองแลคูนาสยาม ก็ได้อันุญาตให้ทำ
การชุกคองอีกหลายราย มีรายพระยามหาโยธา (นงแก้ว) ชุก
ที่ตำบลหนองจอก แขวงเมืองมณฑลเป็นต้น ก็ไปจัดการตั้งขนาด
คองแลกำหนดเขตที่ดินฝั่งคอง ซึ่งควรเว้นไว้เป็นที่สาธารณ
ประโยชน์โดยหลักถานต่อมา

ส่วนการแร่ต่าง ๆ นั้น เติมเจ้ากระทรวงหัวเมืองเป็นหน้าที่
ขออนุญาตทำในหัวเมืองขึ้นกระทรวงใด กระทรวงนั้นเป็นผู้รับพระบรม
ราชโองการให้อันุญาต

ครั้นถึงรัตนโกสินทรศก ๑๑๐ จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
ให้เจ้ากระทรวงหัวเมืองส่งพระยานัฏวิ บวรคาที่ไ้รับพระราชทาน
ไปแล้ว มายังกระทรวงเกษตราธิการรับเป็นหน้าที่แลคึกิจการต่อไป จึง
ได้ตั้งกรมแร่ มีชาวยุโรปเป็นอินนิเนีย สำหรับตรวจแลที่ขุดถุษา
ของกรมขึ้นในกระทรวงเกษตราธิการครั้งนี้เป็นที่แรก แลได้ร่างทำ
พระราชบัญญัติสำหรับการทำแร่ ฯ ล ฯ ไว้พอเป็นบรรทัดถานของการ
ซึ่งจะจัดทำต่อไปด้วย

นอกจากการต่าง ๆ ซึ่งได้กล่าวมาแล้วในข้างต้น

(๑) ได้คิดจัดการเรื่องโคกระบือ ซึ่งเป็นแรงกำลังของการเพาะปลูกโดยพระบรมราชดำริที่ แลความประสงค์ที่จะจัดการอย่างไร แจ้งอยู่ในพระราชบัญญัติซึ่งเรียกว่าพระราชบัญญัติสัตว์พาหนะ ร.ศ. ๑๑๐ นั้นแล้ว

ภายหลังมีประกาศเลื่อนคงให้ ใช้แต่มาตรา ๑๔ แล ๑๕ ที่ว่า สัตว์พาหนะจะบันทึกไปต่างประเทศ ต้องเสียภาษีเสียก่อนตาม พิกัด ๒ มาตราเท่านั้น

(๒) การนำสำหรับทำน้ออย่างหนึ่ง เป็น สิ่งที่กระทรวงเกษตรธิการในชั้นนี้ได้ดำริห์ เพราะลงความเชื่อแน่ว่าการทำงานจะได้ผลเจริญขึ้นฤทธามลง ก็แล้วแต่น้ำ เป็น สำคัญกว่า สิ่งอื่น ๆ แลในระยะสามศกนั้นน้ำน้อยด้วย จึงได้คิดจะขุดแลซ่อมคลองบางแห่ง สำหรับชักน้ำ แลได้ให้นายช่างที่กรมโยธาธิการทำน้อด้วยไม้ เมื่อสิ้นคราวถอกเก็บไถ่รักษาไว้ที่อำเภอ ถึงคราวต้องการจะได้จัดการ ได้ทันทีทั้งที่ นายช่างกะงบประมาณราคาอย่างต่ำคือขนาดเล็กทำน้อละ ๓ ชั่ง อย่างสูงขนาดใหญ่ ๘ ชั่ง ก็ใช้ได้ซื้อส่งชาวยุโรปหรืออเมริกัน มาเป็นที่ปรึกษาในการเพาะปลูกด้วยหนึ่งคน ตามแต่จะหาได้

(๓) เครื่องวัดซึ่ง, ทวง, ก็ได้คิด แลรวบรวมเรื่องเข้าเป็นระเบียบแลถือเอาเมตริกวิธีเป็นหลัก

(๔) การเกษตรศึกษะจัดตั้งในกรุงแลหัวเมือง ตามพระราชบัญญัติที่กินที่ไว้ร่างเสร็จแล้วกำลังปรึกษาอยู่ แลได้ กะงบประมาณส่งกระทรวงพระคลังไปแล้ว

แต่พอถึงสมัยที่ท่านเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ แลศึกษาธิการ การเหล่านี้ จึงได้ตกทอดต่อมาจนถึงสมัยที่ท่านเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ได้ดำรงตำแหน่ง

ในเวลาที่ท่านเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ได้ดำรงตำแหน่งที่เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการต่อท่านเจ้าพระยาภาสกรวงศ์นั้น

ได้โปรดเกล้าฯ ให้ยกกรมแผนที่ ซึ่งเดิมอยู่ในกระทรวงธรรมการแลศึกษาธิการ กับกรมพระคลังสวนซึ่งเดิมอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ มารวมอยู่ในกระทรวงเกษตราธิการ เพราะเป็นหน้าที่ซึ่งเกี่ยวเนื่องกันอยู่ตามระเบียบการที่ควรกับสมัย

ศาลกรมแผนที่ซึ่งเดิมอยู่ในกระทรวงเกษตราธิการนั้น ได้ยกขาดไปสมทบเข้าร่วมชนอยู่ในกระทรวงยุติธรรม ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาขึ้นใหม่เป็นกระทรวงรับเป็นหน้าที่ที่จะจัดการแลบังคับคดีต่อไป

การในกระทรวงเกษตราธิการ คงมีแต่หน้าที่ในฝ่ายธุรการอย่างเดียว ไม่เกี่ยวแก่หน้าที่ในฝ่ายตุลาการตั้งแต่ก่อน

อนึ่งในสมัยที่ท่านเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ได้ดำรงที่เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการนั้น ได้ดำริที่การทุกอย่างตามหลักถานที่ใดตั้งขึ้นแล้วในสมัยก่อนนั้นแล้ว เป็นแต่ขยายการให้ส่งระเบียบตามเวลาที่ขยายให้ใหญ่กว้างออกไปได้ แลการที่สำคัญกับงานในเวลาข้างหน้าสืบไปด้วย เป็นต้นว่า

- (๑) จัดเจ้าหน้าที่งานการทำแร่ให้มากขึ้นในหัวเมือง ซึ่งมีการแร่
- (๒) ออกทุนบริษัทยุคคองแลคยูนาสยาม แลแก้ไขความขัดข้อง ซึ่งมีอยู่แต่ในสมัยก่อน ให้บริษัทได้ทำการโดยสะดวก เช่นก็มีผู้ออกไปตั้งทำนาสกัดน้ำเขตรคองที่จะไค้ชุกผ่านไป ก็ไค้จัดการแลไค้ขอให้มีการจัดการสำหรับการเรื่องนั้น แลทั้งไค้ช่วยเหลือในการที่บริษัทจะจำหน่ายที่ดิน ๒ ฝั่งคอง ให้เป็นที่รู้สึไค้ทั่วไปว่า ที่ดินคองบริษัทนั้นเป็นที่ดินอุดมก็เช่นตัวอย่าง
- (๓) แต่เรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินทั่วไปที่ในสมัยก่อนไค้เริ่มวันนั้น ท่านเห็นว่าถ้าจะคิดจัดการให้เป็นหลักฐานที่เกี่ยวในครั้งนี้ การก็คงจะเป็นไปไค้ไค้ตลอด เพราะการทำโฉนคอันเป็นหลักฐานของที่ดินนั้นควรจะมีแผนที่ละเอียดที่เรียกว่า กาเคซีเกินเซอร์เวย์ เสียก่อนจำนวนที่ดินในโฉนคจะไค้ใกล้เคียง แลตัวโฉนคจะไค้ไม่ทับกันในที่แปลงเกี่ยว ถึงตรวจองซึ่งมีอยู่แล้วนั้นด้วย
- (๔) จึงไค้ตกลงให้กรมแผนที่จัดการ แลขยายการทำแผนที่ละเอียดสืบมาแต่ครั้งนั้นเป็นปดม
- (๕) ไค้จัดตั้งแลขยายการโรงเรียนการทำแผนที่ ขึ้นที่วังสระประทุมวัน ซึ่งเป็นโรงเรียนกระทรวงเกษัตร์อยู่ในเวลานั้น
- (๖) ไค้จัดตั้งไซ้เครองวัด, แลเครองรอนน้ำฝน, ตามที่ไค้ใช้ อยู่แล้ว ณ ที่ว่าการอำเภอในทุกวันนี้

(๙) การเก็บเงินค่านาจักทำตามระเบียบที่มีอยู่แล้ว แต่ภายหลังจากการออกตรวจ เพราะตรวจซ้ำซ้อนกัน ในที่ดินแปลงหนึ่ง ซึ่งเป็นเหตุให้ก่อเกิดการวิวาทด้วยเรื่องที่ดินมากขึ้น

(๙) เรื่องสัควาหนะที่มีพระราชบัญญัติอยู่แล้ว แต่ประกาศเลื่อนกำหนดขึ้นใช้อยู่นั้น ข้อความบังคับกับสมัยอยู่ข้าง จึงได้จัดการเพิ่มเติมระเบียบและวิธีการทำพระราชบัญญัติขึ้นใหม่

(๙) เครื่องวัดซัง, ทวง, นั้น ก็ได้ร่างเป็นพระราชบัญญัติขึ้นเสร็จแล้วตลอด

(๑๐) ได้จัดสิ่งของส่งออกไปตั้งแสดงพิพิธภัณฑ์ ที่เมืองชิคาโก ณ ประเทศยูไนเต็สเทตส์แห่งอเมริกาเมื่อศก ๑๑๒

(๑๑) การนำซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของการทำนา ก็คือการเพาะปลูกนั้นก็ให้จัดให้ มีกองขึ้นสำหรับ เรียกว่ากอง กสิการของหนึ่ง มีหน้าที่ตรวจการต่าง ๆ และทำรายงานเสนอกระทรวงเพื่อเป็นทางคำวิที่ แต่หากว่าในสมัยนั้นเป็นยุคที่รัฐบาลบริหารจัดการในกระทรวงที่สำคัญแต่จำเป็นจะต้องเร่งร้อนก่อน มีกระทรวงมหาดไทยจัดการปกครองท้องที่ตามหัวเมือง นครบาลจัดการในกรุงเทพฯ กระทรวงยุติธรรมซึ่งได้ตั้งขึ้นใหม่จัดการศาลต่าง ๆ เป็นต้น จนที่สุดกระทรวงพระคลังก็กำลังที่จะจัดการในกระทรวง เงินแผ่นดินต้องใช้จ่ายใช้สอยมาก กระทรวงเกษตรราษีการนี้ แม้ถึงจะว่าได้รู้สัถ้อยแล้ว ว่า เป็นกระทรวงสำคัญอยู่ในรัฐบาลกระทรวงหนึ่งก็ดี ก็ยังไม่สู้จะจำเป็น

ต้องเร่งร้อนเหมือนกันการปกครองท้องถิ่น แลการศาลที่ได้กล่าว
มาแล้ว

ไม่แต่เท่านั้น ทั้งการที่กระทรวงเกษตร์พินิจการ ได้ดำริที่จะ
จัดเช่นนั้น ถึงจะเป็นการสมควรแลก็อยู่โดยไม่มีผู้คัดค้านแล้วทุก
อย่างก็จริง แต่จำต้องหาใครยกการปกครองท้องถิ่นแลการศาล ซึ่งลง
รูปแลลงที่แล้วเข้าช่วยการที่จะจัดนั้นจึงจะดำเนินไปตลอดได้ แลใน
เวลานั้น การปกครองท้องถิ่นทั้งที่จะจัด แลการศาลก็เพิ่งจะเริ่ม
นำที่การในกระทรวงเกษตร์พินิจการ จึงคงมีแต่การเก็บเงินค่านาเงิน
อากรส่วนใหญ่ แลการที่มียุ้งซึ่งจำเป็นแท้ ๆ เท่านั้น

ท่านเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี จึงได้กราบถวายบังคมลาออก
จากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อเดือนมีนาคมคค ๑๑๕
ส่วนนำที่การในกระทรวงเกษตร์พินิจการนั้น เมื่อท่านเจ้า
พระยาสุรศักดิ์มนตรี ได้กราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งแลยก
เข้าสมทบรวมอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติแล้ว การเก็บเงินค่านา
แลอากรส่วนใหญ่ ได้ยกไปอยู่ในกรมสรรพากรในแลสรรพากรนอก
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ก็ย้เสนาบดีกระทรวงพระนครบาล ทรง
รับหน้าที่เป็นพระอรรชการ กรมฉางหลวงยกไปกระทรวงวัง กรมแร่
งขประมาณเงินรัชเงินย้ายคงอยู่ในกรมเกษตรากร แต่การทั้งปวง
เป็นต้นว่าการออกประทานบัตร กระทรวงมหาดไทยรับไปจัดการตลอด
การในกรมเกษตรากรนั้น คงมีหน้าที่อยู่ที่แต่รักษาสาธยายสำหรับ

ที่สวน ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวง ๘ นายเดินรางวัล
เมื่อจำนวนขมเมื่อยจิตวาสึก ๑๒๔๔ ก็ยกการทำแผนที่ในกรมแผนที่
ซึ่งมีอยู่ตามเดิม แลรักษาพระบรมราชานุญาตการชุกคุดของ เพียง ๓
อย่างเท่านั้น

การในศก ๑๑๖ ส่งขอยุบหนุง เป็นแต่ใ้ไ้ยินว่าจักการเวร
โยเหยียขย่าแลต่อชอายโยเหยียขย่า ก็ยกที่ดินในระหว่างคุดของ
บริษัท ซึ่งเว้นไว้เป็นที่หลวง ให้เป็นสิทธิ์แก่บริษัทที่มีอำนาจที่จะ
จำหน่ายไ้คุดคุด

ต่อเดือนมกราคมศก ๑๑๗ จึงไ้มีประกาศแต่งพระยามหาโยธา
(นกกแก้ว) เป็นข้าหลวงใหญ่ ออกไปจักการแบ่งชั้นเขตที่ดินแลออก
ตราแดงให้แก่ราษฎรตามแผนที่ ซึ่งไ้มีอยู่ข้างแล้วก่อนนั้น แต่ไม่
ไ้ไ้ความปรากฏว่าการที่ไ้ทำนั้นสำเร็จแล้วไ้เพียงไร

ก็พอประจบถึงกับ สมัยที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
ตั้งกระทรวงเกษตราธิการขึ้นตามเดิม แลโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายท่านเจ้า
พระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ (ซึ่งในเวลานั้นยังเป็นพระยา) จาก
กระทรวงโยธาธิการมาดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ
สืบต่อไป

ในสมัยที่ท่านเจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ ดำรงตำแหน่ง
เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการนั้น ในศก ๑๑๘ นั้นเอง

ท่านไ้ดำริห์ แลจักการนาต่อชอากการที่กระทรวงพระคลัง
ไ้เริ่มลงมือทำมาแล้ว แต่ไ้คิดเปลี่ยนแปลงวิธีทำการบางอย่าง

เช่นกับแต่เดิม ข้าหลวงทำการแต่ในเฉพาะหน้าที่ธุระการอย่าง
เดียว ครั้นได้เพิ่มหน้าที่ตุลาการมีอำนาจที่จะพิจารณาแลพิพากษา
คดีอันจะเกิดขึ้นได้โดยเท็จขาด เทียบชั้นศาลอุทธรณ์ ถ้าความ
ไม่พอใจก็ให้ทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาที่เดียว ก็ได้เพิ่มตัวข้าหลวงชั้น
อีก เรียกว่า ข้าหลวงกระทรวงเกษตราธิการนาย ๑ ข้าหลวงกระทรวง
ยุติธรรมนาย ๑ ข้าหลวงยุติธรรมนั้น คือ ผู้พิพากษาในกระทรวง
ยุติธรรม

ข้าหลวงทั้ง ๒ นั้นรวมกันเรียกว่า ข้าหลวงพิเศษจัดการที่นาแล
ไร่ขยายเขตร์ให้ มีอำนาจออกไปทำการในตำบลทุ่ง หลวง รวมทั้ง
คลองประเวศบุรีรมย์ แลคลองแยก ตามที่ได้กำหนดไว้แล้วใน
ประกาศเดิมด้วย

ข้าหลวงพิเศษจัดการนาไค้ลงมือทำการตามประกาศ แต่เดือน
ตุลาคม ๑๑๘ เป็นลำดับตลอดมาจนถึงสิ้นปี ๑๑๙ การระเดินไค้ตาม
ความดำริห์หรือประการใดนั้น ไม่ได้ความปรากฏ

จนถึงเดือนพฤษภาคมศก ๑๒๐ จนได้มีประกาศตั้งพระยา
ประชาชีพวิบาล (ฝั่ง) ซึ่งเดิมเป็นข้าหลวงพิเศษจัดการศาลหัว
เมืองในกระทรวงยุติธรรมเป็นข้าหลวงเกษตร์ ขึ้นไปจัดการออกโฉนด
ที่ดินที่เมืองกรุงเก่า กำหนดเขตร์เพียงแยกบางไชร์แควลำน้ำเจ้าพระ
ยากับแควอ่างทอง ตลอดขึ้นไป จนคลองตะเคียนฝั่งใต้เป็นที่สุด
มีหน้าที่ทำการทั้งธุระการแลตุลาการเช่นข้าหลวงพิเศษครั้งก่อน

แลโฉนดสำหรับที่ดิน ซึ่งได้ทำขึ้นนั้น ไม่ใช่แต่เฉพาะที่นา
สำหรับที่ดินทุกประเภท ทำเป็น ๒ ฉบับ ความดั่งกัน

มอบให้ผู้ถือที่ดินไปเป็นใบแสดงกรรมสิทธิ์ ๑

เป็นฉบับหลวงเจ้าพนักงานเก็บไว้เป็นค้เทียบฉบับ ๑

เพราะการส่งต่อ จะต้องสลักหลังโฉนดบอกการที่ได้ส่งต่อ
กันนั้นทกราช เพราะฉนั้นเมื่อวันที่ ๒๓ เดือนกันยายนศก ๑๒๐ จึงได้
โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งที่สำหรับเก็บหนังสือสำคัญ เรียกว่าหอทะเบียน
ที่ดินขึ้นที่สภาการราชประยูรพระราชวังบางปอินเป็นครั้งแรก แลได้มี
เจ้าพนักงานประจำเรียกว่า นายทะเบียน สำหรับเก็บทะเบียนแลทำการ
ส่งต่อกรรมสิทธิ์ ตามพระราชบัญญัติซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นใน
ระยะนั้น แลตั้งให้มีศาลเรียกว่าศาลเกษตร์สำหรับพิจารณาแลพิพาก
ษาคดีตามประกาศนั้นด้วย แต่การขึ้นนั้นนับว่าเป็นการลงทำต่อ
เห็นว่างานเดินเข้ารอยเป็นระเบียบลงทีแลแล้ว

ณเดือนกุมภาพันธ์ในศก ๑๒๐ จึงได้ขยายตำบลในมณฑล
กรุงเก่า, กรุงเทพ ฯ ตั้งแต่งกรมทะเบียน, หอทะเบียนในกรุงเทพ ฯ
แลมณฑลอื่น ๆ สืบต่อไปตามคราว แลสมัยของการที่จะเป็นไปได้
เป็นลำดับก็ตลอดมาจนทุกวันนี้

แต่ศาลเกษตร์นั้น เลิกยกเข้าสมทบกับศาลในกระทรวงยุติธรรม
เมื่อศก ๑๒๗ เพราะเหตุว่าคดีมันน้อยลงแล้ว

อนึ่งส่วนในระยะเวลาที่ออกข้าหลวงเกษตร์ ได้กำลังทำ
การออกโฉนดที่ดินตั้งทกล่ามาแล้วนั้นอยู่ กระทรวงเกษตร์วิธีการ

โคศกักร์หนึ่งสองสำคัญสำหรับที่กินขึ้นใหม่อีกชนิด ๑ มีคิเตอร์เกอร์แฮม
เจ้ากรมทะเบียนที่ดินรับเป็นภาระวางระเบียบการตลอด เรียกว่าตราของ
ชัวคราว มีข้าหลวงออกไปทำการคล้ายการออกโฉนดแลการส่งต่อ
กรรมสิทธิ์ มีวิธีแก่ทะเบียนอย่างเดียวกันกับการแก่ทะเบียนโฉนด
ข้าหลวงผู้ทำการได้แจกตราของชัวคราวให้แก่ราษฎรไปแล้วบางตำบล
ในเมืองกรุงเทพฯ เมืองนครไชยศรี แลเมืองชลบุรี ทำการอยู่
๓ ศก ภายหลังหยุดเลิก เปลี่ยนเป็นโฉนดมีประกาศยกเอาขึ้นใช้ใน
ในมณฑลพิศณุโลก เปลี่ยนนามตราของชัวคราวเรียกว่าโฉนดของ
เมือรัตนโกสินทร ศก ๑๒๔

แลการนั้นได้ทำอยู่เป็นลำดับสืบมาจนทุกวันนี้ แลได้จัดทำมี
หอทะเบียนที่ดินขึ้นสำหรับทำการนั้นด้วย

ส่วนการคลังแลคณาต่าง ๆ นั้น ในระยะนี้ได้เริ่มคิดแลจักระ
การไปตามสมควร เช่นการขุดคลองแลคณาในตำบลทุ่งหลวง ซึ่ง
บริษัทขุดคลองแลคณาสยามไครย์พระบรมราชานุญาตให้ทำการขุด
คลองนั้น ข้อใดในสัญญาซึ่งเป็นข้อที่ขัดขัดที่บริษัทจะจัดการไปไม่ได้
โดยสะดวกนั้น ก็ได้ปรึกษาหารือแก้ไขสิ่งที่จะต้องผ่อนผันหรือที่ควร
จะเพิ่มเติม ก็ได้เพิ่มลงเพื่อให้การนั้นดำเนินไปได้ ก็ได้กระทำไป
ตามควร บริษัทก็ทำการตลอดมาได้

คลองเก่าต่าง ๆ ซึ่งเป็นคลองสำคัญนั้นก็ได้จัดขุดซ่อมขึ้น
หลายคลอง มีคลองแสนแสบ แลคลองภาษีเจริญ ดำเนินสะดวก
เป็นต้น

ก็ขี้ใจคิดที่จะจัดการในเรื่องน้ำสำหรับใช้ในการเพาะปลูกให้มีความเจริญขึ้นตามสมัย จึงได้ขอร้องนิเฒ่าผู้ชำนาญในวิชาทางการน้ำมาจากวิทยาลัยเทคโนโลยีและเกษตรกรรมหนึ่งเรียกว่า กรมคลอง มีหน้าที่ตรวจระกษพื้นที่สำหรับทำการท่อน้ำมาบำรุงการเพาะปลูกในลุ่มน้ำเจ้าพระยาตอนใต้ กรมคลองได้จัดทำแบบคึกอ่าน (สคิม) การท่อน้ำขึ้นหลายแบบ แต่แบบคึกอ่านอันสำคัญนั้นคือเรียกว่า สคิมไฮดรอนาท ที่คิดจะขุดลำแม่น้ำเจ้าพระยา ณ ตำบลเมืองไฮดรอนาท แลนำน้ำมาตามลำคลองใหญ่ที่จะได้ขุดขึ้นทั้ง ๒ ผังแม่น้ำเจ้าพระยานั้น สำหรับจำหน่ายน้ำในท้องที่ต่าง ๆ ตลอดจนไปจกเขตรัฐเล แต่แบบคึกอ่านนั้นเป็นการใหญ่หลวงนัก จะต้องใช้เงินประมาณถึง ๖๐ ล้านบาท จึงจะทำสำเร็จบริบูรณ์ได้ แต่ในเวลาวิบูลย์นั้นก็กำลังทำการโยธาอันใหญ่อยู่ส่วนหนึ่งแล้ว คือทำการก่อสร้างทางรถไฟต่าง ๆ ซึ่งจำเป็นต้องใช้จ่ายเงินเป็นอันมาก เหตุฉนั้น จึงยังทำการท่อน้ำใหญ่ตามแบบคึกอ่านนั้นไม่ได้ โดยทันที จำเป็นต้องผ่อนผันแบ่งทำเป็นตอน ๆ ไป อย่างวิธีการก่อสร้างทางรถไฟที่ทำมาแล้วนั้น จึงเป็นต้นเหตุที่ได้ก่อสร้างประต่อน้ำต่าง ๆ ขึ้น ที่ได้ทำสำเร็จแล้วไปหลายประตู ที่ยังทำอยู่แต่จะทำขึ้นต่อไปนั้น ก็ล้วนเป็นส่วนหนึ่งของแบบคึกอ่าน (สคิม) ใหญ่นั้นทั้งสิ้น

กรมเพาะปลูกและการช่างใหม่ขึ้นก็ได้องค์ในสมัยเป็นปฐมมีพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดมเป็นประธาน เริ่มการปลูกต้นหม่อน เลี้ยงตัวไหม สาวเส้นไหม แลทอผ้า ตามแบบยุโรปซึ่ง

เป็นวิธีเจริญคดีขึ้นกว่าวิธีเดิมที่เราใช้มาแต่ก่อน . ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

โดยได้จัดให้มันักเรียนเข้าฝึกหัดเรียนวิชาช่างใหม่จากครูผู้เป็น เป็นครั้งแรก เมื่อการทำใหม่นั้นดำเนินไปโดยคืบแล้ว จึงได้ขยายการทำใหม่ ออกไปยังที่นครราชสีมา ขยายแลได้ตั้งสาขาต่าง ๆ ออกไปตาม ตำบลแลเมืองต่าง ๆ ในมณฑลนั้น แลมณฑลอิสานเป็นลำดับไป

พนักงานช่างใหม่ต่าง ๆ ที่ขึ้นไปอยู่ประจำการตามมณฑลนั้น นอกจากการทำใหม่ มีหน้าที่ตรวจการเพาะปลูกแลสินค้าต่าง ๆ ทำ รายงาน ขึ้นกรมเพาะปลูกด้วย สำหรับเป็นทางที่จะได้ดำริห์ในการ เพาะปลูกในมณฑลนั้น ๆ ด้วยตามหน้าที่

อนึ่งโรงเรียนการเพาะปลูกแลช่างทำใหม่กับโรงเรียนแผนที่นั้น เคมีแยกอยู่คนละส่วน ขึ้นอยู่ตามกรม แต่นักเรียน กรมคลองรวม เรียนอยู่ในโรงเรียนกรมเพาะปลูกด้วย

ครั้นรัชกาลโกสินทร์ ศก ๑๒๗ ๑๒๘ ๑๒๙ ๑๓๐ ๑๓๑ ๑๓๒ ๑๓๓ ๑๓๔ ๑๓๕ ๑๓๖ ๑๓๗ ๑๓๘ ๑๓๙ ๑๔๐ ๑๔๑ ๑๔๒ ๑๔๓ ๑๔๔ ๑๔๕ ๑๔๖ ๑๔๗ ๑๔๘ ๑๔๙ ๑๕๐ ๑๕๑ ๑๕๒ ๑๕๓ ๑๕๔ ๑๕๕ ๑๕๖ ๑๕๗ ๑๕๘ ๑๕๙ ๑๖๐ ๑๖๑ ๑๖๒ ๑๖๓ ๑๖๔ ๑๖๕ ๑๖๖ ๑๖๗ ๑๖๘ ๑๖๙ ๑๗๐ ๑๗๑ ๑๗๒ ๑๗๓ ๑๗๔ ๑๗๕ ๑๗๖ ๑๗๗ ๑๗๘ ๑๗๙ ๑๘๐ ๑๘๑ ๑๘๒ ๑๘๓ ๑๘๔ ๑๘๕ ๑๘๖ ๑๘๗ ๑๘๘ ๑๘๙ ๑๙๐ ๑๙๑ ๑๙๒ ๑๙๓ ๑๙๔ ๑๙๕ ๑๙๖ ๑๙๗ ๑๙๘ ๑๙๙ ๒๐๐.

กระทรวงเกษตราธิการเห็นว่า การเรียนวิชาทำใหม่ วิชาการเพาะปลูก วิชาทำแผนที่ วิชาการคชของนั้น ขึ้นต้นกันที่โรงเรียนหนังสือไทย หนังสือต่างประเทศ เลขวิธี แลสามัญ วิทยาอย่างเดียวกัน ไม่ควรจะแยกการสั่งสอนขึ้นอยู่ตามกรมต่าง ๆ ควรรวมไว้ในที่เดียวกัน เพื่อให้พระราชทรัพย์ที่ได้ใช้จ่ายในการเรียน นั้นลดน้อยลง จึงได้รวมการศึกษาเหล่านั้นเข้าเป็นแห่งเดียวกัน ตั้งขึ้น ที่โรงเรียนแผนที่ถนน ๑๒๗ ๑๒๘ ๑๒๙ ๑๓๐ ๑๓๑ ๑๓๒ ๑๓๓ ๑๓๔ ๑๓๕ ๑๓๖ ๑๓๗ ๑๓๘ ๑๓๙ ๑๔๐ ๑๔๑ ๑๔๒ ๑๔๓ ๑๔๔ ๑๔๕ ๑๔๖ ๑๔๗ ๑๔๘ ๑๔๙ ๑๕๐ ๑๕๑ ๑๕๒ ๑๕๓ ๑๕๔ ๑๕๕ ๑๕๖ ๑๕๗ ๑๕๘ ๑๕๙ ๑๖๐ ๑๖๑ ๑๖๒ ๑๖๓ ๑๖๔ ๑๖๕ ๑๖๖ ๑๖๗ ๑๖๘ ๑๖๙ ๑๗๐ ๑๗๑ ๑๗๒ ๑๗๓ ๑๗๔ ๑๗๕ ๑๗๖ ๑๗๗ ๑๗๘ ๑๗๙ ๑๘๐ ๑๘๑ ๑๘๒ ๑๘๓ ๑๘๔ ๑๘๕ ๑๘๖ ๑๘๗ ๑๘๘ ๑๘๙ ๑๙๐ ๑๙๑ ๑๙๒ ๑๙๓ ๑๙๔ ๑๙๕ ๑๙๖ ๑๙๗ ๑๙๘ ๑๙๙ ๒๐๐.

เรียกว่า โรงเรียนกระทรวง เกษตราธิการแต่นั้นมา

นอกจากการต่างๆ ที่กล่าวมาแล้วนี้ เมื่อรัตนโกสินทร ศก ๑๒๕
ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการจัดซื้อเข้า
หลายร้อยเกวียนส่งออกไปพระราชทานแก่คนจนทุพพลภาพซึ่งต้อง
ทุพภิกขภัย ณ ประเทศที่ยื่น

ครั้นเมื่อรัตนโกสินทร ศก ๑๒๖ โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งการ
แสดงพิพิธภัณฑ์พระมณเฑียรราชขึ้นที่เมืองฉะเชิงเทราเป็นครั้งที่ ๑ ครั้น
รัตนโกสินทรศก ๑๒๗ โปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งการแสดงพิพิธภัณฑ์
พระมณเฑียรราช ณ วัดสุทัศน์เทพวรารามในกรุงเทพฯ เป็นครั้งที่ ๒

ในเวลานั้น เจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์เสนาบดีกระทรวง
เกษตราธิการ มีอาการป่วยมากลงแล้ว ครั้นต่อมาจึงได้กราบทูล
ยังคมลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ในเดือน
ธันวาคม ร.ศ. ๑๒๘

สมัยคราวที่สดแห่งบัญชาการในกระทรวงเกษตราธิการ ของ
เจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์ แต่เพียงเท่านั้น

เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ เสนาบดี

อนึ่ง ในระยะที่เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ (ซึ่งในเวลานั้นได้
รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยา) ได้บัญชาการในกระทรวง
เกษตราธิการ ได้ยกกรมแผนที่ไปสมทบอยู่ในกรมยทอนาธิการ
กรมหนึ่ง ตามเดิม ดังที่ได้เคยเป็นมาแต่ก่อนเพื่อจะได้ทำแผนที่
สำหรับประเทศขึ้นใช้ราชการ ได้ทั้งฝ่ายทหารและการพลเรือนต่อไป
ดังที่นานาประเทศได้จัดทำอยู่แล้วหลายประเทศ ทั้งส่วนการแผนที่
รังวัดรายละเอียดสำหรับการออกโฉนดนั้น มณฑลที่สำคัญกรมแผนที่
ก็ได้ทำสำเร็จตลอดแล้ว ยังเหลืออยู่แต่บางมณฑล กระทรวง
เกษตราธิการจะได้คิดและจัดทำต่อไปเท่านั้น

กับกระทรวงมหาดไทยได้ส่งกรมแร่ซึ่งรับไปจัดการนั้น คืนกลับ
มายังกระทรวงเกษตราธิการตามเดิมกรมหนึ่ง ได้จัดเข้ารวมกับกรม
ทะเบียนที่ดิน นับว่าเป็นกรมใหญ่อยู่ในกระทรวง มีอธิบดีเป็นหัวหน้า
รับผิดชอบ

แลข้าหลวงเกษตราธิการซึ่งสำหรับทำการออกโฉนดที่ดินนั้นเปลี่ยน
ชื่อให้เรียกว่า กองข้าหลวงออกโฉนด มีหน้าที่เฉพาะแต่เรื่องการทำ
โฉนดที่ดินอย่างเดียว

แลได้ตั้งข้าหลวงขึ้นประจำสำหรับทำการตามมณฑลอยู่ในความ
ปกครองของข้าหลวงเทศาภิบาล เรียกว่าข้าหลวงเกษตราธิการ มีหน้าที่
รับผิดชอบ คือ :-

- (๑) การเพาะปลูก
- (๒) การทะเบียนที่ดิน
- (๓) การแร่
- (๔) การแผนที่รังวัดรายละเอียดเกี่ยวกับการอย่างอื่น

ซึ่งเป็นหน้าที่ของกระทรวงเกษตรราธิการทุกอย่าง ตามที่จะเกิด
มีขึ้นนั้นต่อไป

การบำรุงแลส่งเสริมการเลี้ยงไหม ซึ่งได้ดำเนินการอยู่แล้วใน
สมัยที่ท่านเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ได้มีบัญชาการกระทรวงเกษตรรา
ธิการอยู่นั้น ก็ได้ขยายให้กว้างขวางออกไป โดยตั้งกองประจำตาม
ท้องที่อื่นอีก ๘ แห่ง และจัดให้มีการอบรมเจ้าหน้าที่เป็นจำนวนมากขึ้น
เพื่อส่งออกไปแนะนำและช่วยเหลือราษฎร ตามท้องที่ต่าง ๆ ในภาค
อีสาน

การบำรุงพันธุ์ปศุสัตว์ก็ได้จัดทำคำแนะนำเลี้ยงสุกรและเป็ดไก่ขึ้น
เพื่อเผยแพร่ให้เกิดความนิยมในหมู่ผู้ที่สนใจ

ในการบำรุงฝ้ายนั้น ได้วางรูปงานโดยมีจุดประสงค์ที่จะประสาน
งานกับเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง และได้เริ่มการ ทดลองในมณฑล
พิษณุโลก ในสมัยที่พระยาสุรยคินสุรินทรภักษ์ เป็นสมุหเทศาภิบาล
มณฑลพิษณุโลก และตั้งต้นดำเนินการใน พ.ศ. ๒๔๕๓ ถึงต่อไปนี้คือ

(๑) ส่งนักเรียนไปศึกษาวิชาเพาะปลูกในต่างประเทศ โดย
ให้ศึกษาหนักไปในทางฝ้าย, เข้ และยาสูบ นักเรียนที่กระทรวง

๑. เจ้าพระยาสุรยคินสุรินทรภักษ์ (พระ จารุจินต)

เกษตรราชการส่งไปศึกษาวิชาเพาะปลูกในประเทศอเมริกา คือ นายค
มิลินทสูติ ซึ่งสำเร็จการศึกษาวินาศเพาะปลูกและช่างไหม ที่โรงเรียน
กระทรวงเกษตรราชการ

(๒) จ้างผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศมาดำเนินงานในการ
ปลูกฝ้าย กระทรวงเกษตรราชการได้จ้างนายชวเนต ชาวอเมริกัน ซึ่ง
เป็นผู้เชี่ยวชาญในทางฝ้ายมาปรึกษา โดยขอรับให้กรมเพาะปลูก
แห่งประเทศอเมริกาช่วยเลือกตัวบุคคลให้

(๓) จัดตั้งสถานีทดลองและไร่ฝ้ายตัวอย่างขึ้นที่อำเภอพรหม
พิราม จังหวัดพิษณุโลก และจัดให้นายเอฟ. ลูปซา ซึ่งแต่เดิมเป็น
พนักงานกรมทดลอง และภายหลังทางการได้สั่งให้มาช่วยงานทาง
โรงเรียนเกษตรราชการและกรมเพาะปลูก เป็นผู้ดำเนินงานทดลองปลูก
พันธุ์ฝ้ายชนิดต่าง ๆ ที่จังหวัดพิษณุโลก

(๔) ตั้งโรงหีบฝ้ายขึ้นที่จังหวัดพิษณุโลก เพื่อรับทำการหีบฝ้าย
จากราษฎร และนำเมล็ดที่ได้มาจากการหีบนั้นไปแจกให้แก่ราษฎร
เพื่อใช้เป็นพันธุ์ต่อไป

(๕) แนะนำและชักชวนราษฎรให้ใช้พันธุ์ฝ้ายเขมรซึ่งเหมาะ
กับดินฟ้าอากาศในประเทศไทย ต่อมาก็นำพันธุ์ฝ้ายอเมริกันมาปลูก
ทดลองจนเคยชินกับดินฟ้าอากาศ แล้วจึงคัดเลือกและขยายพันธุ์ออกไป
ไปตามท้องที่ต่าง ๆ ที่ใกล้เคียง

(๖) เมื่อการปลูกฝ้ายชดชชขยายออกไป และมีปริมาณพอที่
จะขึ้นโรงงานทอผ้าได้ ก็จะจัดตั้งโรงงานขึ้น

การตั้งโรงทอผ้าขึ้นในครั้งนั้นนับว่าเป็นการบำรุงการปลูกฝ้ายทางหนึ่ง โดยที่รัฐบาลคอยรับซื้อฝ้ายจากราษฎรในราคาปานกลางอยู่เป็นนิตย์ บรรดาพ่อค้าฝ้ายจึงไม่กล้าถวราคาฝ้ายลงมากมาย ซึ่งนับว่าเป็นผลดีแก่ราษฎรผู้ปลูกฝ้าย แต่โดยที่ราคาฝ้ายผันแปรอย่างรวดเร็ว การปลูกฝ้ายเคยได้รับ ความกระทบกระเทือนในเรื่องราคาหลายครั้ง เป็นต้นในสมัยมหาสงคราม (พ.ศ. ๒๔๕๗-๒๔๖๑) การส่งฝ้ายออกนอกประเทศต้องหยุดชะงัก เนื่องจากราคาฝ้ายอยู่ในระดับต่ำ เป็นเหตุให้การขยายการขายการปลูกฝ้าย ทั้งการที่จะจัดตั้งโรงงานทอเส้นค้าย และโรงงานทอผ้า เป็นอันต้องระงับไปด้วย ประกอบด้วยทุนสำหรับซื้อฝ้ายจากราษฎรก็ไม่มีจำนวนจำกัด ครั้นต่อมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๘ ทางกรมมีความจำเป็นต้องปรับปรุงการเงินของประเทศ จึงได้สั่งให้ยุบสถานีทดลองพรหมพิรามและโรงทอฝ้ายเสีย

ส่วน การบำรุง การชลประทานนั้น แม้ว่าในสมัยนั้นไม่ได้เริ่มดำเนินการก่อสร้างตามโครงการของนายโฮมันวันเคอร์ไฮเต ซึ่งเป็นผู้ทำการสำรวจภูมิประเทศในลุ่มน้ำเจ้าพระยา และทำรายงานเกี่ยวกับการก่อสร้างโครงการชลประทาน เนื่องจากโครงการที่ว่าเป็นงานใหญ่โตและต้องสิ้นเปลืองเงินทองสำหรับก่อสร้างมากก็มิ กระทั่งวง เกษตรราธิการก็ได้จัดการก่อสร้างประตุน้ำและประตูระบายขึ้นหลายแห่งพร้อมทั้งขุดลอกตลิ่งเก่าข้างแห่ง เพื่อประโยชน์แก่การเพาะปลูก

และการขนส่งโดยทางน้ำ อาทิ ประตูนํ้าและประตูระบายที่ได้เสร็จการก่อสร้าง และเริ่มก่อสร้างในสมัยที่ท่านเจ้าพระยาวงษาอนุประพิทักษ์เป็นรองเสนาบดีและเสนาบดี คือ

(๑) ประตูนํ้าภาษีเจริญตอนใน และประตูนํ้าภาษีเจริญตอนนอก สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒

(๒) ประตูระบายบางเหี้ย ซึ่งการก่อสร้างส่วนหนึ่งได้แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๒ และพ.ศ. ๒๔๕๓ ได้มีการก่อสร้างเพิ่มเติมเพื่อความมั่นคงของประตู ทางหน้าและหลังประตูระบาย การก่อสร้างประตูระบายนี้เสร็จบริบูรณ์เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๕

(๓) ได้จัดสร้างประตูระบายขึ้นที่คลอง กระทุ่มแบน คลองภาษีเจริญตอนใน คลองภาษีเจริญตอนนอก คลองประทุมวัน คลองท่าไข่ และคลองพระโขนง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒

(๔) การขุดลอกคลอง ได้เริ่มทำการขุดลอกคลองประเวศบุรีรมย์ และคลองแสนแสบ ขึ้นก่อน และทางคันสุพรรณบุรีได้ทำการขุดลอกคลองเจ้าเจ็ดและคลองบางยี่หน ก็นับว่าเสร็จประตูนํ้าและประตูระบายขึ้นที่คลองเจ้าเจ็ดและคลองบางยี่หน การก่อสร้างประตูนํ้าและประตูระบายเจ้าเจ็ดและบางยี่หนได้ให้ประโยชน์แก่การทำนาในท้องถิ่นหลายหมื่นไร่

(๕) ได้เปลี่ยนแปลงอ่างประตูนํ้าประทุมวันเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก และจัดสร้างประตูระบายเพื่อยกนํ้าเค็มที่คลองสำโรงและปากตะคลองแห่งละประตู ใน พ.ศ. ๒๔๕๔.

(๖) เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๕ กรมคลองได้เริ่มก่อสร้างโครงการน้อยสำหรับทุ่งฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา โดยจัดสร้างประตูระบายน้ำที่ลาดชะโดในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา ที่บางปลาหมอและที่ศาลี จังหวัดสุพรรณบุรี

นับตั้งแต่การก่อสร้างประตูน้ำ ประตูระบาย และการขุดลอกคลอง ก็กล่าวมาว่าได้ดำเนินการแล้วเสร็จเรียบร้อย การทำนาก็ได้ผลดีมากเสมอเกือบทุกปีเนื่องจากท้องที่นั้นมีน้ำพอสำหรับหล่อเลี้ยงต้นข้าว

นอกจากนี้ยังมีการก่อสร้างที่เกี่ยวข้องกับการประปาสำหรับกรุงเทพฯ เพราะตอนนอกกรุงเทพฯ มีการก่อสร้างประตูระบายน้ำเข้าประตูระบายน้ำออก ประตูน้ำสัญจร วางท่อไฮดรอน ทำทำนบ และขุดคลองส่งน้ำ ตั้งแต่วัดสำแล จังหวัดปทุมธานีมาจนถึงคลองสามเสน ซึ่งเป็นงานที่กรมคลองและกรมทางได้เริ่มจัดทำจนแล้วเสร็จในสมัยที่เจ้าพระยawangษาประพิทธ์เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ และกระทรวงคมนาคม

การประปาสำหรับกรุงเทพฯ นี้ แต่เดิม กรมสุขาภิบาลในสมัยนั้นได้กะไว้ว่าจะใช้น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาจากตอนเหนือ ซึ่งน้ำทะเลขึ้นไม่ถึง ไม่มีรสกร่อย บริเวณตำบลบางหลวงเชิงรอก แล้วนำน้ำนั้นลงมาสู่กรุงเทพฯ ตามท่อที่กระโถยส่งลงมาจากตำบลบางหลวงเชิงรอก แต่เนื่องด้วยเหตุที่กรมคลองในสมัยนั้นได้กระทุงโครงการชลประทานสำหรับลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ไว้ว่า จะยึดทำนบที่หน้าในแม่น้ำ

เจ้าพระยาชั้นที่ชันนาท ซึ่งจะทำให้ระดับน้ำในลำแม่น้ำเจ้าพระยา
 ค่อนข้างต่ำลงมากตามส่วน น้ำเค็มจะไหลขึ้นไปได้สูงกว่าเมื่อ
 ครึ่งยังไม่ทำชันนาทเลยค่าขยลางหลวงเขียงรากขึ้นไป กระทบวง
 เกษตราธิการจึงได้มีคำสั่งให้กรมคลองกับกรมสุขาภิบาลหารือกันเพื่อ
 ทหาทางแก้ไข

เมื่อได้ปรึกษาหารือกันเสร็จแล้ว กรมคลองและกรมสุขาภิบาล
 มีความเห็นสอดคล้องกันว่า การประปาสำหรับกรุงเทพ ฯ นั้น
 ควรใช้น้ำที่ในคลองส่งน้ำสายตะวันออก ส่วนโรงสูบน้ำเครื่องกรอง
 และเครื่องอุปกรณอื่น ๆ สำหรับการประปานั้น ควรตั้งขึ้นที่ตำบล
 สามเสน ใกล้กับคลองส่งน้ำที่จะมาจากเหนือ

ต่อมากระทรวงเกษตราธิการดำริเห็นว่า การชลประทานที่จะ
 กระทำตามรูปโครงการที่ได้กะไว้ นั้นเป็นการใหญ่โตมาก กว่าจะได้
 ลงมือทำก็คงยังอีกนาน ส่วนการประปาสำหรับกรุงเทพ ฯ นั้นเป็น
 การเล็กน้อยและทั้งเป็นการเร่งร้อน สมควรจะรีบลงมือทำเสียก่อน จึง
 ได้มีคำสั่งให้กรมคลองศึกษาวิธีแย่งแยกทำการในขั้นต้น แต่จะเพาะ
 งานที่จำเป็นสำหรับการประปาไปก่อน แต่คงให้ต่อเนื่องกับโครงการ
 ชลประทานที่จะทำต่อไปในอนาคตได้ กรมคลองจึงได้ดำริศึกษา
 ชุคคลองส่งน้ำตามโครงการชลประทานเพาะแต่ตอนล่าง ตอนหนึ่ง
 ก่อน คือตั้งแต่ตำบลหลวงเขียงรากลงมาถึงกรุงเทพ ฯ แย่งเอา
 น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาที่ตำบลหลวงเขียงราก แต่พอให้ได้ ใช้น้ำ
 ทำการประปาสำหรับกรุงเทพ ฯ ไปพลางก่อนจนกว่าจะได้จัดทำทางน้ำ

ตามโครงการชลประทานใหญ่ โครงการนี้รัฐบาลเห็นชอบด้วย และได้กำหนดหน้าที่ให้กรมคลองเป็นผู้จัดสร้าง และดำเนินการในเรื่องที่จะนำเข้าน้ำจากลำคลองบางหลวงเชิงรอกมาส่งถึงโรงสูบน้ำที่ตำบลสามเสน ส่วนการทั้งโรงสูบน้ำและจัดทำน้ำให้บริสุทธิ์รวมทั้งการจำหน่ายให้เป็นหน้าที่ของกรมสุขาภิบาล กระทรวงนครบาล งานในหน้าที่ของกรมคลองนั้นได้รับพระบรมราชานุญาตให้ดำเนินการ ลงมือก่อสร้างตั้งแต่วันที่ ๑๔ สิงหาคม ๒๔๕๒ กรมคลองได้เริ่มลงมือจัดการขุดกรุยแนวคลองที่จะสร้างประตูน้ำ วางท่อไซฟอน สร้างทำนบ และการก่อสร้างอื่น ๆ เพื่อกระทรวงนครบาลจะได้จัดซื้อที่ดินตามแนวที่ได้ขุดกรุยไว้ การก่อสร้างได้เริ่มต้นตั้งแต่วันที่ ๑๕ กันยายน ๒๔๕๓ แล้วเสร็จเรียบร้อยเรียบร้อย มอบให้กรมสุขาภิบาล กระทรวงนครบาล บำรุงและรักษาต่อไป เมื่อวันที่ ๑ ตุลาคม ๒๔๕๖

การก่อสร้างซึ่งกรมคลองได้จัดทำสำหรับการประปากรุงเทพ ฯ นี้ มีรายการดังต่อไปนี้ คือ

๑. ขุดคลองส่งน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่วัดสำแล จังหวัดปทุมธานี ถึงคลองบางหลวงเชิงรอก ขุดคลองต่อจากคลองบางหลวงเชิงรอกถึงคลองสามเสน กรุงเทพฯ ฯ

๒. สร้างประตูน้ำเข้าที่วัดสำแล และประตูระบายน้ำออกที่สามเสน

๓. สร้างประตูน้ำสูบน้ำที่คลองบางหลวงเชิงรอก

๕. วางท่อไซฟอนลอคใต้คลองรังสิต คลองบางเขน และคลอง
เปรมประชากร

๕. วางท่อคัลวิทสำหรับระบายน้ำที่ในคลองบ้านใหม่ จังหวัด
ปทุมธานีลอคใต้คลองส่งน้ำประปา

๖. บิ๊กทำนบสี่แห่ง คือ ที่ในคลองบางหลวงเขียงรากสองแห่ง
คลองบ้านกระแจะหนึ่งแห่ง และคลองบางหลวงหัวท้ายหนึ่งแห่ง ทั้งนี้
เพื่อใช้คลองบางหลวงเขียงรากเก่าเป็นสระใหญ่สำหรับขังน้ำ

อนึ่ง การขำรงพันธ์ข้าวซึ่งเป็นสินค้าสำคัญที่สุดของประเทศนั้น
ได้จัดการบำรุงให้เจริญยิ่งขึ้นกว่าเดิม เป็นต้นในการประกวดพันธ์ข้าว
เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๓ และ พ.ศ. ๒๔๕๔ ทั้งสองคราวนี้ก็ได้ขำรง
และขยายงานประกวดให้กว้างขวางออกไปกว่าที่เคยมีมาแล้วแต่กาล
ก่อน กล่าวคือได้รวบรวมพันธ์ข้าวต่าง ๆ ทุกมณฑลทั่วราชอาณาจักร
มาแสดง พร้อมทั้งการแสดงสิ่งอื่น ๆ ที่เกี่ยวกับการกลสิกรรม และ
หัตถกรรม เป็นต้น

ในการประกวดพันธ์ข้าวสำหรับปี พ.ศ. ๒๔๕๓ นั้น ได้ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตรราธิการจัดขึ้นที่ประทุมวัน โดย
ที่ทรงพระราชดำริเห็นว่าเปนทำเลที่เหมาะสมและสมควรก่อสร้างให้เป็น
การถาวรได้ กระทรวงเกษตรราธิการจึงได้เตรียมแผนผังกำเนิน
การก่อสร้าง และตกแต่งสถานที่ให้เสร็จทันวันเปิดการประกวดตาม
ประกาศ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามการ
ประกวดครั้งนี้ว่า การแสดงกลสิกรรมและพาณิชการ

โดยที่กระทรวงเกษตราธิการมีความมุ่งหมายจะขยายการประกวดพันธุ์ข้าวในครั้งให้กว้างขวางออกไปกว่าที่เคยมีมาแล้ว จึงได้พิมพ์ประกาศชี้แจงความมุ่งหมายนั้นแจกจ่ายแก่ราษฎรและพ่อค้าให้ทราบทั่วกัน เพื่อจะได้ชักนำและปลุกน้ำใจคนเหล่านั้นให้นำสิ่งของตนเพาะปลูกหรือจัดทำขึ้นเองมาตั้งแสดง อันเป็นการอุดหนุนบำรุงการแสดงนี้ให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น

ในงานนี้ กระทรวงเกษตราธิการได้กราบทูลอัญเชิญสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ มกุฎราชกุมาร ทรงรับตำแหน่งนายกกิตติมศักดิ์แห่งการแสดงกสิกรรมแลพาณิชการ แลตั้งกรรมการจัดการแสดงกสิกรรมแลพาณิชการขึ้นประกอบด้วย

๑. พระยายมราชบวร	นายกกรรมการ
๒. พระยาประชาชีพวิบาล	กรรมการ
๓. พระยาวิเศษโกชนา	„
๔. หม่อมอนุรุทธเทวา	„
๕. ขุนวิจิตรนิพนธ์	„
๖. หม่อมราชวงศ์ไต่	„

นายคัมภีร์ เอ. เกรแฮม เป็นที่ปรึกษาของกรรมการ

ขุนพิทักษ์พจนวิสุทธิ เป็นเลขานุการ

การประกวดได้แบ่งออกเป็น ๖ แผนก คือ ๑. แผนกพันธุ์ข้าว

๒. แผนกผลไม้ผักเนื้อสัตว์ ๓. แผนกรังไหมเส้นไหม ๔. แผนกสัตว์พาหนะ ๕. แผนกปลุกสัตว์ ๖. แผนกเครื่องจักรทำนา

กรรมการจัดการแสดงกลสิกรรมแลพาณิชการได้ปรึกษากันว่า การที่จะให้รางวัลสำหรับสิ่งของที่นำมาประกวดนั้น ไม่ควรให้เป็นเงินตราเหมือนอย่างที่เคยจัดทำมาแล้ว ควรให้เป็นเหรียญที่ระลึกกับหนังสือประกาศนียบัตรกำกับรางวัลนั้น เพราะเป็นการไม่เกียติยศแลศรามาเนียมยิ่งกว่าจะให้เงินตรา จึงได้จัดการทำเหรียญรางวัลขึ้นเป็น ๓ ชั้น ชั้นที่หนึ่งเป็นเหรียญกาไหล่ทอง ชั้นที่สองเหรียญเงิน แลชั้นที่สามเหรียญทองแดง

นอกจากรางวัลซึ่งเป็นของหลวงแล้ว ยังมีรางวัลส่วนบุคคลสำหรับงานนี้คือ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร ได้พระราชทานด้วยเงินสำหรับเป็นรางวัลหนึ่งด้วย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ได้ประทานด้วยเงินสำหรับเป็นรางวัลหนึ่งด้วย พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสุทธพสาครศรีกุฎิจิ ได้ประทานด้วยเงินสำหรับเป็นรางวัลหนึ่งด้วย แลพระสรวพการทริฎุกิจ ได้ให้ด้วยเงินเป็นรางวัลสองด้วย

การปลูกสร้างสถานที่ต่าง ๆ ในการแสดงกลสิกรรมแลพาณิชการ ได้ลงมือจัดทำตั้งแต่เดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๒ เป็นลำดับมา แลบรรดากรรมการแลข้าราชการในกระทรวงเกษตราธิการได้ช่วยกันตกแต่งสถานที่ จัดตั้งสิ่งของของผู้ที่นำมาแสดง ตลอดจนการตั้งเครื่องสักการบูชาพระพุทธรูป แลพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแล้วเสร็จเรียบร้อย จึงได้ดำเนินการทำพิธีเปิด เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๓ โดยนิมนต์พระสงฆ์ ๗ รูป มีพระธรรม

วโรคม วัคเขณุมขพิทร์ เป็นประธาน เจริญพระพุทธรูปมณฑลในคอน
 เย็นวันนั้น เวลา ๑๖.๐๐ นาฬิกา รุ่งขึ้นวันที่ ๑๗ เมษายน พ.ศ.
 ๒๔๕๓ เวลา ๘.๐๐ นาฬิกา พระสงฆ์ ๗ รูปรับพระราชทานฉัน
 อาหารบิณฑบาต ภัทรทรวงเกษตราธิการได้ถวายผ้าไตรแลจตุปัจจัย
 อันควรแก่สมณบริโภคของหลวงมีมูลค่ารูปละ ๒๐ บาท

รุ่งขึ้นวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๓ เวลา ๑๗.๐๐ นาฬิกา พระ
 บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินจากพระราชวังสวนกุหลาบ
 คุ้มรถพระที่นั่งยนต์ มายังสถานที่การแสดงกลสิกรรมแลพาณิชการ
 แล้วเสด็จขึ้นประทับณมุขก้านตะวันออก ซึ่งได้ตกแต่งไว้เป็นที่ประทับ
 มีพระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยกับราชทูตแลผู้แทน
 รัฐบาลต่างประเทศ กงสุลแลพ่อค้า ตลอดจนผู้ได้รับเชิญเป็นกรรม
 การสำหรับตั้งถิ่นให้รางวัล เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่ในเวลานั้น
 เป็นอันมาก พระยาวงษาประพัทธ์เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ
 ได้กราบยังคมทูลพระกรุณาอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรง
 เย็ดสถานที่แสดงกลสิกรรมแลพาณิชการ มีข้อความดังต่อไปนี้

“ขอเดชะ ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

เมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๒๖ นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้กระทรวงเกษตราธิการมีการประกวดพระธิดาที่เมืองฉัญญบุรี เป็น
 ครั้งแรก โดยมีพระราชประสงค์จะทรงทนบำรุงการเพาะปลูกเข้าซึ่ง
 ฝนสินค้าใหญ่อันสำคัญของประเทศสยามนั้น ให้เจริญคึกคักยิ่งขึ้น

ถ่ายเมื่อดำรงตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงเกษตรราธิการ
กำลังอ่านคำกราบบังคมทูลในการเปิดการแสดงกสิกรรมและพาณิชการ
ครั้งที่ ๑ (พ.ศ. ๒๔๕๓)

แต่ต้องตามความต้องการของโลก เมื่อได้ทรงเห็นผลอันดี
ในการประกวดครั้งนั้นแล้ว

ในปีรัตนโกสินทรศก ๑๒๗ ึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้กระทรวงเกษตราธิการขยายการประกวดพรรณเข้านั้นกว้างขวางยิ่ง
ซีกกว่าครั้งแรก คือให้รวบรวมพรรณเข้ต่าง ๆ ทุกมณฑลทั่วทั้ง
พระราชอาณาจักร

การประกวดครั้งที่ ๒ นั้น ึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
จัดขึ้นในพระมหรานคร ซึ่งเป็นที่ประชุมพ่อค้าพานิชใหญ่น้อย แล
อาณาประชาราษฎร ด้วยในพระมหรานครนั้นมีทางคึกคักไปมาทั้งทาง
บกแลทางน้ำในระหว่างหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ ที่เข้ามาสู่พระมหรานคร
ได้โดยสะดวก ด้วยอาไศรยทางรถไฟ เรือกลไฟ เรือยนต์ ที่มีอยู่
ทั่วไปนั้น ก็โดยพระมหากรุณาธิคุณที่ ึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้มีขึ้น พาหนะพิเศษเหล่านี้เป็นกำลังอันสำคัญสำหรับพ่อค้า
แลราษฎรทั่วไป จะไปมาค้าขายถึงกันแลกันได้โดยสะดวก ไม่พิก
ต้องยากลำบากเสียเวลาเหมือนแต่ก่อนหลัง บรรดาพ่อค้าแลราษฎรที่
อยู่ห่างไกล ก็สามารถมาดูการประกวดนี้ได้โดยสะดวก

ครั้นในปีรัตนโกสินทรศก ๑๒๘ นี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้กระทรวงเกษตราธิการ ขยายการประกวดนี้ให้ไพศาลยิ่งซีกกว่าแต่
ก่อน นอกจากประกวดพรรณเข้ต่าง ๆ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้มีการประกวดพืชผลแลมูลผลาหารต่าง ๆ สิ่งของทั้งปวงอันเป็นสินค้า
ที่ทำขึ้นในประเทศสยาม จนกระทั่งถึงสัตว์พาหนะแลปศุสัตว์ต่าง ๆ

ที่เป็นกำลังอันสำคัญของการเพาะปลูก แลที่จะเป็นสินค้าจำหน่ายได้ ทั้งในประเทศแลต่างประเทศ นอกจากนั้นยังทรงทนบำรุงเครื่องจักร เครื่องยนต์ต่าง ๆ ที่ต้องการใช้ ในการกระสิกรรมแลหัตถกรรม มี เครื่องจักรเครื่องยนต์แลเครื่องจักรใช้แรงไฟฟ้าสำหรับโรงงานทอผ้า สืบเข้าแลวิกน้ำเข้านา เป็นต้น ในพระราชดำริที่ที่จะใช้กำลังแรงเครื่องจักรแลเครื่องยนต์ในการกระสิกรรมแลหัตถกรรมช่วยแทนกำลังคนแลสัตว์พาหนะนั้น นับว่าเป็นพระราชดำริที่อันประเสริฐถูกต้องตามกาลสมัยอย่างยิ่ง ด้วยประเทศสยามซึ่งมีที่ดินอันอุดมสำหรับการเพาะปลูกพืชพรรณต่าง ๆ ไปได้แทบทุกอย่างทุกชนิดนั้นยังทั้งเป็นที่รกร้างว่างเปล่า อยู่อีกเป็นอันมากเพราะไม่มีคนทำพอ ถ้าการใช้เครื่องจักรเครื่องยนต์นั้นสำเร็จบริบูรณ์แล้วเมื่อใด ที่ซึ่งยังทั้งรกร้างว่างเปล่าอยู่เป็นอันมากนั้น ก็จะกลายเป็นเรือกสวนไร่นาอันเจริญทั่วไป อาณาประชาราษฎร์ทั้งปวงก็จะมั่งคั่งสมบูรณ์ยิ่งขึ้น เมื่อราษฎรบริบูรณ์ดีทั่วกันแล้ว ประเทศสยามก็ยิ่งจะมีความเจริญมากจนกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันนี้

ในการที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้มีการแสดงกระสิกรรมแลพานิชการขึ้นเป็นปฐมในครั้งนี้ ก็เห็นประจักษ์อยู่แล้วว่าทรงตั้งพระราชหฤทัยจะชักนำปลุกใจอาณาประชาราษฎร์ ให้ประกอบ การเพาะปลูกแลการค้าขายให้เจริญขึ้นทันสมัย ด้วยการกระสิกรรมแลพานิชการนั้นเป็นกำลังอันสำคัญแก่ประเทศ การนี้แม้แต่ในนานาประเทศก็ต่างชวนช่วยแลแย่งชิงซึ่งกันแลกันอยู่เสมอ การแย่งชิงแข่งขันต่อกันนั้นก็นับว่าเป็นการสงครามอย่างหนึ่ง แต่ศึกพานิชการ

นั่นก็นับว่าใหญ่กว่าสงครามที่ต้องต่อสู้กันด้วยอาวุธ เหตุนี้ถ้าประเทศใดมีไชยชนะหรือสามารถต่อสู้พินาศสงครามได้แล้ว ก็นับว่าประเทศนั้นมีไชยชนะยิ่งกว่าในการศึกสงคราม

ความที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์สระประทุมวัน ซึ่งสมเด็จพระชนกนารถได้ทรงสถาปนาขึ้นไว้แต่เดิมมา เช่นที่แสดงกระสิกรรมแลพานิชการ แลเป็นที่สำหรับมหาชนได้ไปเที่ยวชมเล่น เพื่อเป็นการรื่นเริงบรรเทิงใจ ผ่อนพักเกษมสำราญในเวลาที่จะเวลานั้น พระมหากษัตริย์เป็นต้นเกล้าฯ ทาที่สุกมิได้ ด้วยกรุงเทพฯ พระมหากษัตริย์ในเวลานั้นมีพลเมืองนับได้ถึง ๖๐๐,๐๐๐ เศษแล้วนั้น นับว่าเป็นพระมหากษัตริย์อันใหญ่ในโลกพระนครหนึ่ง ความที่ระโหฐานเช่นนี้อยู่ในที่ไกลอย่างสระประทุมวันที่ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ซ่อมแซมขึ้น

การปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุอันเป็นสาธารณประโยชน์แก่ประชุมชนทั่วไปดังนี้ ตามพระพุทธานุญาต แลประเพณีที่มีสืบมาแต่โบราณกาลนั้น ก็นับว่ามีผลอปริมาณหาที่สุกมิได้

แต่เมื่อมหาชนที่ไปมาที่ศานการ ก็ย่อมรู้สึกถึงพระมหากษัตริย์คุณ ทั้งจะเป็นที่เชิดชูพระเกียรติยศในใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท แลสมเด็จพระบรมชนกนารถสืบไปชั่วกาลนาน

ความเหตุผลต่าง ๆ ที่ได้กราบบังคมทูลพระมหากษัตริย์มาแล้วนี้ เมื่อระฤกถึง พระราชจริยานวัตรที่ได้ทรงทะนุบำรุงในการกระสิกรรมแลพานิชการให้มีความเจริญยิ่งขึ้นเป็นลำดับมาจนทุกวันนี้ ด้วยเดชะ

อำนาจพระรัตนไตรยแลผลแห่งพระราชจริยา ขอให้ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทยิ่งทวีพระบรมเทษานุภาพแผ่ไพศาลในสากลอาณาจักร อภิราชปรียักษ์จงพ่ายแพ้ต่ออำนาจพระบารมี สรรพภยันตรายโรคาพยาธิอย่าได้มีมาฉ้อพาลเบี่ยงขาทบุคคล ขอให้เจริญพระชนมายุยืนนาน ทรงเกษมสำราญในศิริราชสมบัติรัตนราไชย พระราชประสงค์สิ่งใดๆ ขอให้เป็นผลสำเร็จทั้งพระราชประสงค์ทั้งทุกประการ

ที่ได้เสด็จพระราชดำเนินมาสู่สถานที่แสดงกะสิกรรมแลพานิชการในบัดนี้ นับว่าเป็นสมัยมงคลอันประเสริฐที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เปิดสถานที่นี้ให้มหาชนเข้าดูได้แต่บัดนี้ไป

ในโอกาสนี้ข้าพระพุทธเจ้าขออัญเชิญได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทเป็นผู้อุปการะแห่งการแสดงกะสิกรรมแลพานิชการนี้ด้วยเทอญ
ทวยเกล้าทวยกระหม่อม ขอเดชะ”

เมื่อเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการได้กราบบังคมทูลอัญเชิญเสด็จทรงเปิดสถานที่เสร็จแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบถึงข้อความที่กล่าวต่อไปนี้

“เมื่อได้ฟังคำเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการกล่าวถึงเรื่องแสดงการกะสิกรรมแลพานิชการที่ได้จัดขึ้นครั้งนี้ มีคำที่กล่าวว่า สงครามกะสิกรรมพานิชการเป็นสิ่งสำคัญในเวลานี้ เป็นข้อเตือนใจกระทั่งถึงความคิดเห็น ซึ่งได้มีอยู่ในใจอันควรจะนำมากล่าวในเวลานี้ ประเทศแถบข้างตะวันตกเวลานี้ แต่เดิมมาถือว่าประเทศใดมีอำนาจที่จะข่มขู่

ประเทศที่ใกล้เคียงให้มาอยู่ในอำนาจ แม้อาณาเขตรื้ได้กว้างขวาง เพียงเท่าใด เป็นเกียรติยศใหญ่ ย่อมปรารถนาที่จะยึดเข็ยซึ่งกัน แลกกัน แม้อาณาเขตรื้ให้กว้างขวาง แต่หาใคร่ได้พิจารณาถึงประโยชน์ ซึ่งจะได้จากภูมิประเทศอันมาอยู่ในอำนาจนั้นไม่ การทำอำนาจแล อาณาเขตรื้ให้กว้างขวางเช่นนั้น เป็นเหตุให้ประเทศหนึ่งยกไปย่ำกับ ประเทศหนึ่ง บางคราวได้ไชยชนะ บางคราวก็แพ้ แต่ผลของการ แแย้งซึ่งอำนาจนั้น มีแต่ต่างเมืองต่างถึงความเสื่อมโทรมมากกว่า ประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น ประเทศสยามเป็นประเทศหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ในหมู่ ประเทศที่แย้งอำนาจกันทั้งนี้

แต่ถึงเวลาที่รบพุ่งกันอยู่เช่นนั้น ก็ยังมีเวลาที่ค้าขายติดต่อกันกับประเทศที่ใกล้เคียง ซึ่งนับว่าเป็นที่ตั้งแห่งความเจริญของการค้าอยู่บ้าง แต่มีเวลาหนึ่ง ซึ่งไม่ใช่แต่ประเทศสยามประเทศเดียว คิดเห็นว่าการค้าขายกันนานาประเทศไม่เป็นการมีคุณอันใด เพราะ ชาวต่างประเทศประพฤติไม่ถูกกันกับประเพณีบ้านเมือง แลมักจะถืออำนาจภายนอกเข้ามาเอาวัดเอาเปรียบต่าง ๆ จึงเห็นว่าไม่ควรจะคบค้ากับประเทศใดประเทศหนึ่ง ควรสงวนพืชผลอันเกิดขึ้นในพื้นเมือง เลี้ยงกันแต่เฉพาะชาติเดียวกันประเทศเดียวกัน

เมื่อการไม่พอใจสมาคมด้วยชาติอื่น แลหาใคร่เหตุที่ชาติต่อ ชาติเข็ยเข็ยกันแลกกัน เพื่อจะแผ่อำนาจดังเช่นกล่าวข้างต้น เมื่อ อยู่หนึ่ง ๆ นานมาเช่นนั้น ความรู้สึกปรารถนาที่จะหาผลประโยชน์โดย ทางแลกเปลี่ยนก็สูญไป ลืมการที่จะแสวงหาประโยชน์ด้วยการ

เพราะปลุกให้ใหญ่ยิ่งแพร่หลายขึ้น เพราะไม่มีทางจะจำหน่ายแลคอง
เป็นห่วงในการที่จะต้องเตรียมสู้รบกับประเทศอื่น ซึ่งจะมาเขี่ยค
เขี่ยนแลเขี่ยคเขี่ยนกันอยู่เป็นนิตย์นั้น

ครั้นเมื่อภายหลัง ด้วยความจำเป็นซึ่งต้องเปิดประเทศให้มีการ
ค้าขายกับนานาประเทศทิศตะวันตก ในประเทศตะวันออกนี้เมืองใด ซึ่ง
เป็นแต่หยดการ ค้าขายแก่นานาประเทศ แต่ไม่ต้องอันตรายด้วย
ความข้อย่ำในการแผ่อาณาเขต รัลึกประโยชน์ของการมีคทางค้าขาย
แลรัลึกความจำเป็นที่จะให้กำลังบ้านเมืองบริบูรณ์ เพราะอุทหนการ
เพราะปลุก แลการค้าขาย ได้กลับตัวลง มีอิจการบำรุงได้ทศที่แล
สำเร็จประโยชน์ได้เร็ว จนมีความรุ่งเรือง สมบูรณ์ขึ้นแลเห็นเป็น
ตัวอย่าง

แต่ประเทศสยามเรา นี้ ถึงว่าได้ปรัรายปรัรวมประเทศอื่นที่ใกล้เคียง
ได้ไชยชนะมากเท่าใด แต่ก็ เป็นเวลาหนึ่ง ซึ่งต้องเสียท่วงที่แก่
ประเทศที่ใกล้เคียงข่ำยี่เสียขบเขิน ถึงว่าจะรัลึกว่าการกระสิกรรมแล
พานิชการเป็นประโยชน์เพียงใด การที่จะบำรุงนั้นไม่ใช่เป็นการง่าย
เพราะไม่ใช่แต่เพียงเขี่ยคตาซึ่งขี้ตไว้ชั่วคราว แต่กำลังเมืองได้ปลุก
เขี่ยไปเสียเป็นอันมาก

เราข่มเห็นปรากฏอยู่ ด้วยได้เห็นตัวอย่างประเทศอื่นในเวลา
เมื่อเขี่ยคตาแล้ว ว่าความคึกคึกซึ่งหมายความว่าแผ่อาณาเขตได้กว้าง
ขวางเป็นอำนาจที่ยิ่งใหญ่ นั้นเป็นการไม่จริง อำนาจใหญ่แลความ
สมบูรณ์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับผู้ซึ่งมีอาณาเขตกว้างขวาง อำนาจแลความ

สมบูรณยอมมีแก่ประเทศที่เจริญด้วยกระสิกรรมแลพานิชการ เพราะ
 เหตุนี้ถึงว่าจะเป็นการที่ทำยากปานใด เราควรที่จะพยายามบำรุง
 กระสิกรรมแลพานิชการให้เจริญขึ้น เพราะเป็นที่ตั้งแห่งความสมบูรณ
 ความสมบูรณเป็นที่ตั้งแห่งกำลัง กำลังยอมเป็นที่ตั้งแห่งอำนาจ

ซึ่งเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิบดีได้เริ่มดำริห์การบำรุง
 กระสิกรรมพานิชกรรมขึ้นโดยการกวักชวน เป็นทางที่ดำเนินสะดวก
 ประเทศสยามมีดินแดนกว้างขวาง แต่มีพลเมืองแลพาหนะซึ่งจะทำ
 ประโยชน์ในที่กินได้ไม่พอ การที่จะเป็นอุปการะแก่พานิชกรรมเล่า
 ก็ขาดแรงอยู่มาก จึงเห็นว่ามีทางเคี้ยวซึ่งจะทำให้การเพาะปลูกแล
 ค้าขายให้กว้างขวางออกไปได้ด้วยใช้แรงจักรแลยนตร์เป็นกำลัง ซึ่ง
 ได้พูดอยู่เนื่อง ๆ กับเสนาบดีแล้วนั้น การที่ห่างเหินจากสมาคมกับ
 ประเทศทั้งปวง แลห่างเหินจากการพิจารณาหาทางที่จะเกิดประโยชน์
 เพราะไม่มีทางจำหน่ายทำให้ชาวเรามีความรู้แลความคึกคักน้อยในการค้า
 ขาย แต่มีคนเมื่อใดสมาคมกับประเทศทั้งปวง ได้เห็นแน่ชัดอย่างแล
 ได้รับประโยชน์ผลแห่งความเพียร ก็เป็นเวลาที่จะทำให้ใจคนเพื่องฟู
 ขึ้น ความคึกคักที่จะชักนำให้คนทั้งปวงรู้แลเห็นทางที่จะหาประโยชน์ด้วย
 การแสดงกระสิกรรมพานิชการครั้งนี้เป็นการเหมาะแก่เวลา

ในประเทศเรารัฐบาลยอมออกหน้าแนะนำราษฎรในกิจการทั้งปวง
 ทุกอย่างมาแต่ไหนแต่ไร ขอให้กระทรวงเกษตราธิบดีจะจัดการ
 แนะนำชาวเราให้เข้าใจ แลพยายามในการ กระสิกรรมพานิชการยิ่ง
 ขึ้นอนจะเป็นที่ตั้งแห่งความสมบูรณ แลเป็นที่ตั้งแห่งกำลังแลความ

มันคงของชาติ เราควรจะเป็นที่พอใจเป็นอันมาก ซึ่งได้มีการติดต่อ
กับนานาประเทศอันรุ่งเรืองด้วยวิชาทั้งสองประการนี้ ย่อมเป็นเหตุที่
จะแนะนำชักจูงประชาชนของเราให้ถึงความสมบูรณ์ขึ้นได้ด้วยอาศัย
การสมาคมกับพ่อค้านานาประเทศ ซึ่งได้แลกเปลี่ยนประโยชน์กัน
แลกกัน ขอให้กระทรวงเกษตรได้ทราบความพอใจของเรา แลขอขอบ
ใจท่านทั้งหลายผู้ที่ได้ช่วยในการแสดงประสิทธิภาพนี้สำเร็จ
แลขอขอบพระทัยที่เริ่มแล้วด้วยดีสำเร็จ เป็นผลอันดีสืบไปภายหน้า
เรามีความยินดีที่จะสั่งให้การแสดงประสิทธิภาพนี้เชิดให้มหา
ชนคงอยู่แต่วันนี้สืบไป”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบแลโปรด
เกล้าฯ ให้เย็บสถานที่แล้ว เสนาบดีกระทรวงเกษตรราชการได้นำ
กรรมกรจัดการแลกรรมกรตัดสินให้รางวัล ผู้ทูลละของฮัตถิพระ
บาทถวายค่านับเรียงตัว มีพระราชดำรัสตอบตามสมควร แล้วพระ
บาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรโรงแสดง
ประสิทธิภาพแลพาณิชการแลสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งมีผู้นำมาแสดงรอบสถานที่
แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับพระราชวังสวนกุหลาบ

บรรดาสิ่งของแลพืชต่าง ๆ ซึ่งมีผู้นำมาแสดง คือ ก. พันธุ์
ข้าวในมณฑลกรุงเทพฯ ๑๘๘ ราย มณฑลกรุงเก่า ๘๕ ราย
มณฑลนครไชยศรี ๑๓๘ ราย มณฑลปราจีนบุรี ๑๕๐ ราย มณฑล
นครศรีธรรมราช ๒๐๒ ราย มณฑลนครราชสีมา ๔๘ ราย มณฑล
เพชรบูรณ์ ๘๐ ราย ข. พืชผลต่าง ๆ เช่นฝ้าย มะพร้าว พริก

ผลไม้ต่าง ๆ ผีอก มัน ถั่ว งา ยาสูบ ค. สัตว์ต่าง ๆ มีโค
 กระบือ ม้า สุนัข เป็ด ไก่ เป็นต้น ง. แพนกเครื่องจักรทำนา
 มีเครื่องจักรไถนาด้วยแรงน้ำมัน เครื่องนวดข้าว เครื่องสีข้าว ร่อนข้าว
 เครื่องสูบน้ำด้วยแรงไฟฟ้า จ. เครื่องมือหัตถกรรมของวิสาหกิจต่าง ๆ
 ในพระนคร ฉ. เครื่องทอผ้าแบบญี่ปุ่นแลแบบไทย ซึ่งกรมเพาะ
 ปลูกนำมาแสดงพร้อมทั้งผืนผ้าต่าง ๆ

กรรมการฝ่ายตัดสินได้ลงมือตรวจแลพิจารณาสิ่งของ ซึ่งมีผู้นำ
 มาแสดง เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๓ แลวันต่อไป
 ทุกวัน เสร็จแล้วได้ประชุมตัดสินในวันที่ ๒๒ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๓
 ครั้นวันที่ ๒๔ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๓ เวลา ๑๖ นาฬิกา สมเด็จพระ
 พระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร นายกิติมศักดิ์ ได้เสด็จมายัง
 สถานที่การแสดงกสิกรรมแลพาณิชการ ขึ้นประทับณมุขด้านขว
 ออก เพื่อพระราชทานรางวัล พระยายรมยาทยารุง นายกรรมการ
 ได้อ่านรายงานการตัดสินของกรรมการ แลรายงานผู้ที่ได้รับพระราช
 ทานรางวัลถวายสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร ได้พระ
 ราชทานรางวัลเสร็จแล้ว มีพระราชดำรัสว่า

“ที่เราได้มาแจกรางวัลคราวนี้โดยความยินดี แลยินดีที่ได้
 เห็นการแสดงกสิกรรมแลพาณิชการ สำเร็จตลอดได้โดยเรียบร้อยถึง
 เพียงนี้ นับว่าการแสดงกสิกรรมแลพาณิชการเป็นก้าวคืบของเมืองเรา
 ซึ่งจะนำให้มหาชนพากันรู้จักประกอบกิจการกสิกรรมให้ดีขึ้น ถึงอย่าง
 ไรก็จะต้องจำแนบอย่างไม่ได้ไม่มากก็พอ อันจะต้องเป็นประโยชน์

แก่ผู้ที่ไม่เห็นที่จะต้องจำไปทำเพื่อจะมาแสดงในหน้า แลชวนชวายทำ
 ในสิ่งที่เป็ประโยชน์มากช่น ผู้ที่ได้รับรางวัลเราเชื่อว่าต้องมีความ
 ยินดี แลตัวเราก้พลอยช่วยยินดีด้วยเป็นอันมาก เราเชื่ออีกว่า
 มหาชนที่มาในการนี้ จะพากันนิยมยินดีเหมือนกัตัวเรา ขอขอบใจ
 นายกแลกรรมการกักรรมการที่ได้ตัดสินใจ แลขอขอบใจทั่วไปที่ได้
 ช่วยในการนี้ เราขออำนวยพรให้การแสดงกระสิกรรมแลพานิชการ
 เป็นอยู่เนืองนิตย์ ให้พ้นจากการขัดข้องทั้งปวง”

บรรดาพันธู์ชาวกัได้นำมาตั้งแสดงในศกนี้ กรรมการได้พร้อม
 กันตัดสินว่า พันธู์ชาวกัปลุกในจังหวัดฉะฉนบุรี มณฑลกรุงเทพ ฯ
 มีคุณภาพเยี่ยมกว่าในมณฑลอื่น ๆ จึงเห็นสมควรให้รางวัลด้วยเงิน
 หกช่นด้วยเป็นเกียรติยศแก่จังหวัดกัพันธู์ชาวกัช่นเยี่ยม ถัดจากมณฑล
 กรุงเทพ ฯ มณฑลนครชัยศรีเป็นที่ ๒ มณฑลอยุธยาที่ ๓ มณฑล
 นครราชสีมาที่ ๔ มณฑลปราจีนบุรีที่ ๕ แลมณฑลเพชรบูรณ์ที่ ๖

พันธู์ชาวกัช่นนำมาแสดงมีลักษณะงามแลถูกต้อง อยู่หลายชนิด
 ชาวกัเหล่านี้มาจากมณฑลกรุงเทพ ฯ แลมณฑลนครชัยศรีเป็นส่วนมาก
 ชาวกัส่งมาจากมณฑลนครราชสีมาที่มีคุณภาพกัไม่น้อย กรรมการผู้
 ตัดสินได้ตัดสินให้รางวัลกัด้วยความเพียรแลระมักระวัง กว่าจะตัดสิน
 แลเวียงคว้อย่างพันธู์ชาวกัให้ลงระเบียบเรียบร้อยเป็นช่นตามลำดับของ
 คุณภาพได้เสร็จ ได้ใช้เวลาของกรรมการผู้ตัดสินไม่้น้อยกว่าสองวัน
 แลเพื่อกระทำให้เป็นธรรมปราศจากความอคติเขิน กรรมการที่
 ตัดสินได้กัแก่ตัวเลขประจำพันธู์ชาวกัเท่านั้น หากได้กัชื่อเจ้าของผู้นำมา

แสดงไม่ เมื่อใดที่ทราบว่าชาวทีกและงามที่สุดในการแสดงครั้งนี้เป็น
 ชาวที่ส่งมาจากทุ่งหลวงคองรังสิต กระทำให้ท่านกรรมการทั้งหมด
 มีความพิศวงเป็นอันมาก ด้วยแต่เดิมก็พากันเข้าใจว่าชาวทีกและงาม
 ที่สุดนั้นมาจากทุ่งนครชัยศรี ลำโรง หรือทุ่งที่ใกล้เคียงบริเวณ
 กรุงเทพ ฯ เมื่อใดที่ทราบว่าทุ่งเหนือขึ้นไป เช่นทุ่งหลวงคองรังสิต
 ยังมีพันธุ์ชาวทีกเช่นนั้น จึงเป็นที่ยินดีแก่บรรดากรรมการและผู้
 ประกอบทั้งปลุกความมานะให้เกิดขึ้นอีกเป็นอันมาก ในกรณีที่ว่า ถ้า
 พยายามคัดเลือกพันธุ์ชาวมาปลูกให้ถูกต้องด้วยวิธี ที่ดินอันกว้างขวาง
 ซึ่งยังทิ้งรกร้างอยู่ในปัจจุบันก็อาจจะกลายเป็นทุ่งนาสำหรับปลูกข้าว
 ให้เป็นผลก็ได้ และกรรมการตัดสินที่เป็นเจ้าของโรงสีหลายท่านได้
 พากันกล่าวว่า เป็นการยากนักที่จะได้แลเห็นตัวอย่างพันธุ์ชาวทีกไป
 กว่าที่ได้นำมาแสดงในครั้งนี้ ถ้าแม้ว่าชาวที่ส่งไปยุโรปได้คัดเลือก
 ดังเช่นตัวอย่างเหล่านี้ ไม่ต้องสงสัยเลยว่าจะไม่ได้ราคาเท่าเทียมกับข้าว
 แปะหนาของประเทศอินเดีย และคงจะต่ำกว่าข้าวกาโรไลนาที่มีคุณภาพ
 ที่สุดเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ในรายงานของกรรมการตัดสินได้เสนอ
 คำแนะนำให้กระทรวงเกษตรธิการเร่งกำวจิต การบำรุงพืชพันธุ์ข้าว
 ของประเทศไทย และเสนอความเห็นว่าการบำรุงการเพาะปลูก
 จำต้องมีเจ้าหน้าที่คอยแนะนำและส่งเสริมอาชีพของราษฎร ถ้ารัฐบาล
 ทอดทิ้งเสีย การบำรุงจะไม่เป็นผลสำเร็จได้ อันการบำรุงพันธุ์ชาวนั้น
 กระทรวงเกษตรธิการควรจะซื้อพันธุ์ชาวที่มีคุณภาพดีที่สุดที่ได้นำมา
 แสดงนั้นไว้ทั้งหมด แล้วแจกจ่ายให้แก่กสิกรสำหรับใช้เป็นพันธุ์ข้าว

ปลูกโดยไม่เรียกมูลค่า กษัตริย์ให้ทำนาทศลงในท้องที่ที่ปลูกข้าวพันธุ์ที่ดี เพื่อรวบรวมพันธุ์ข้าวเหล่านั้นให้กสิกรวัยไปทำพันธุ์ข้าวปลูกต่อไป

หนึ่งในระหว่างที่เข้การแสดงกสิกรรมและพาณิชการนี้ กระทรวงเกษตรราธิการได้จัดให้มีพนักงานคอยแจกสมุดวิธีเลี้ยงไก่เป็ดแก่ราษฎรที่มาเที่ยวในงานนั้นวันละ ๓ เวลา เพื่อเป็นตระกูลของงานและประโยชน์แก่ผู้ที่จะใช้สมุดนั้นต่อไป

อนึ่งตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตรราธิการจัดให้มีการแสดงกสิกรรมและพาณิชการขึ้นที่ปฐมวัน เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๓ นั้น ปรากฏว่าราษฎรได้ส่งพันธุ์ข้าวมาแสดงกันมาก ซึ่งโดยมากเป็นพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพดี และมีลักษณะตามที่ตลาดโลกต้องการ ทั้งนี้ย่อมเป็นลักษณะที่พระยานอนแสดงให้เห็นว่ากสิกรมีความเข้าใจในการเลือกพันธุ์ข้าวปลูกมากขึ้น บรรดาพืชอื่น ๆ เครื่องจักรและเครื่องยนต์ต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องอุปกรณในการกสิกรรมและหัตถกรรม ซึ่งมีผู้นำมาแสดงนั้นก็ล้วนแต่เป็นสิ่งที่ดีก่อให้เกิดประโยชน์ในการประกอบอาชีพของอาณาประชาราษฎร จึงในปี พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตรราธิการจัดให้มีการแสดงกสิกรรมและพาณิชการขึ้น ณ ปฐมวันอีกเป็นครั้งที่ ๒

ในการแสดงกสิกรรมและพาณิชการครั้งนี้ กระทรวงเกษตรราธิการได้กราบทูลเชิญสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดชทรงรับตำแหน่งนายกกิตติมศักดิ์ และจัดตั้งคณะกรรมการจัดการแสดงกสิกรรมและพาณิชการขึ้นคณะหนึ่ง ประกอบด้วย

๑. พระยาบรมมหาพิชัย	นายกกรรมการ
๒. หม่อมเจ้าฉัตรกลางเสสร	กรรมการ
๓. หม่อมอมรรุทเวา	”
๔. หม่อมราชวงศ์ไต่	”
๕. พระยาวิเศษโกชนา	”
๖. พระประมวณภูมิเทศ	”
๗. พระโกศลพูนทวี	”
๘. หลวงเกษมศรีวิชัย	”
๙. หลวงสมศิริราษฎร์	”
๑๐. นายโยโกตา	”

เมื่อวันที่ ๑ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ กรรมการจัดการแสดง
กลกิรรมและพาณิชการ ได้ตั้งมือจัดการก่อสร้างซ่อมแซมและตกแต่ง
สถานที่ต่าง ๆ ตลอดจนจัดตั้งสิ่งของซึ่งราษฎรมณฑลต่าง ๆ และ
พ่อค้านำมาแสดง แล้วเสร็จในวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔

การประกวดได้แบ่งออกเป็น ๑๑ แผนก คือ ๑. แผนกพันธุ์
ข้าว ๒. แผนกเชื้อโย (ไหม, ฝ้าย, นุ่น แลข่าน) ๓. แผนก
มูลผลอาหาร ๔. แผนกหัตถกรรม ๕. แผนกยาสูบ ๖. แผนก
เครื่องเทศ ๗. แผนกน้ำตาล ๘. แผนกไม้แลของป่า ๙. แผนก
สัตว์พาหนะ ๑๐. แผนกสัตว์ต่าง ๆ ๑๑. แผนกเครื่องจักร

วันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ เวลา ๑๖ นาฬิกา พระสงฆ์
๗ รูป มีพระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดเทพศิรินทราวาส เป็นประธาน

เจริญพระพุทธมนต์ รุ่งขึ้นวันที่ ๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ พระสงฆ์ ๗ รูปที่เจริญพระพุทธมนต์รับพระราชทานฉันอาหารบิณฑบาต ภัตตาคาร เกษตราธิการ ไต้ถวายผ้าไตรแลจตุปัจจัยอันสมควรแก่สมณบริภค ของหลวง มีมูลค่ารูปละ ๒๐ บาท

วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ เวลา ๑๗ นาฬิกา พระบาท สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินจากพระราชวังสวนกุหลาบด้วย กระบวนรถม้าพระที่นั่งมายัง สถานที่แสดงกสิกรรมและพานิชการ แล้วเสด็จขึ้นประทับ ณ มุขบ้านตะวันออก ซึ่งได้ตกแต่งไว้เป็นที่ ประทับ มีพระบรมวงศานุวงศ์ แลข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย กับ ราชทูตแลผู้แทนรัฐบาลต่างประเทศ กงสุล พ่อค้าและผู้ที่ได้รับเชิญ มาเป็นกรรมการสำหรับตัดสินให้รางวัล แลผู้ตลอดของธลีพระบาทอยู่ เหนือแน่น พระยาวงษานุประพัทธ์ เสนายกภัตตาคารเกษตราธิการ ไต้ถวายบังคมทูลพระกรุณาเชิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรง เยียบสถานที่แสดงกสิกรรมและพานิชการ มีข้อความว่า

“ขอเชิญผู้ตลอดของธลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม การแสดงกสิกรรมและพานิชการซึ่งเป็น อุบายอันหนึ่ง ที่จะ แนะนำชักจูงให้ราษฎรมีใจเพื่องฟูขึ้นดีในการกสิกรรมหัตถกรรมแล พานิชการ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงพระมหากรุณา เริ่มการไว้ข้างแล้ว เพราะทรงแจ้งในพระปรีชาญาณอันลึกซึ้งว่า กำจัดแลความมั่นคงของชาติขึ้น ย่อมมีแก่ประเทศที่เจริญด้วย กสิกรรมและพานิชการเป็นที่ตั้ง แลตามที่ได้ผู้ตลอดของธลีพระบาทได้

ถ่ายเมื่อดำรงตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงเกษตรราชการ
กำลังอ่านคำกราบบังคมทูลในการเปิดการแสดงกลสิกรรมและพาณิชการ
ครั้งที่ ๒ (พ.ศ. ๒๔๕๔)

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการจัดให้มีการ
แสดงกระสีกรรมแลพานิชการสืบต่อไปดังนี้ ก็เห็นประจักษ์อยู่แล้วว่า
ได้ผลของรัชดีพระบาท ทรงดำเนิรการบำรุงกระสีกรรมแลพานิชการ
ตามรอยพระบาทสมเด็จพระชนกาธิราชที่ไต่ทรงไว้แล้ว แลทรงตั้ง
พระราชหฤทัยทนบำรุงการเพาะปลูก แลการค้าขายของประเทศให้ม
ความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

การแสดงกระสีกรรมแลพานิชการ ใน ร.ศ. ๑๒๘ ที่แล้วมานั้น
มีผลอย่างไร ก็อาจจะเห็นปรากฏได้ในการแสดงครั้งข้างแล้ว ด้วย
สรรพปัญญาหารต่าง ๆ ที่รัฐบาลคึกจะบำรุงให้เจริญยิ่งขึ้นนั้น มีเข้า
เป็นต้น พรรณเข้าต่าง ๆ ที่มีผู้ส่งมาแสดงในคราวนี้ ถึงแม้ว่าจะมี
จำนวนน้อยกว่าในการแสดงคราวที่แล้วมาก็จริง แต่พรรณเข้าต่าง ๆ
ที่ส่งมาในครั้งนั้น ล้วนเป็นพรรณเข้าดีกว่าที่ส่งมาแสดงในศก ๑๒๘
นั้นทั้งสิ้น ซึ่งกระทำให้เห็นได้ว่าชาวนาของเราได้พากันเริ่มเข้าใจใน
การเลือกหาพรรณเข้าแลเข้าใจในวิธีการเพาะปลูกเข้าดีขึ้น ด้วยพรรณ
เข้าที่ส่งมาแสดงในครั้งนั้นล้วนเป็นเข้าอย่างดีใกล้กับความต้องการของ
ตลาดเข้าในนา ๆ ประเทศแทบทั้งสิ้น ส่วนสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ
ที่ทำด้วยฝีมือ ก็ได้ทำขึ้นอย่างประณีตดีกว่าที่ไต่ส่งมาแสดงในการ
แสดงครั้งก่อน ทั้งมีมากอย่างขึ้นด้วย

ส่วนในแผนกสัตว์นั้น มีเป็ดไก่เป็นต้นที่ กระทรวงได้พิมพ์สมุด
ขนาดย่อมแนะนำในการผสมแลเลี้ยงสัตว์เหล่านั้นแจกจ่ายไปแล้วนั้น ก็
เห็นได้ว่ามีผู้นิยมแลพากันเลี้ยงไก่มากขึ้นแลคขึ้น ทั้งเห็นปรากฏได้

ในการแสดงครั้งนี้ จึงเชื่อกันว่า ถ้าตามพระบรมราโชบายที่จะ
ทรงทนบำรุงการกระสิกรรมแลพานิชการให้เจริญยิ่งขึ้นนี้ คงจะเป็น
ผลสำเร็จสมดังพระราชประสงค์ทุกประการ

เมื่อราษฎรของเราบังเกิดความนิยมในการกระสิกรรมหัตถกรรม
แลพานิชการขึ้นได้ดังนี้แล้ว ก็ยังมีแต่จะหาทางที่จะจำหน่ายพืชผล
แลสิ่งของต่าง ๆ ที่ได้เพาะปลูกแลทำขึ้นนี้ให้คล่องสะดวก แลให้
ราคาคือออกประการหนึ่ง

การที่จะหาทางจำหน่ายพืชผลแลสิ่งของต่าง ๆ ที่จะเกิดเป็น
สินค้าขึ้นได้เช่นนี้ ต้องหาทางให้จำหน่ายได้ทั้งภายในประเทศแลต่าง
ประเทศ

การหาทางให้จำหน่ายได้ในต่างประเทศนั้นเป็นทางที่จะหาเงิน
เข้ามาสู่ประเทศได้ทางหนึ่ง ส่วนการหาทางให้จำหน่ายได้ภายใน
ประเทศนั้น ก็เป็นการประหยัศทรัพย์ของประเทศที่จะไม่ให้เงินของ
เราคงออกไปยังต่างประเทศด้วยความไม่จำเป็น ด้วยสิ่งของเครื่องใช้
ตลอดจนถึงของบริโภคบางอย่างที่จะทำแลเพาะปลูกได้เองภายใน
ประเทศนั้น ก็ยังต้องซื้อของต่างประเทศเข้ามาใช้ อีกมากอย่าง เมื่อ
จัดการ ๒ อย่างนี้ตลอดเต็มที่ได้แล้ว ความมั่งคั่งสมบูรณ์ของประเทศ
ก็ยิ่งทวีมากขึ้น

ตามพระราชจริยานวัตรแลพระบรมราโชบายที่ได้ฝ่าฝืนของ
พระบาทเจ้าทรงแสดงให้เห็นปรากฏมาแล้ว แม้แต่เพียงในเวลาที่ยัง
ไม่ถึงถึงขบขยทลวงมานี้

ด้วยเหตุที่อำนาจพระรัตนไตรยแลผลแห่งพระราชวิยานุวัตร ขอ
 ให้ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทยังทิวพระบรมเกศานุภาพแลไฟศาลไปใน
 สากลอาณาจักร อริราชประชัญจ์งพ่ายแพ้ต่ออำนาจพระขรรมิ สรรพ
 ชันทรายโรคพยาธิธยาไค้ มีมาพองพาดไข้ของบาทบุคคล ขอให้เจริญ
 พระชนมายุยืนนาน ทรงเกษมสำราญในศิริราชสมบัติรัตนราไชย
 พระราชประสงค์ใด ๆ ขอให้เป็นผลสำเร็จ กังพระราชประสงค์จงทุก
 ประการ

ที่ไค้ทรงพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนิน มาสู่สถานที่แสดง
 กะสิกรรมแลพานิชการ ในกาลบัดนี้ นับว่าเป็นมหามงคลสมัยอัน
 ประเสริฐที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชาน
 ุญาตให้เข้คสถานที่นี้ให้มหาชนเข้าทัศนาการไค้แต่บัดนี้ทั่วไป

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระบรมราชวโรกาศอัญเชิญให้ฝ่าละอองธุลี
 พระบาททรงเป็นผู้อุปการะแห่งการแสดงกะสิกรรมแลพานิชการณ
 ทิวเขตนี้

ทิวเกล้าทิวกระหม่อม ขอเดชะ”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไค้ทรงมีพระราชดำรัสตอบในการ
 เบื่การแสดงกะสิกรรมแลพานิชการคราวนี้ มีข้อความดังนี้

“การที่เรามาในที่แสดงกะสิกรรมแลพานิชการในวันนี้ มาโดย
 ความเต็มใจโดยแท้ แลเมื่อไค้ฟังถ้อยคำที่เสนาบดีกระทรวงเกษตรา
 ธิการไค้กล่าวมาแล้วทั้งนี้ ยิ่งทำให้เป็นที่พอใจยิ่งขึ้น

พานิชการนั้น ทุกชาติทุกภาษาย่อมนิยมกันว่าเป็นสิ่งสำคัญแห่งชาติ เปรียบประหนึ่ง กำลังกายของบุคคลนั้น ในโลกนี้บุคคลใดมีกำลังกายบริบูรณ์อยู่ ก็อาจจะมีความสำเร็จทันเพื่อนบ้านได้ ถ้าผู้ใดยังมีกำลังกายมากก็ยังมึ้นหนทางจำเวิญไ้มาก แลรวกเร็วขึ้นเป็นลำดับ ทั้งนั้นคนใด พานิชการก็เป็นกำลังของชาติบ้านเมืองนั้นนั้น เมืองใดมีพานิชการก็เหมือนมีกำลัง พานิชการยิ่งมาก กำลังแลอำนาจแห่งชาติก็ยิ่งมากขึ้นเป็นลำดับ

ที่กำลังกายของคนเรานี้มีมาได้ด้วยอะไร ก็มีมาได้ด้วยมีเลือดบริบูรณ์ ถ้าผู้ใดมีเลือดน้อย ถึงจะพยายามเพียงใด กำลังก็ไม่ยังเกิดขึ้นได้ จะหาใครยิววิฉกซ้อมอย่างใด ๆ ก็หาประโยชน์มิได้เลย ถ้าแม้ว่ามีไ้เริ่มขำรงโลหิตเสียก่อน ไปเริ่มลงมือฉกหัดคักกายที่เคี้ยว ขางที่เส้นเอ็นแลกล้ามเนื้อก็จะตั้งไ้ขำง แต่ก็คงเป็นไปชั่วคราวหนึ่ง ต่อไปไม่ช้าก็คงสิ้นกำลังแลจะกลับโถมไปยิ่งกว่าเก่าเสียอีก เพราะฉะนั้นแพทย์ผู้มีสติปัญญาจึงแนะนำให้ขำรงโลหิตให้มึ้นงามคึบริบูรณ์ในกายเสียก่อน แล้วจึงค่อย ๆ ลงมือใช้วิฉกซ้อมกำลังกายให้เส้นเอ็นแลกล้ามเนื้อแข็งขึ้นทีละน้อย ๆ เป็นลำดับ

ข้อความที่กล่าวมาแล้วนี้ ยกมานปนข้อประมา คือถ้าเปรียบพานิชการ ด้วยกำลังกายแล้ว กะสิกรรมก็คือเลือดคนนั้นเอง ในประเทศเรานี้ไม่มีสิ่งไรจะสำคัญเท่ากะสิกรรม ถ้าไม่คึขำรงกะสิกรรมให้เจริญก่อนแล้ว พานิชการก็จะขำรงขึ้นได้โดยยาก ถึงแม้ว่าจะทำให้เพียงพู่เงินไ้ก็จะต้องจะเป้นไปไ้พักหนึ่ง ๆ เท่านั้น ถ้าไม่มีกะสิกรรม

หนนอยอยู่แล้วจะให้พานิชการมันคงไปยักยาวไม่ได้ บุคคลใดจะเป็น
แต่ผู้ซื้อไม่เป็นผู้ขายบ้างเลยแล้ว ก็คงซื้อไปไม่ได้นาน ถึงประเทศก็
เช่นกัน ถึงจะมีสินค้าเข้ามามากปานใด ถ้าสินค้าขายออกไม่มีเพียง
พอแล้ว ก็คงจะไม่ทนสินค้าเข้ามาได้นานอีกก็มากนักยิบ เพราะฉะนั้น
จึงแลเห็นได้ว่า ทั้งกะสิกรรมแลพานิชการเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องบำรุง
ให้เจริญยิ่ง ๆ ขึ้น

การใด ๆ ก็ดี ถ้าชักชวนด้วยปากหรือด้วยหนังสืออย่างเคี้ยว
มักไม่ใคร่พอ ผู้รักตั้งแต่งแสดงให้เห็นด้วยตาไม่ได้ เพราะผู้ที่
สิ่งใด ๆ ไม่ใคร่รู้สึกเหมือนฟังคำอธิบายหรืออ่านหนังสือ การที่
เป็นเครื่องทำให้เพลิดเพลิน เพราะฉะนั้นจึงศึกษาไปรู้ไปโดยไม่รู้สึก
เรียนควมรู้ที่ไปโดยอาการเช่นนั้น ก็มักจะซึมซาบอยู่ในหัวใจแล
รจจำไปไว้ได้นาน เพราะฉะนั้น การแสดงกะสิกรรมแลพานิชการ
เช่นนั้นจึงให้บังเกิดผลอันดีปรากฏถึง เสนายกักระทรวงเกษตราธิการได้
กล่าวมาแล้ว แลเราเชื่อว่าการแสดงครั้งนี้คงจะมีผลดีอีก

เพราะฉะนั้น เรามีความยินดีอนุญาตให้เปิดสถานที่นี้ให้มหาชน
เข้าดู แลเราเป็นผู้อุปถัมภ์แห่งการกะสิกรรมแลพานิชการนี้ แต่
บัดนี้เป็นต้นไป”

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสตอบแลไปรค
เกล้า ๆ ให้เปิดสถานที่เสร็จแล้ว เสนายกักระทรวงเกษตราธิการ
ได้นำกรรมการจัดการแสดงกะสิกรรมแลพานิชการ และกรรมการ
ตัดสินให้รางวัลแก่ผู้ตลอดของอุทิศพระบาทเวียงแก้ว มีพระราชปฏิสันถาน

ตามสมควรแล้ว เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรโรงแสดงกลสิกรรม
แลพาณิชการ และสิ่งของต่าง ๆ รอบสถานที่ แล้วเสด็จพระราช
ดำเนินกลับพระราชวังสวนกุหลาบ

ตั้งแต่นั้นมาการแสดงกลสิกรรมแลพาณิชการก็ได้เปิดให้
มหาชนเข้าไปชมและดูสิ่งของพิสดารเครื่องจักรเครื่องยนต์และสัตว์
ต่าง ๆ แม้ว่าในการแสดงในคราวนี้ไม่มีการมหรสพให้เป็นการเบิก
เกริกครึกครื้น เพราะอยู่ในระหว่างความเศร้าโศกของชนชาวไทย
ก็แท้ แต่ได้สังเกตเห็นราษฎรทั้งพ่อค้ามีความนิยมพากันไปชมการแสดง
กลสิกรรมแลพาณิชการเป็นอันมาก คิดเฉลี่ยจำนวนคนที่ไปในงานนี้
ตั้งแต่เข้าจนเที่ยงคืน วันหนึ่งตกประมาณ ๑๐,๐๐๐ คนเศษ ถ้าจะ
เทียบจำนวนคนที่ไปชมเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๓ ก็ขยับแล้ว ก็ไม่สู้จะลด
หย่อนมากนักน้อยกว่ากันเท่าใดนัก

กระทรวงเกษตราธิการได้จัดการวางลำดับรางวัลในการแสดง
กลสิกรรมแลพาณิชการ. พ.ศ. ๒๔๕๔ ตามชั้นต่อไปนี้ คือ

ชั้นที่ ๑ เอกพิเศษ เหรียญทอง ๑ เหรียญ เงิน ๒๕ ตำลึง
แลประกาศนียบัตร ๑ ฉบับสำหรับพันธุ์ข้าว

ชั้นที่ ๑ เหรียญทอง ๑ เหรียญ ประกาศนียบัตร ๑ ฉบับสำหรับ
พันธุ์ข้าวแลเหยื่อใยเพิ่มเงินอีก ๕ ตำลึง

ชั้นที่ ๒ เหรียญเงิน ๑ เหรียญ ประกาศนียบัตร ๑ ฉบับสำหรับ
พันธุ์ข้าวแลเหยื่อใยเพิ่มเงินอีก ๓ ตำลึง

ชั้นที่ ๓ เทรียญทองแดง ๑ เทรียญ ประกาศนียบัตร ๑ ฉบับ
สำหรับพณิช ขาวแลเขียวเพิ่มเงินอีก ๒ คำสั่ง

ใบโพธิ์ทอง ๑

ใบโพธิ์เงิน ๑

กรรมการฝ่ายตัดสินได้ลงมือตรวจแลพิจารณาสิ่งของซึ่งมีผู้นำมา
แสดง ตั้งแต่วันที่ ๑๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๔ เมื่อวันที่ ๑๙ เมษายน
พ.ศ. ๒๔๕๔ ได้ประชุมตัดสินเสร็จ ในวันนั้นเวลา ๑๖ นาฬิกา
สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช
นายกเทศมนตรีได้เสด็จมายังสถานที่การแสดงละครกรรมและพานิชการ
ชั้นประทัย ณ มุขบ้านสวนนอก ประทานรางวัลแก่เจ้าของที่ได้นำสิ่งของ
มาแสดงตามที่กรรมการได้ตัดสินให้รางวัลแล้ว มีรับสั่งว่า

“ตามพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้เรามาแจกรางวัล
การแสดงละครกรรมแลพานิชการชั้น เมื่อได้ฟังรายงานของนายกกรรม
การที่ได้อ่านแล้วมีความยินดีเป็นอันมากที่ได้แลเห็นการแสดงละครกรรม
และพานิชการเป็นการสำเร็จ สมพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเจ้าหลวง ที่ได้ทรงพระราชดำริที่เริ่มต้นไว้แล้วนั้น การ
แสดงละครกรรมและพานิชการนี้เป็นกำลังและประโยชน์ของประเทศ
อย่างยิ่ง ถึงแม้ว่าการแสดงละครกรรมแลพานิชการของเราที่ได้ทำกัน
ขึ้นนี้จะไม่แพร่หลายใหญ่โตเหมือนกันนานาประเทศก็ดี ซึ่งกระทรวง
เกษตรธิการจัดขึ้นไว้แต่เพียงเท่านั้น ก็เชื่อว่าเป็นคุณเป็นประโยชน์แก่
บ้านเมืองเราเป็นอันมาก หวังใจว่าในคราวหน้ากระทรวงเกษตรจะได้

ขยายการแสดงละครกรรมแลพยานการให้ใหญ่โตยิ่งกว่านี้ ในที่สถับ
 ขอบแสดงความขอยใจเสนาบดีแลนายกในกรรมการ กัษัตริย์ผู้ใดมา
 เป็นกรรมการตัดสินสิ่งของต่าง ๆ แลขอยใจบรรดาผู้ที่ได้ช่วยอุก
 หนันในงานนี้ให้เป็นการสำเร็จตลอดไปได้ เพื่อหวังให้เป็นประโยชน์แก่
 ประเทศเรานั้น ”

พินธุ ชาวที่ได้นำมาตั้งแสดงในคณนี้ กรรมการได้พร้อมกันตัดสิน
 ให้ชาวที่ปลุกในจังหวัดฉะเชิงเทรา มณฑลกรุงเทพฯ ได้รับรางวัลชั้นที่ ๑
 เอกพิเศษอีก พินธุ ชาวที่ส่งมาจากมณฑลนครราชสีมาเป็นที่ ๒ ได้
 รับรางวัลชั้นที่ ๑ ซึ่งกระทำให้กรรมการรู้สึกประหลาดใจเป็นอันมาก
 เพราะแต่เดิมมาชาวในมณฑลนครราชสีมาไม่เคยอยู่ในระดับสูงเช่นนี้
 แต่ในการประกวดครั้งนี้มีคุณภาพเกือบเท่าชาวในมณฑลกรุงเทพฯ
 ตามหลักฐานที่ปรากฏในการประกวดคราวนี้ กระทำให้เป็นที่เข้าใจว่า
 ในราชอาณาจักรไทยอาจจะมีชาวที่มีคุณภาพดีได้เกือบทั่วไป

ในแผนกสัตว์มีสุกรนำอยู่ ๓-๔ ตัว ซึ่งเป็นพินธุ จีนและพินธุ
 ผสมกับสุกรเคนมารค มีรูปร่างใหญ่โตงดงามมาก มีโคอินเคียบพินธุ
 กฤษณ์ใหญ่งามก็อยู่ตัวหนึ่ง แผนกเป็ดไก่มีผู้นำพินธุ ไก่ที่เลี้ยงดู
 อย่างดีมาตั้งแสดงมากกว่าศกก่อน นยว่าการเลี้ยงเป็ดไก่ได้เจริญก้าวหน้า
 หนักกว่าศกที่แล้วมา

ในแผนกเครื่องมือทำนา กรรมการได้พร้อมกันตัดสินว่า ไถ
 อเมริกันสมควรได้รับรางวัลที่ ๑ เพราะเป็นไถที่เหมาะสมแก่ภูมิประเทศ
 ของเรา ผลของการทดลองปรากฏว่าไถอเมริกันกินดินลึกพอเหมาะ

เจ้าพระยาวงษาประพัทธ์รัยราชการในกระทรวงเกษตราธิการ
ได้ ๒ ปี กับ ๑๐ เดือน ครั้นวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านไปรัยราชการในตำแหน่งเสนาบดี
กระทรวงโยธาธิการ ซึ่งได้มีประกาศพระบรมราชโองการปรับปรุง
ใหม่และเปลี่ยนนามเป็นกระทรวงคมนาคมในคราวเดียวกัน

บริเวทที่ ๓
กรมชินของกระทรวง
กรมทะเบียนที่ดิน

ด้วยเมื่อสิ้น ร.ศ. ๑๑๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวง
เกษตรพาณิชย์การซึ่งมีการเขายางนั้น ขุดลงเป็นกรมเกษตรากร รวบ
รวมทำการขึ้นอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

ครั้น ร.ศ. ๑๑๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกระทรวง
เกษตรราชการขึ้น กรมเกษตรากรก็คงทำการอยู่อย่างเดิม ขึ้นอยู่
ในกระทรวงเกษตรราชการต่อมา ก็มีความพิศเคารแจ้งอยู่ในบริเวท
ที่ ๒ ในข้างต้นนั้นแล้ว

ภายหลังออกโฉนดอย่างใหม่ขึ้น การในกรมเกษตรากรก็ขึ้น
ลง จึงได้ย้ายเป็นกองเกษตรทำการเการวมเข้าเป็นแผนกในกรม
ทะเบียนที่ดิน ก็มีความแจ้งในข้างนำต่อไป

กรมทะเบียนที่ดิน ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง
ขึ้นใหม่ในกระทรวงเกษตรราชการเป็นกรมหนึ่งนี้ สำหรับทำการ
ทะเบียนที่ดินในพระราชอาณาเขตไว้ให้เป็นไปตามประกาศพระราชบัญญัติ
บัญญัติได้ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งขึ้นแล้ว และตั้งอีกต่อไปในภายนำ
ตามที่ได้ออกประกาศตั้งกรมทะเบียนที่ดินในกระทรวงเกษตรา ธิการ
ซึ่งได้ลงประกาศในหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษา แต่เมื่อวันที่ ๑๗
กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ นั้นแล้ว

การในหน้าที่กรมทะเบียนที่ดินนี้ แบ่งเป็นตำแหน่งว่าการกรม
ทะเบียนส่วนหนึ่ง

แลจัดเป็น ๕ แผนก คือ

แผนก ๑ ทำการเก็บค้นชื่อโฉนด จดทะเบียนที่ดินซึ่งได้ออก
โฉนดหรือโฉนดคราของอย่างใหม่อันมีหลายประเภท คือ

(ก) ชื่อหรือชายที่ดิน

(ข) ไร่ขั้นที่ดินแก่กัน

(ค) แลกเปลี่ยนที่ดิน

(ฅ) จำนำที่ดิน

(ง) เช่าที่ดินต่าง ๆ

(จ) ใ้รับมรดกเป็นกรรมสิทธิ์เป็นต้น

เช่นนำที่อำเภอแต่ก่อนได้ทำมายังแล้ว

แผนก ๒ เก็บคู่มือหนังสือสำคัญต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วยการ
ออกโฉนดของหอทะเบียนทั่วไปทั้งในกรุงแลหัวเมือง คอยรับรายงาน
หักโอนตามขานูชี้ที่ดินต่าง ๆ ให้ตรงกันกับแผนกที่ ๑ ซึ่งได้ทำอยู่
เสมอ เพื่อสอบสวนรู้การงานของหอทะเบียนทั้งปวงได้ โดยตลอด
ให้รวมอยู่ในแผนกนี้ทั้งสิ้น

แผนก ๓ กองเลขครทำการเก่า

แผนก ๔ ทำการขานูชี้เวรรายงานแลการสินค้าเก่าใหม่

แผนก ๕ ทำการจดทะเบียนบริษัทต่าง ๆ ที่มาขอขึ้นใหม่
แลงขานูชี้รายการของบริษัทยื่นต่อกระทรวงเสมอไป

ผู้ว่าการตำแหน่งหน้าที่ในกรมนี้ มีเจ้ากรม ๑ ปลัดกรม ๑
 เป็นผู้บังคับบัญชาการรับผิดชอบมีเสมือนแลพนักงานตามสมควร

ครั้นต่อมาถึง ร.ศ. ๑๒๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มี
 อธิบดีกรมทะเบียนที่ดินเป็นผู้รับผิดชอบชั้นอีกตำแหน่งหนึ่ง จึงได้ยก
 การแพนงต่าง ๆ มาเติมชั้นอีก คือ

๑ แพนงข้าหลวงออกโฉนดแลกรมการตำแหน่งนามาเป็น
 แพนง ๖

๒ แพนงกรมเพาะปลูก-(ฝากให้ดูการชั่วคราว) เป็นแพนง ๗
 แลให้ย้ายแพนง ๔ เวรรายงานแลการสินค้าไปชั้นอยู่ในกองที่
 ปฎิภาษาของกระทรวง

จึงยังคงมีแพนงนำที่การของกรมนี้รวม ๖ แพนงอยู่ในบัดนี้
 หนึ่ง กรมราชโลหกิจแลกรมวิทยานันชั้นอยู่ในความปกครองของ
 อธิบดีกรมทะเบียนที่ดิน แต่มีปลัดกรมเป็นผู้รับผิดชอบ ทำการอยู่
 ฝ่ายหนึ่งต่างหาก ไม่ได้เกี่ยวข้องกับกักรในแพนงของกรมทะเบียน
 ที่ดินนี้

ตั้งหอทะเบียนที่ดินในหัวเมืองกรุงเก่า

ครั้งที่ ๑

พระยาประสาธน์พิบาล ฑูการทะเบียนชั่วคราว

ณวันที่ ๒๐ กันยายน ร.ศ. ๑๒๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้ตั้งหอทะเบียนที่ดินชั้น ณ ทสภาคารราชประยูร พระราชวังบางปิ่น

เป็นครั้งที่ ๑ สำหรับทำการจดทะเบียนที่ดินจำเพาะในเขตแขวงเมือง
กรุงเก่า ออกโฉนดอย่างใหม่ ประจำอยู่ในเมืองนั้น ให้มีนาย
ทะเบียน ผู้ช่วยนายทะเบียน เป็นผู้รับผิดชอบ มีพนักงานแลเสมียน
ตามสมควรแก่ราชการ ให้หลวงประมวญภูมิเทศ ปลัดกรมแผนที่
มาเป็นนายทะเบียน ให้หมื่นนิมมานประเทศ พนักงานแผนที่ชั้นที่ ๒
มาเป็นผู้ช่วยนายทะเบียน

ไปรคเกล้า ฯ ให้ใช้ตราดวง ๑ เป็นตราประจำชาติ รูปกลม
กลางเป็นรูปมณเฑียรมีช้ายือเสี้ยนกระแสร่ม มีกนกกรอบ ขอบนอกมีตัว
อักษรบอกตำแหน่งว่า “เจ้าพนักงานทะเบียนกรุงเก่า” ศูนย์กลาง
กว้างยาว ๒ นิ้ว เป็นตราประจำตำแหน่งสำหรับของทะเบียนที่ดิน
ในเมืองนี้

ในเวลานั้น กรมทะเบียนที่ดินในกระทรวงเกษตราธิการ ยังไม่
ทันไต่ตั้งขึ้น ทอทะเบียนกรุงเก่าจึงตกอยู่ในความอารักขาของ
พระยาประชาชีพวิบูลย์ ข้าหลวงเกษตร์ชั่วคราว

อนึ่ง การงานในเวลานั้นมีข้อขัดข้องขึ้นอย่างหนึ่ง ด้วยผู้มีชื่อ
ในโฉนด ๒ คน ถึงแก่กรรมไปคน ๑ ผู้ที่อยู่อีกคน ๑ ยังไม่มี
กรรมสิทธิ์จะรับที่ดินสิ่งทั้งแปลงนั้นได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
ให้ออกประกาศเพิ่มเติมกฎหมายตั้งแต่วันที่ ๘ มกราคม ค.ศ. ๑๒๐ เพื่อ

- ๑ พระประมวญภูมิเทศ (เฮง วิระศิริ)
- ๒ หลวงภูมพิทยาภรณ์ (ชาญ - ไม่ทราบนามสกุล)
- ๓ พระยาอาหารบริรักษ์ (ฝั่ง ชูโต)

แก่การซัดขังนั้น ซึ่งมีว่าผู้มีชื่อในโฉนด ๒ คนถึงแก่กรรมไปคน ๑
ผู้ที่ยังอยู่อีกคน ๑ ต้องไต่รับมรดกเสียก่อน จึงจะมีกรรมสิทธิ์ใน
ที่ดินนี้ได้ทั้งแปลงต่อไป

มีศเตอร แกรแฮม
เป็นเจ้ากรมทะเบียน

ครั้นต่อมา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมทะเบียนขึ้น
ในกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อเมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๒๐
จึงตั้งกล่าวมาในข้างต้นนั้นแล้ว ให้มีศเตอร คัยลิว เอ แกรแฮม
ผู้ช่วยเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการมาเป็นเจ้ากรม ให้พระหัตถ์ศาส
ตราจารย์เจ้ากรมเกษตรากรมมาเป็นปลัดกรมทะเบียนที่ดิน โปรดเกล้าฯ
ให้ใช้ตัวตราประจำชาติ รูปกลม กลางเป็นรูปมนุษย์ มีธำมรงค์
เส้นกระแสด มีกนกกรอบ ขอบบนมีตัวอักษรบอกตำแหน่งว่า “เจ้า
กรมทะเบียนที่ดิน” สูงกลางกว้างยาว ๒ $\frac{1}{2}$ นิ้ว ๑ ควง เป็นตรา
ประจำตำแหน่งกรมทะเบียนที่ดิน

ตั้งหอทะเบียนมณฑลกรุงเทพฯ ฯ
เป็นครั้งที่ ๒

เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขยายการออกโฉนดขึ้นใน
มณฑลกรุงเทพฯ อีกมณฑลหนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๒๐

- วันที่ ๑๕ กรกฎาคม ๑๒๒ ไปรับราชการกระทรวงมหาดไทยเป็นที่ปลัด
เมืองกลันตัน
- ๒ พระธำมรงค์ (ญ - ไม่ทราบนามสกุล)

จึงได้ตั้งหอทะเบียนที่ดินสำหรับมณฑลกรุงเทพฯ ๑ ขึ้น ณ ที่ว่าการ
กระทรวงเกษตราธิการเป็นครั้งที่ ๒ ให้ชนวิวิธพจนวิภาคินายเว
กรมแผนที่มาเป็นนายทะเบียน ให้นายเจียงสารวัตก์ของชาวจีนเป็น
ผู้ช่วยนายทะเบียนที่ดิน

ตั้งหอทะเบียนที่ดินมณฑลนครไชยศรี
เป็นครั้งที่ ๓

เมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม ค.ศ. ๑๒๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ใช้พระราชบัญญัติออกตราของชั่วคราวในมณฑลกรุงเทพฯ ๑ แล
มณฑลนครไชยศรี ให้พระหัตถ์ศาสตราจารย์ปลัดกรมทะเบียนที่ดิน
ไปเป็นข้าหลวงเกษตราธิการของชั่วคราว อำเภอบางขุนเทียน
มณฑลกรุงเทพฯ ๑ ให้พระยาศิริไชยบรรณที่รัปลัดเทศาภิบาลมณฑล
นครไชยศรี เป็นข้าหลวงเกษตราธิการของชั่วคราวในมณฑลนคร
ไชยศรี ให้สร้างหอทะเบียนที่ดินขึ้นที่มณฑลนครไชยศรีเป็นครั้งที่ ๓
แลให้นายเจียงผู้ช่วยนายทะเบียนที่ดินมณฑลกรุงเทพฯ ๑ ไป
เป็นนายทะเบียนที่ดิน ให้นายย้ายเสมียนเอกในหอทะเบียนมณฑล
กรุงเทพฯ ๑ เป็นผู้ช่วยนายทะเบียนมณฑลกรุงเทพฯ ๑

- ๑ (ไม่ทราบนามเดิมนามสกุล)
- ๒ หลวงสกลสารกิจ (ไม่ทราบนามเดิมนามสกุล)
- ๓ พระยาอาหารบริรักษ์ (ภู่ - ไม่ทราบนามสกุล)
- ๔ พระยารัษฎาไชยชาญ (ทองสุข.....)
- ๕ คู่มือเลข ๒
- ๖ นายย้าย สุวรรณภาณุ

วันที่ ๑ กุมภาพันธ์ คศ ๑๒๑ เมื่อย้ายพระหัตถ์ถาวรศุภกิจไปตั้ง
กรมทะเบียนที่กินไปเป็นข้าหลวงเกษตร์ออกตราของชั้วคราวแล้ว ทำ
แห่งปลัดกรมทะเบียนว่างอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
ย้ายหลวงประมวญภูมิเทศ นายทะเบียนที่กินเมืองกรุงเก่ามาเป็นปลัด
กรมทะเบียนที่กิน แลให้หมื่นนิมมานประเทศผู้ช่วยนายทะเบียนที่กิน
เมืองกรุงเก่า เป็นนายทะเบียนเมืองกรุงเก่า ให้นายพลอยเสมี่ยมเอก
หอททะเบียนเมืองกรุงเก่า เป็นผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองกรุงเก่า

แต่เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม คศ ๑๒๒ ทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้มีเสเตอร์ คัลลิว. เอ. แกรแฮม เจ้ากรมทะเบียนที่กิน ไปรัย
ราชการในกระทรวงมหาดไทยเป็นที่ปรึกษาเมืองกลันตัน

พระหัตถ์ถาวรศุภกิจ

เป็นเจ้ากรมทะเบียน

เมื่อวันที่ ๑๕ กรกฎาคม คศ ๑๒๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พระหัตถ์ถาวรศุภกิจ ข้าหลวงเกษตร์ออกตราของชั้วคราวมณฑล
กรุงเทพฯ มาเป็นเจ้ากรมทะเบียนที่กิน

-
- ๑ พระยาอาหารบริรักษ์ (ภู-ไม่ทราบนามสกุล)
  - ๒ พระประมวญภูมิเทศ (เฮงวีระศิริ)
  - ๓ หลวงภูมพิทธารณ (ชาญ-ไม่ทราบนามสกุล)
  - ๔ ไม่ทราบนามสกุล
  - ๕ เคยเป็นผู้ช่วยเสนาบดี คูหมอบ เลขที่ ๑ หน้า ๘๐ เมื่อดับจากเมือง
กลันตัน แลเป็นที่ปรึกษากระทรวงเกษตร์ฯ
  - ๖ คูหมอบเลขที่ ๑

วันที่ ๒๗ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๒๒๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พระหัตถ์ศาสตราจารย์เจ้ากรมทะเบียนที่ดิน เป็นพระยาอาหารบริรักษ์
แลคงเป็นเจ้ากรมทะเบียนที่ดินตามเดิม

ย้ายหอทะเบียนเก่าไปอยู่
หอทะเบียนใหม่เมืองกรุงเก่า

วันที่ ๒๒ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๒๒๒ ได้สร้างหอทะเบียนขึ้นที่
รมศาลาวิทยาลัยราชบัณฑิตยสถาน จึงได้ย้ายหอทะเบียนซึ่งตั้งอยู่ที่
สภาการราชประยูรพระราชวังบางปะอินนั้น ไปตั้งที่หอทะเบียนสร้าง
ขึ้นใหม่

ตั้งหอทะเบียนที่ดินเมืองชลบุรี

เป็นครั้งที่ ๔

ต่อมาได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ออกตราของชั่วคราว
ในเมืองชลบุรีอีกเมือง ๑ ครั้งวันที่ ๓๐ สิงหาคม ค.ศ. ๑๒๒๓ ให้สร้าง
หอทะเบียนขึ้นที่เมืองชลบุรีเป็นครั้งที่ ๔

ให้หลวงภูริรักษ์ยติ ผู้ช่วยข้าหลวงเกษตร์ไปเป็นนายทะเบียน
แลการงานในเวลานั้น นายทะเบียนเซ็นหนังสือสัญญาได้แต่ผู้เดียว

๑ (ภู-ไม่ทราบนามสกุล)

๒ (จอ-ไม่ทราบนามสกุล)

เมื่อนายทะเบียนเจ็บป่วยเสียกัก หรือมีกิจจำเป็นไปเสียกัก การ
งานย่อมมีติดขัด กิจการงานในเวลานี้ก็มีชุกชุกด้วย กรมทะเบียน
ที่ดินจึงได้นำความขึ้นนั้นเสนอกระทรวง ๆ จึงได้นำความกราบบังคมทูล
พระกรุณา โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ออก
ประกาศเมื่อวันที่ ๓๐ สิงหาคม ค.ศ. ๑๒๓ ขยายความในประกาศเดิม
ให้ผู้ช่วยเซ็นหนังสือสัญญาแลทำการแทนนายทะเบียนได้ตลอดมาจน
ทุกวันนี้

วันที่ ๑ กันยายน ค.ศ. ๑๒๓ ให้ย้ายนายขำผู้ช่วยนายทะเบียน
ที่ดินมณฑลกรุงเทพฯ นายพลอยผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองกรุงเก่า
ไปรับราชการในกรมคลอง ให้นายอินพนักงานแผนที่ชั้นที่ ๓ มาเป็น
ผู้ช่วยนายทะเบียนมณฑลกรุงเทพฯ ให้นายเล็กพนักงานแผนที่
ชั้นที่ ๒ ไปเป็นผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองกรุงเก่า

วันที่ ๑๑ ตุลาคม ค.ศ. ๑๒๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
หมื่นนิมมานประเทศนายทะเบียนที่ดินเมืองกรุงเก่า รัยศเป็นขุนภุม
พิทยาภรณ์ แลคงเป็นนายทะเบียนตามเดิม

๑ นายขำ สุวรรณภาพ

๒ ไม่ทราบนามสกุล

๓ ขุนประจักษ์วิจิตร (อิน แสงบัญชา)

๔ ไม่ทราบนามสกุล

๕ หลวงภุมพิทยาภรณ์ (ชาชู-ไม่ทราบนามสกุล)

หลวงประมวญภูมิเทศ ว่า การแทนเจ้ากรม

วันที่ ๒ ธันวาคม คศ ๑๒๓ เมื่อพระยาอาหารบริรักษ์ เจ้ากรม
ทะเบียนถึงแก่กรรมแล้ว ตำแหน่งเจ้ากรมทะเบียนที่ดินว่างอยู่ จึง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงประมวญภูมิเทศ ปลัดกรมทำ
การแทนเจ้ากรมทะเบียนที่ดิน

ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม คศ ๑๒๓ โปรดเกล้าฯ ให้หลวง
ประมวญภูมิเทศ ผู้ทำการแทนเจ้ากรมทะเบียนที่ดินไปราชการในการ
ปักเขตแดน (เมืองตราด) ตำแหน่งเจ้ากรมแลปลัดกรมทะเบียนว่างอยู่

ขุนภุมพิทยาภรณ์ ว่า การแทนปลัดกรม

วันที่ ๑๑ มกราคม คศ ๑๒๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
ขุนภุมพิทยาภรณ์ นายทะเบียนที่ดินเมืองกรุงเก่า มาเป็นผู้ว่าการแทน
ปลัดกรมทะเบียน แลให้นายเล็กผู้ช่วยนายทะเบียนทำการแทน
นายทะเบียนเมืองกรุงเก่าชั่วคราว

๑ (ภุ-ไม่ทราบนามสกุล)

๒ } พระประมวญภูมิเทศ (เฮง วิระศิริ)

๔ หลวงภุมพิทยาภรณ์ (ชาต-ไม่ทราบนามสกุล)

๕ ไม่ทราบนามสกุล

อนึ่ง ในเวลานั้นการเรียกเงินค่าธรรมเนียมโอนกรรมสิทธิ์ในประเภทต่าง ๆ ทชทะเบียนเรียกเงินสดตรงจากผู้มาขอโอนกรรมสิทธิ์แล้วนำส่งพระคลังที่เคี้ยว กรมทะเบียนเห็นว่าพระราชทรัพย์อาจจะป่าวัวไปก็ จึงได้นำความเสนอกระทรวงเกษตราธิการ เห็นชอบด้วย จึงออกกฎห้ามการเรียกเงินสดจากผู้มาขอโอนกรรมสิทธิ์ แลให้ผู้มาขอโอนกรรมสิทธิ์นำเงินไปซื้อแสตมป์ค่าฤชากรจากพระคลัง มาให้เจ้าพนักงานทะเบียนยึดไว้ในสัญญาแทนเงินค่าธรรมเนียม เป็นระเบียบต่อมาจนทุกวันนี้

วันที่ ๓๑ มกราคม ค.ศ. ๑๒๓๓ ไปรคเกล้าฯ ให้หมื่นปริมาฉนิวาดี พนักงานแผนที่ในกองข้าหลวงเกษตรมณฑลกรุงเทพฯ มาเป็นผู้ช่วยนายทะเบียนที่กินเมืองชลบุรี

วันที่ ๒๓ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๒๔๔ ขุนวิวิพจนวิภาคินายทะเบียนที่กินมณฑลกรุงเทพฯฯ ประพฤติตนไม่สมควรยกย่ำตำแหน่ง จึงทรงพระกรุณาไปรคเกล้าฯ ให้ถอดขุนวิวิพจนวิภาคินายทะเบียนที่กินมณฑลกรุงเทพฯฯ ออกจากตำแหน่งนายทะเบียน แลให้ขุนสกลมารคคำณวันพนักงานแผนที่ในกองข้าหลวงเกษตรมณฑลกรุงเทพฯฯ มาเป็นผู้จัดการทะเบียนที่กินมณฑลกรุงเทพฯฯ ชั่วคราว

-
- ขุนพิทักษ์ไผ่ทกิจ (หงวน ไม่ทราบนามสกุล)
  - ๒) ไม่ทราบนามเดิมนามสกุล
  - ๓)
  - ๔ หลวงสกลมารคคำณวัน (บัวหนดี อัจฉกาฐจณ์)

หลวงประมวญ ภูมิเทศ กลับจากปักปันเขตแดนเป็นเจ้ากรม

เมื่อหลวงประมวญ ภูมิเทศกลับจากปักปันเขตแดนแล้ว
วันที่ ๑ สิงหาคม ค.ศ. ๑๒๔ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
หลวงประมวญ ภูมิเทศทำการแทนเจ้ากรมเป็นเจ้ากรม ให้ขุนภุม
พิทยาภรณ์^๓ ว่าการแทนปลัดกรมเป็นปลัดกรมกรมทะเลเขื่อนที่คิน แลให้
ขุนสกลमारคคำฉวน^๔ เป็นผู้ว่าการทะเลเขื่อนมณฑลกรุงเทพร^๕ ชั่วคราว
เป็นนายทะเลเขื่อนที่คินมณฑลกรุงเทพร^๖ แลให้ย้ายนายเจียงนายทะเลเขื่อน
เมืองนครไชยศรี ไปเป็นนายทะเลเขื่อนเมืองกรุงเก่า กับให้รัยยศเป็น
ขุนสกลศาส์กิจด้วย ให้ย้ายนายเล็ด^๗ ทำการแทนนายทะเลเขื่อนที่คิน
เมืองกรุงเก่าชั่วคราวอยู่นั้น ไปเป็นผู้ช่วยนายทะเลเขื่อนที่คินเมือง
นครไชยศรี แลให้ทำการแทนนายทะเลเขื่อนชั่วคราวด้วย ให้นายเซี่ย
พนักงานแผนที่ชั้นที่ ๓ ไปเป็นผู้ช่วยนายทะเลเขื่อนเมืองกรุงเก่า

๑ } พระประมวญ ภูมิเทศ (เฮง วิระศิริ)

๓ หลวงภุมพิทยาภรณ์ (ชาญ ไม่ทราบนามสกุล)

๔ หลวงสกลमारคคำฉวน (บัวหลี่ อัจฉกาฐจณ์)

๕ } หลวงสกลศาส์กิจ (ไม่ทราบนามเดิมนามสกุล)

๖ ไม่ทราบนามสกุล

๗ หลวงไผทพหุรักษ์ (เชอ เคะระช้อ)

หนึ่ง ในเวลานั้นเด็กชายไม่ครบ ๒๐ ปี หรือคนที่วิกลจริตจะมาทำหนังสือสัญญาบังคับข้อ ยังไม่ได้วางระเบียบสงไว้ให้แน่นอน

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ออกกฎเสนาบดีเพิ่มเติมวิธีโอนทะเบียนคนเมืองวันที่ ๗ พฤษภาคม คศ ๑๒๕ มีว่าเด็กชายยังไม่ครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ หรือคนที่วิกลจริตก็ จะมาทำหนังสือสัญญาในประเภทใด ๆ ถ้าบิดามารดาของผู้นั้นยังมีอยู่ ให้บิดามารดาเป็นผู้ปกครองทำหนังสือสัญญาแทนได้ ถ้าบิดามารดาไม่มี ก็ให้ไปร้องต่อศาลตั้งผู้ปกครองเสียก่อน แล้วผู้ปกครองจึงจะมีอำนาจมาทำหนังสือสัญญาแทนคนทั้งสองจำพวกนั้นได้ต่อมา

ตั้งหอทะเบียนที่ดินเมืองฉะเชิงเทรา

เป็นที่ ๕

เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ ขยายการออกโฉนดที่ดินขึ้นในมณฑลปราจีนบุรีอีกมณฑลหนึ่ง ครั้นวันที่ ๒๔ มิถุนายน คศ ๑๒๕ ให้สร้างหอทะเบียนที่ดินที่เมืองฉะเชิงเทราเป็นครั้งที่ ๕ ให้ขุนวิเทศมาทรีนายเวรชั้นที่ ๑ กรมแผนที่ไปเป็นนายทะเบียน

วันที่ ๒๔ มิถุนายน คศ ๑๒๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขุนประกาศพิภพชั้นภาคี ผู้ช่วยข้าหลวงเกษตร์มณฑลกรุงเทพฯ ไปเป็นนายทะเบียนเมืองนครไชยศรี

๑ พระพิพิธสถ์ (เหล็ง จุลนกร)

๒ (ปุ่น ไม่ทราบนามสกุล)

ตั้งหอทะเบียนมณฑล
เมืองพิษณุโลกปีที่ ๒

ต่อมาเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขยายการออกโฉนด
ตราของขึ้นในมณฑลพิษณุโลกอีกมณฑลหนึ่ง วันที่ ๑๑ ตุลาคม
ศก ๑๒๕ ให้ใช้โรงเรียนแผนที่ที่เมืองนั้น ทำที่ว่าการหอทะเบียน
เป็นครั้งที่ ๒

ให้นายกนิเสมีนเอกหอทะเบียนเมืองนครไชยศรี ไปเป็นนาย
ทะเบียนเมืองพิษณุโลก

วันที่ ๑๑ ตุลาคม ศก ๑๒๕ ให้หมื่นตรวจภาพพนักงานแผนที่
ชั้นที่ ๑ ไปเป็นผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองฉะเชิงเทรา

วันที่ ๒๔ ธันวาคม ศก ๑๒๕ ให้ย้ายนายอินผู้ช่วยนายทะเบียน
มณฑลกรุงเทพฯ ไปรับราชการในหน้าที่พนักงานเกษมกรมณฑลนคร
ไชยศรี ให้นายพรรคเสมีนเอกในกรมทะเบียน เป็นผู้ช่วยนาย
ทะเบียนที่กินมณฑลกรุงเทพฯ

-
- ๑ ขุนธรรมาธิบดีลิขิต (ไม่ทราบนามสกุล)
  - ๒ ขุนตรวจภาพ (เสงี่ยม พวงดอกไม้)
  - ๓ ขุนปรีชารังวัดกิจ (อิน แสงบัญญัติ)
  - ๔ หลวงชานนกุล (พรรค สุกุมลจันทร์)

วันที่ ๒๕ ธันวาคม ค.ศ. ๑๒๕ ขุนประกาศพิภพชั้นภาคินายทะเบียน
เมืองนครไชยศรี ประพฤติคนไม่สมควรกับตำแหน่ง ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ถอดขุนประกาศพิภพชั้นภาคี (ขุน) ออกจากยศ
บรรดาศักดิ์แล้วตำแหน่งนายทะเบียนด้วย แลให้นายเทียบพนักงาน
เกษตร์ในกองข้าหลวงเกษตร์มณฑลนครไชยศรี มาเป็นนายทะเบียน
เมืองนครไชยศรี แทนนายขุนประกาศพิภพชั้นภาคีต่อไป

วันที่ ๒๒ มกราคม ค.ศ. ๑๒๕ ขุนสกลมารคคำณวนนายทะเบียน
มณฑลกรุงเทพฯ มีความผิดด้วยความเลินเล่อต่อราชการในหน้าที่
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ถอดจากตำแหน่งนายทะเบียน

อนึ่ง การในเวลานั้นเมื่อผู้มีชื่อในโฉนด ๒ คน ๆ หนึ่งอพยพ
หลบหนีหรือหายไปด้วยเหตุประการใด ๆ ผู้ที่อยู่จะนำโฉนดฉบับนั้น
ไปทำสัญญาในประเภทใด ๆ ไม่ได้ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ชักออกกฎหมายเพิ่มเติมวิธีโฉนดทะเบียน เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม
ค.ศ. ๑๒๕ ให้ผู้ที่อยู่ไปร้องขอถอนชื่อหรือเพิ่มชื่อต่อศาล เมื่อศาล
สั่งอย่างใดเจ้าพนักงานทะเบียนจึงจะทำการไปตามคำสั่งศาลนั้นได้

วันที่ ๑๑ เมษายน ค.ศ. ๑๒๖ โปรดเกล้าฯ ให้ขุนบรรหาร
ภุมสถิตย์ ผู้ช่วยข้าหลวงเกษตร์มณฑลปราจีนบุรี มาเป็นนาย
ทะเบียนมณฑลกรุงเทพฯ ชั่วคราว

๒) (ขุน ไม่ทราบนามสกุล)

๓ หลวงราชประภาส (ไม่ทราบนามสกุล)

๔ หลวงสกลมารคคำณวน (บัวหล้า อัจฉกาญจน์)

๕ พระยาบรรหารภุมสถิตย์ (บุญ อุทยานิน)

๕ ตั้งหอทะเบียนเมืองพิไชย

เป็นที่ ๗

เมื่อการออกโฉนดตราของในมณฑลพิษณุโลก ได้ขยายการ
ไปถึงเมืองพิไชย วันที่ ๘ สิงหาคม ค.ศ. ๑๒๘ จึงได้ตั้งหอทะเบียน
ที่คนทเมืองพิไชยเป็นครั้งที่ ๗

แต่สถานที่ทำการหอทะเบียนในเมืองนี้ เข้าที่บ้านราษฎรใน
บริเวณตลาดเป็นที่ทำการไปพลางก่อน ให้หลวงประเทศขันธการ
ข้าหลวงเกษตร์ที่ ๒ ว่าที่เจ้าพนักงานทะเบียนเมืองพิไชยชั่วคราว

---

๕ ตั้งหอทะเบียน

เมืองสุพรรณบุรีเป็นที่ ๘

เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขยายการออกโฉนดขึ้นใน
มณฑลนครไชยศรีอีกมณฑลหนึ่ง วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๒๖
จึงให้สร้างหอทะเบียนขึ้นที่เมืองสุพรรณบุรีเป็นครั้งที่ ๘

ให้หลวงประภคัยขันธเขตร์ปลัดกรมฯ แสนที่ไปเป็นนายทะเบียน
ให้นายเพ็ชร^๓ ผักตักการทะเบียน ไปเป็นผู้ช่วยนายทะเบียน เมือง
สุพรรณบุรี

-
- ๑ พระประเทศขันธการ (เป๊ะ ชูนวนรรณะ)
  - ๒ (เจริญ ไม่ทราบนามสกุล)
  - ๓ ขุนทราพิพัฒน์ (เพ็ชร เกศตานนท์)

๕
ตั้งหอทะเบียน
เมืองปราจีนบุรีปีที่ ๙

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ คก ๑๒๖ ให้สร้างหอทะเบียนชั้นที่เมือง
ปราจีนบุรีเป็นครั้งที่ ๙

ให้หมื่นปริมาณินวาศิผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองชลบุรี ไปเป็น
นายทะเบียน ให้นายข้อมีพนักงานแผนที่ ในกองข้าหลวงเกษตร
มณฑลนครไชยศรี ไปเป็นผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองปราจีนบุรี

๕
ตั้งหอทะเบียน
เมืองลพบุรีปีที่ ๑๐

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ คก ๑๒๖ ให้สร้างหอทะเบียนชั้นที่เมือง
ลพบุรีเป็นครั้งที่ ๑๐

แต่ให้นายอินพนักงานเกษตร ในกองข้าหลวงมณฑลกรุงเทฯ
ไปเป็นนายทะเบียน ให้นายห่มนครวงศาผู้ช่วยนายทะเบียนเมือง

---

๑ ขุนพิทักษ์ไผทกิจ (หงวน ไม่ทราบนามสกุล)

๒ หลวงสกลสาส์กิจ (บ้อม มหาจันทร์)

๓ หลวงรักษามุกิจ (อิน สุกระมณี)

๔ ขุนตรวงศา (แสงเฒ่า พวงดอกไม้)

ฉเชิงเทรา ไปเป็นผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองลพบุรี ให้นายจิตรี
เสมีนเอกในทอทะเบียนเมืองชลบุรี เป็นผู้ช่วยนายทะเบียนเมือง
ชลบุรี แลให้ย้ายนายเชย^๒ผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองกรุงเก่า ไปเป็น
ผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองฉเชิงเทรา ให้นายอ่อง^๓ผู้คัดการทะเบียน
ไปเป็นผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองกรุงเก่า

วันที่ ๒๐ เมษายน คก ๑๒๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้นายเทียบนายทะเบียนที่ดินเมืองนครไชยศรี รัยยศเป็นขุนราช
ประกาศ^๔ แลคงเป็นนายทะเบียนอยู่ตามเดิม

อนึ่งการงานในเวลานั้น เมื่อนายทะเบียนหรือผู้ช่วยนายทะเบียน
ป่วยหรือมีราชการไปก็^๕อื่นก็ หรือการในทอทะเบียนบางเมืองมีการ
มากเป็นครั้งเป็นคราว เจ้าพนักงานทะเบียนไม่สามารถจะทำการให้
แล้วทันเวลาได้ก็^๕ กระทรวงเกษตราธิการว่าควรเจ้ากรมแลปลัดกรม
ทะเบียนไปช่วยทำหนังสือสัญญาได้ตลอดไปทุกทอทะเบียน จึงได้นำ
ความกราบบังคมทูลพระกรุณา โปรดเกล้าฯ ให้ออกกฎเสนาบดีเพิ่ม
เต็มวิธีโอนทะเบียน เมื่อวันที่ ๓๑ กรกฎาคม คก ๑๒๗ ให้เจ้ากรม
ปลัดกรมทะเบียนทำหนังสือสัญญาได้ตลอดไป

๑ ไม่ทราบนามสกุล

๒ หลวงไทรพยุหพันธ์ (เชย เลขะชัย)

๓ ขุนวิสิษฐ์ทะเบียนการ (อ่อง ศุภะจินดา)

๔ } หลวงราชประกาศ (เทียบ ไม่ทราบนามสกุล)

กิ่งหอทะเบียน
เมืองอ่างทองเป็นที่ ๑๑

วันที่ ๑๔ มกราคม ค.ศ. ๑๒๗ ให้สร้างหอทะเบียนขึ้นที่เมือง
อ่างทองเป็นครั้งที่ ๑๑

ให้นายพรต^๑ ผู้ช่วยนายทะเบียนมณฑลกรุงเทพ ฯ ไปเป็นนาย
ทะเบียน ให้นายควน^๒ พนักงานแผนที่ในกองข้าหลวงเกษมมณฑล
กรุงเทพ ฯ มาเป็นผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองอ่างทอง ให้นายชิน^๓ เสมียน
โทในกรมสารบรรณไปเป็นผู้ช่วยนายทะเบียนมณฑลกรุงเทพ ฯ

วันที่ ๑๔ มกราคม ค.ศ. ๑๒๗ การในกองข้าหลวงออกโอนค
ตราของมณฑลพิศณุโลกมีมากขึ้น จึงได้ถอนหลวงประเทศขันธการ^๔
ข้าหลวงเกษม^๕ที่ ๒ พ้นจากตำแหน่งเจ้าพนักงานทะเบียนชั่วคราว
ให้คงมีหน้าที่แต่ในกองข้าหลวงเกษมฝ่ายเดียว , ให้นายผ่อง^๕ พนักงาน
แผนที่ ซึ่งมารับราชการเป็นเสมียนโทอยู่ในหอทะเบียนเมืองพิศณุโลก
ไปเป็นผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองพิไชย ก็ให้ย้ายหอทะเบียนจากที่เช่า
เดิมไปเช่าอยู่ที่บ้านผู้^๕ ซึ่งมิรว^๕เป็นเขตร^๕ห่างจากตลาดออกไป

- ๑ หลวงชานนต (พรต สุนทรจันทร์)
- ๒ ชุนบรรจงรังวิคกิจ (ฉวน รอดเจริญ)
- ๓ ชุนประเสริฐทะเบียน (จัน อุกนิษฐ์)
- ๔ (เผื่อ ชุนวรรณนะ)
- ๕ ไม่ทราบนามสกุล

ย้ายนายทะเบียนในเมืองต่าง ๆ

อยู่มากระทรวงเกษตราธิการเห็นว่า ที่ตั้งผู้ช่วยนายทะเบียน
บางเมืองยังไม่เหมาะแก่การ ในวันที่ ๒๓ มกราคม ค.ศ. ๑๒๗ จึง
ย้ายนายเพ็ชร์ผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองสุพรรณบุรี ไปเป็นผู้ช่วยนาย
ทะเบียนเมืองกรุงเก่า ย้ายนายชองผู้ช่วยทะเบียนเมืองกรุงเก่าไป
เป็นผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองนครไชยศรี ย้ายนายเล็กผู้ช่วยนาย
ทะเบียนเมืองนครไชยศรีไปเป็นผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองสุพรรณบุรี
เพื่อให้เหมาะแก่การต่อไป

พระยาบรมบาทำรุง เป็นอธิบดี

วันที่ ๓๐ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๒๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พระยาบรมบาทำรุง เจ้ากรมราชโลหกิจมาเป็นอธิบดีในกรม
ทะเบียนที่ดิน ใไทยกการในกองข้าหลวงเกษตรมณฑลมาขึ้นอยู่กับ
กรมทะเบียน กษัตริย์ให้ มีหน้าที่อยู่ในกรมราชโลหกิจตามเดิมด้วย

ตั้งหอทะเบียนที่ดิน

เมืองพิจิตรเป็นที่ ๑๒

วันที่ ๑๔ สิงหาคม ค.ศ. ๑๒๘ ให้ตั้งหอทะเบียนที่เมืองพิจิตร
เป็นครั้งที่ ๑๒ แต่ที่ทำการหอทะเบียนเมืองนี้หาใครรับทำการอยู่ใน

- ๑ ขุนธราพิพัฒน์ (เพ็ชร์ เดชคานนท์)
- ๒ ขุนวิสิษฎ์ทะเบียนการ (อ่อง สุภะจินดา)
- ๓ ไม่ทราบนามสกุล
- ๔ พระอาประชาน์พิบริบาล (แฉ่ม แสงชูโต)

โรงคัมภีร์เก่า ให้นำชุกีเสมีนเอกในหอทะเบียนเมืองพิศณุโลก
ไปเป็นผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองพิริศรัว

ฝากกรมเพาะปลูก ในกรมทะเบียนที่ดิน

อนึ่งเมื่อพระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม อธิบดี
กรมเพาะปลูกสิ้นพระชนม์แล้ว กระทรวงเกษตรราธิการได้มีคำสั่ง
ลงวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๒๘ ให้ฝากกรมเพาะปลูกไว้ในกรม
ทะเบียนที่ดินชวัคราว

มอบทะเบียนในมณฑลต่าง ๆ

ให้อยู่ในความปกครอง

ของมณฑล

วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๒๘ กรมทะเบียนที่ดินได้วาง
ระเบียบการลงเป็นรูปแล้ว จึงได้ขอตั้งตรากระทรวงให้มีอุบช
ทะเบียนตามมณฑลต่าง ๆ ให้อยู่ในความปกครองของมณฑล ทั้ง
ข้าหลวงคลังหรือข้าหลวงสรรพากรตามซึ่งข้าหลวงเทศาภิบาลได้รับรอง
ไว้ต่อที่ประชุมข้าหลวงเทศาภิบาลนั้นเป็นต้นไป

๑. ขุนเรือพยุหการ (อุปะไซค์)

๒. ตบพศอ ๑๖๖ ทรงทำตารแทนเสนาบดี

ข้าหลวงเกษตรประจำ

มณฑลกรุงเทพฯ

ครั้นวันที่ ๔ ธันวาคม คศ ๑๒๘๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาวิเศษโกชนำข้าหลวงออกโฉนดมณฑลกรุงเทพฯฯ ไปเป็นข้าหลวงเกษตรประจำมณฑลกรุงเทพฯฯ แลให้ย้ายที่หลวงประมวญภูมิเทศ เจ้ากรมฯ ทะเบียนที่ดินไปเป็นผู้รั้งข้าหลวงออกโฉนดมณฑลกรุงเทพฯฯ ให้นายปุ่น ผู้ช่วยกรมทะเบียน ไปเป็นหัวหน้าแผนกทะเบียนที่ดินมณฑลภูเก็ต

ตั้งหอทะเบียนที่ดิน

เมืองสมุทรสาคร เป็นครั้งที่ ๑๓

วันที่ ๔ ธันวาคม คศ ๑๒๘๘ ให้สร้างหอทะเบียนที่ดินขึ้นที่เมืองสมุทรสาครเป็นครั้งที่ ๑๓ แลได้ย้ายนายเล็ก ผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองสุพรรณบุรีไปเป็นผู้ช่วยนายทะเบียนเมืองสมุทรสาคร

- ๑ (เครื่อง นิกฏานนท์)
- ๒ พระประมวญภูมิเทศ (เฮง วิระศิริ)
- ๓ หลวงวิจารณ์คำ (ปุ่น มุสิกะภุมมะ)
- ๔ (ไม่ทราบนามสกุล)

การนำที่แพนกงองเกษตร ทำการแก่

เดิมองเกษตรทำการแก่นี้เรียกว่า กงฮากร สำหรับทำการ
เกี่ยวเงินฮากรสวนใหญ่สวนจากอย่างหนึ่ง แลฮอกใบสำคัญแทนโฉนด
ซึ่งเป็นอันตราขายอย่างหนึ่ง ฮอกใบสำคัญแย่งแยกอย่างหนึ่ง โอนชื่อ
ในโฉนดทั้งสวนใหญ่สวนจาก แลตราแดง ตราจองนาอย่างหนึ่ง
ฮอกใบสำคัญสำหรับสวนจองขึ้นใหม่อย่างหนึ่ง ทักที่สวนที่นาเป็นที่
ค่าง ๆ อย่างหนึ่ง แลเก็บรักษาขยาญชื่อเรียก แลชั่วโฉนดควัโฉนด
สวนใหญ่สวนจากทั่วไปทุกมณฑล มีแม่กงฮากรเป็นผู้รับผิดชอบ
ขึ้นอยู่ในกระทรวงเกษตรพินชการ ครั้นเมื่อกระทรวงเกษตรพินชการ
เปลี่ยนแปลงเป็นกรมเกษตรการ ขึ้นอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ
ได้ทำการเช่นเดียวกันกับกงฮากรต่อมา เมื่อทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้ตั้งกระทรวงเกษตรวิชาการขึ้น กรมเกษตรการก็คงเป็น
กรมอยู่อย่างเดิม แต่ให้ยกการเกี่ยวเงินค่าฮากรแลฮอกโฉนดฮอก
ใบสำคัญแลโอนชื่อเหล่านี้ที่อยู่ในมณฑล นอกจากมณฑลกรุงเทพฯ
ไปให้กระทรวงมหาดไทยจัดการ กรมเกษตรการคงมีหน้าที่ทำการ
ฮอกโฉนดฮอกใบสำคัญ แย่งแยกแลโอนชื่อทักที่สวนที่นาอยู่แต่
ในมณฑลกรุงเทพฯ เท่านั้น

ครั้นถึงวันที่ ศก ๑๒๐ เมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
ตั้งกรมทะเบียนขึ้น จึงให้ยก กรม เกษตรากร เปลี่ยนนาม เรียกว่า
กองเกษตร ทำการเก่ามาขึ้นอยู่ในกรมทะเบียนที่ดิน

นายชุ่มมีผู้ช่วยเป็นหัวหน้า มีนายเวรแลเสมียนทำการตามสมควร
แก่ราชการ

กองเกษตรทำการเก่านี้ เมื่อของข้าหลวงออกโฉนดได้ออก
โฉนดไปเท่าใด การของ กอง เกษตรกร ทำการเก่าก็ลดน้อยลงไป
ตามส่วน จนถึง ศก ๑๒๘ นี้ มีการแต่เดือนละ ๑ ราย ๒ รายเท่านั้น
จึงได้ตั้งงบประมาณเปลี่ยนแปลงใน ศก ๑๒๘ ยกกองเกษตรทำ
การเก่าให้รวมอยู่ในกรมทะเบียน เรียกว่าเวรรักษาการทะเบียนทั่วไป
ให้นายชุ่มมีเป็นผู้ช่วยกำกับการในแผนกนี้ต่อไป

แผนกเวรรายงานการสินค้า

เดิมนายเวรรายงานการสินค้านั้นเมื่อเลิกกระทรวงเกษตรพณิชการ
ได้ โอนไปอยู่กับกระทรวงมหาดไทยคราวหนึ่ง ครั้นเมื่อตั้งกระทรวง
เกษตรธิการขึ้นแล้วกระทรวงเกษตรจึงได้ขอมาจัดการตามเดิม แล
ให้ขึ้นอยู่ในกรมทะเบียนที่ดินแผนกหนึ่ง มีนายเวรเป็นผู้รับผิดชอบ
กับมีเสมียนพนักงานตามสมควรแก่ราชการ สำหรับทำการรับราย
งานน้ำฝนน้ำท่าแลรายงานในการกระสิกรรม แลพณิชการเป็นต้น มี
รายการที่จัดเป็นลำดับมาดังนี้ คือ

๒) หลวงกตศิษฏา (ชุ่ม สุขทัพส์)

เมื่อ ศก ๑๒๑ ให้หลวงไชยชำนาญนิติ (ฉิม) เป็นนายเวรได้
จัดการ คือ ๑) มีการทำรายงานน้ำฝน ๒) น้ำท่า ๓) ต้นเข้า
๔) จำนวนสัตว์พาหนะ ๕) ราคาเข้าเปลือก ๖) ถังน้ำซึ่งเข้าหลวง
เทศาภิบาลมณฑลต่าง ๆ ส่งมา

แต่รายงานน้ำฝนน้ำท่านี้ได้คัดสำเนารายงานส่งไปลงหนังสือพิมพ์
ราชกิจจานุเบกษา แลส่งไปยังกรมคลองด้วย เพื่อให้ตรวจระดับ
น้ำในการที่จะทำรั้วจัดการชลคลองทศน้ำในน้ำภายใน

แลต่อมาได้ซื้อราคาเข้าซึ่งขายตามเมืองที่ใกล้เคียงกับกรุงเทพฯ
มาเทียบกับราคาเข้าโรงสีในกรุงเทพฯ ๗ ชั้นอีก คือ เมืองสิงคโปร์
ฮ่องกง ไช้ฮอน ยานเตเวีย แรังกุน เป็นต้น แล้นำลงหนังสือพิมพ์
ราชกิจจานุเบกษา เพื่อมหาชนได้ทราบ

เมื่อศก ๑๒๒ หลวงไชยชำนาญนิติ (ฉิม) ลาไปรับราชการ
อยู่ในกระทรวงยุติธรรม ตำแหน่งนายเวรว่างอยู่ กระทรวงเกษตรา
ธิการจึงให้นายฉิมเป็นนายเวรแทนต่อมา ได้ขยายการตรวจสินค้า
ของประเทศสยามซึ่งขายอยู่ตามร้านแลห้างต่าง ๆ ชั้นอีก มีกำหนด
เดือนละครึ่ง

เมื่อเดือนกันยายน ศก ๑๒๒ มีเคอร์ เจช. แคมเบลไฮเอ็ก
แพทย์กรมศึกษาได้มีหนังสือมาขอให้ส่งบัญชีจำนวนสัตว์พาหนะ ซึ่ง
เป็นโรคล้มมีค้ำหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ เพื่อจะตรวจอาการป่วยของสัตว์

ซึ่งล้มไปโดยโรคอย่างใดเท่าใด จะได้ศึกษายักโรคตามวิธีของแพทย์
แลเวลานี้ได้ส่งไปให้แพทย์ตรวจเคอนละครั้งเสมอไปจนบัดนี้ แต่แพทย์
ศุขานิชกุลจะได้จัดการบำรุงให้เห็นประโยชน์อย่างใดบ้าง ยังไม่ได้รับ
รายงาน ก็ยี้ได้ส่งรายงานแลบัญชีสัตว์พาหนะ ซึ่งเป็นโรคล้มแล
กระต่ายซบซบโลหิตสัตว์ที่ล้มไป ให้แพทย์กระทรวงกรมการพิจารณา
อาการป่วยของสัตว์ออกแพนทหนึ่งด้วย

ต่อมาเมื่อเดือนมกราคม ค.ศ. ๑๒๕ กระทรวงกรมการได้มี
หนังสือมาว่า ได้हारอกข์หมอลดแล้ว เห็นว่าการที่จะตรวจกระต่าย
ซบซบโลหิตสัตว์เช่นนี้จะพิเคราะห์ให้เป็นที่น่าใจเป็นอันยาก ควรเลิกเสีย
ดีกว่า หมอลดจะหาทางอื่นตรวจพิจารณาให้ได้รับความแน่นอนก็ต่อไป

เมื่อศก. ๑๒๓ กระทรวงเกษตราธิการได้สั่งให้กรมคลองจัดการ
ขุดเสาระคียนำน้ำขึ้นใหม่ที่เมืองไชยนาทกับเมืองสิงห์บุรี

ครั้นวันที่ ๒๔ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๒๕ กรมคลองได้ส่งขานูชีวิต
ระคียนำมายังกระทรวงเกษตราธิการเป็นครั้งแรก ต่อมาได้เพิ่มขานูอีก
คือ ๑ ตำบลแสนแสบ ๒ ตำบลสระประทุมวัน ๓ ปากน้ำโพ ๔ แยกวี
อีก ๔ ตำบล รวมเป็น ๗ ตำบล ได้ส่งไปลงหนังสือพิมพ์ราชกิจจา
นุเขกษาเสมอไป

รายงานนำฝนน้ำท่า

ราคาเมล็ดธัญญาหาร

แลเมื่อศก. ๑๒๓ ได้ให้หัวเมืองในเขตร่วมมณฑลกรุงเทพ ฯ
ส่งรายงานนำฝนน้ำท่าราคาเมล็ดธัญญาหาร ที่ซื้อขายกันในพื้นเมือง

กับจำนวนสัตว์พาหนะเป็นโรคลัม ตามรายสัปดาห์เหมือนเช่นเมือง
อื่น ๆ ซินฮัก

ตั้งเครื่องรองนาฝน

เมื่อศก ๑๒๓ กรมคลังของไทยมีหนังสือส่งรายชื่อตำบลที่ควรตั้ง
เครื่องรองนาฝนขึ้นในมณฑลต่าง ๆ เพื่อประกอบกับการตรวจวั
ระคืบหน้าทั่วไป กระทรวงเกษตราธิการจึงได้มีท้องตราสั่งให้มณฑล
จัดการตามที่กรมคลังของว่ามานั้น คือ

มณฑลราชบุรี	๑ ตำบล
มณฑลนครสวรรค์	๖ ตำบล
มณฑลพิษณุโลก	๖ ตำบล
มณฑลนครราชสีมา	๗ ตำบล
มณฑลยะลา	๖ ตำบล
มณฑลจันทบุรี	๒ ตำบล

รวม ๒๘ ตำบล

แลเมื่อวันที่ ๒๖ กันยายนศก ๑๒๓ ได้ตั้งซินฮัก คือ มณฑล
อิสาน ๑๓ ตำบล มณฑลอุดร ๑๘ ตำบล มณฑลบุรพา ๑๐ ตำบล

ขอให้ตั้งพระราชบัญญัติ

จดทะเบียนสินค้าไทย

ในศก ๑๒๔ เวนนี้ได้ทำความเห็นยื่นต่อกระทรวงเกษตราธิการ
ขอให้ตั้งพระราชบัญญัติจดทะเบียนการค้าขาย สินค้าของไทยต่าง ๆ
แล้ว แต่ยังอยู่ในระหว่างที่กำลังจะดำริห์ต่อไป

ต่อมาเมื่อศก ๑๒๕ ได้ดำริที่จะบำรุงการเพาะปลูก ซึ่งเป็นที่
ตั้งรากของการค้าขายยิ่งขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือ ขอจำนองที่นาฟาง
จากกระทรวงมหาดไทยแลกระทรวงนครบาล มาเทียบเคียงผลของ
การทำนาในศกหนึ่งๆ เพื่อประกอบทางดำริที่ด้วยแล้ว

ตรวจการปนเข้าในโรงสีต่าง ๆ

ศก ๑๒๕ ได้ไปตรวจการปนเข้าที่พ่อค้าได้ตั้งบริษัทปนเข้าช่วย
ในโรงสีนั้นๆ ได้ทราบว่า เงินพ่อค้าที่ปนเข้า เขาเข้านาเมืองปนกับ
เข้านาสวน หรือเข้านาเมืองอย่างเลวปนกับเข้านาเมืองอย่างดี หรือ
เข้านาสวนอย่างเลวปนกับเข้านาสวนอย่างดี กระทำให้เข้าลดราคา
ลงไปมาก เวนนี้ยังกำลังจะดำริที่จะจัดการป้องกันอยู่

ครั้นเมื่อวันที่ ๒๕ กันยายน ศก ๑๒๘ กระทรวงเกษตราธิการ
ได้มีคำสั่งให้ยกเวรขึ้นในกองที่ปลูกษาของกระทรวงแล้ว

การนำที่แพนกับบริษัทต่าง ๆ

ทะเบียนบริษัทต่างๆ นี้ เป็นแพนกับที่บริษัททะเบียนของผู้ที่เขาหุ้น
ส่วนกัน เพื่อจะกระทำการค้าขายหรือจะตั้งกันขึ้นเป็นสมาคม เพื่อได้
ประชุมกันปลูกษาหารือจะกระทำกิจการใด ๆ ตามที่ตกลงว่าจะลงทุน
หรือลงแรงอย่างใดเท่าใดไว้แล้ว พวกนั้นจึงนำความมาขอพระราช
ทานอำนาจพิเศษ แลจดทะเบียนไว้เป็นที่เข้กเสียว่ามีทุนเป็นจำกัด แล

เป็นบุคคลตามกฎหมาย ผู้ซึ่งไม่เกี่ยวแก่พวกนั้น เมื่อขอขายจะ
 ทรายทุนของบริษัทหรือกิจการใด ๆ ของบริษัทนั้นก็ เมื่อได้เสียค่า
 ธรรมเนียมตามซึ่งได้กำหนดไว้แล้ว มีอำนาจตรวจดูทุนแลกิจการ
 หรือความประสงค์ แลข้อสัญญาของผู้ที่ขอจดทะเบียนนั้นได้โดยตลอด
 แลจดทะเบียนบริษัทเป็นกองพิเศษ คือ ไม่มีนายเวรหรือหัวหน้าเป็น
 ผู้ประจำทำการ เจ้ากรมปลัดกรมทะเบียนเป็นผู้ตรวจตลอดมา อยู่ใน
 ความอารักขาของกระทรวงด้วย มีบริษัทที่ได้มาขอจดทะเบียนไว้แล้ว
 กิ่งต่อไปนี้ คือ

บริษัทธรวางพระพุทธรูป

ทุนจำกัด

๑ เมื่อแรกจะมีทะเบียนบริษัททุนจำกัดขึ้น พระเจ้าน้องยาเธอ
 กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ได้ทรงทำฎีกานำร่างประกาศพระราชทาน
 อำนาจพิเศษกราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระราชทานพระบรมราชาน
 ุญาตออกประกาศให้ผู้เข้าหุ้นส่วนใน ธรวาง พระพุทธรูป เป็น
 บริษัททุนจำกัด แลเป็นบุคคลตามกฎหมาย จึงทรงพระกรุณาโปรด
 เกล้า ฯ ให้ออกประกาศพระราชทานอำนาจพิเศษ เมื่อวันที่ ๒๕
 กันยายน ค.ศ. ๑๒๐ ให้ผู้เข้าหุ้นส่วนในธรวางพระพุทธรูป เป็น
 บริษัททุนจำกัดแลเป็นบุคคลได้ตามกฎหมาย

บริษัทรถไฟท่าจีน

ทุนจำกัด

---

๒ ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๙ ธันวาคม ค.ศ. ๑๒๑ พระยาพิพัฒน์โกษา
กับผู้มีชื่อยื่นหนังสือต่อกระทรวงเกษตราธิการ ขอตั้งบริษัทเรียกว่า
บริษัทรถไฟท่าจีน เรลवेกัมปนี ทุนจำกัด ตามที่เคยทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ออกประกาศพระราชทานอำนาจพิเศษแก่บริษัท
รอร่างพระพุทธรูปมาแล้ว กระทรวงเกษตราธิการจึงได้นำความกราบบังคม
ทูลพระกรุณา โปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ออก
ประกาศเมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม ค.ศ. ๑๒๑ ให้พระยาพิพัฒน์โกษา
กับผู้มีชื่อที่ยื่นหนังสือขอตั้งบริษัทเป็นบริษัททุนจำกัด แลเป็นบุคคลได้
ตามกฎหมายอีกบริษัทหนึ่ง

บริษัทรางไทย

ทุนจำกัด

๓ เมื่อวันที่ ๖ มกราคม ค.ศ. ๑๒๒ พระเจ้าน้องยาเธอ กรม
ขุนสรวพลาตราชกิจ (เมื่อยังดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นอยู่นั้น) กับ
ผู้มีชื่อได้ทรงทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย ขอพระบรมราชานุญาตตั้ง
บริษัทเรียกว่า บริษัทรางไทยทุนจำกัด ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ

ให้ออกประกาศพระราชอำนาจพิเศษ เมื่อวันที่ ๓๐ มีนาคม ค.ศ. ๑๒๒
 ให้ผู้ที่ถูกลักด้วยฎีกาเป็นบริษัททุนจำกัด แลเป็นบุคคลได้ตาม
 กฎหมายอีกบริษัทหนึ่ง

บริษัทรถไฟแม่กลอง ทุนจำกัด

๕ เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม ค.ศ. ๑๒๘ พระยาพิพัฒน์โกษา
 กับผู้มีชื่อหนึ่งสี่ต่อกระทรวงเกษตราธิการ ขอตั้งบริษัทเรียกว่า
 รถไฟแม่กลองทุนจำกัด กระทรวงเกษตราธิการจึงได้ให้ความกราบ
 บังคมทูลพระกรุณา โปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต
 ให้ออกประกาศพระราชทานอำนาจพิเศษ เมื่อวันที่ ๒๘ กรกฎาคม
 ค.ศ. ๑๒๘ ให้ผู้ที่ยื่นหนึ่งสี่ขอตั้งบริษัท เป็นบริษัททุนจำกัด แลเป็น
 บุคคลได้ตามกฎหมายอีกบริษัทหนึ่ง

บริษัทอินนิเนียร์ริง

ไซไซเอตี้ ออฟ สยาม

๕ ต่อมาเมื่อวันที่ ๖ ธันวาคม ค.ศ. ๑๒๕ มีเคเตอร์แอนโทเมอร์
 แชนเซ็น กับผู้มีชื่อ ยื่นหนึ่งสี่ต่อกระทรวงเกษตราธิการ ขอตั้ง
 บริษัทเรียกว่า บริษัทอินนิเนียร์ริงไซไซเอตี้ ออฟ สยาม กระทรวง

เกษตราธิการจึงได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ไปรทเกล้า ฯ
พระราชทาน พระบรมราชานุญาตให้ออกประกาศพระราชทานอำนาจ
พิเศษ เมื่อวันที่ ๒๘ ธันวาคม ค.ศ. ๑๒๕ อีกบริษัทหนึ่ง
แต่บริษัทนี้ไม่มีเงินทุนตั้งเช่นบริษัทอื่น

บริษัทแบงก์สยามกัมมาจล

ทุนจำกัด

๖ เมื่อวันที่ ๒๘ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๒๕ หลวงประดิษฐ์อังคนัน
กับผู้มีชื่อนั้นติดต่อกระทรวงเกษตราธิการ ขอตั้งบริษัทเรียกว่า
บริษัทแบงก์สยามกัมมาจลทุนจำกัด กระทรวงเกษตราธิการจึงได้นำ
ความกราบบังคมทูลพระกรุณา ไปรทเกล้า ฯ พระราชทานพระบรม
ราชานุญาตให้ออกประกาศพระราชทานอำนาจพิเศษ เมื่อวันที่ ๓๐
มกราคม ค.ศ. ๑๒๕ ให้ผู้ที่ยื่นหนังสือเป็นบริษัททุนจำกัด แลเป็น
บุคคลได้ตามกฎหมายอีกบริษัทหนึ่ง

บริษัทเรือยนต์

ทุนจำกัด

๗ ต่อมาเมื่อวันที่ ๒๘ เมษายน ค.ศ. ๑๒๖ มีศเคอร์เวสโตเวล
มีหนังสือมายังกระทรวงเกษตราธิการว่า มีศเคอร์เวสเตนโฮลด์กับผู้

มีชื่อยื่นหนังสือขอตั้งบริษัทเรียกว่า แม่น้ำ โมเตอร์ โยค ก็มีขึ้นลิ้มได้ค
คือ บริษัทเรือยนต์ทุนจำกัด ในลำแม่น้ำเจ้าพระยา กระทรวงเกษตรว
ธิการจึงได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา โปรดเกล้าฯ พระราช
ทานพระบรมราชานุญาตให้ออกประกาศพระราชทานอำนาจพิเศษ เมื่อ
วันที่ ๘ พฤษภาคม คศ ๑๒๖ ให้ผู้ยื่นหนังสือเป็นบริษัททุนจำกัด
และเป็นบุคคลได้ตามกฎหมายอีกบริษัทหนึ่ง

บริษัทรถไฟแม่กลอง

ทุนจำกัด

๘ หนึ่ง เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม คศ ๑๒๖ บริษัทรถไฟทำจ
แลแม่กลอง ยื่นหนังสือสัญญาารวมบริษัท ต่อกระทรวงเกษตรว
ว่า บริษัททั้ง ๒ นั้นได้รวมเป็นบริษัทเดียวกัน เรียกบริษัทรถไฟแม่
กลองทุนจำกัด ตั้งแต่วันที่ ๑๒ กรกฎาคม คศ ๑๒๖ แล้ว กระทรวง
เกษตรวธิการจึงได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา โปรดเกล้าฯ
พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ออกประกาศพระราชทานอำนาจ
พิเศษ เมื่อวันที่ ๖ ตุลาคม คศ ๑๒๗ ให้บริษัทรถไฟทั้งสองนี้
รวมกันเป็นบริษัทแม่กลองทุนจำกัด และเป็นบุคคลตามกฎหมาย ทั้ง
แต่บริษัททั้งสองได้ตกลงกันเป็นต้นไป

บริษัททรานสปอร์ต

๖๓๖ ทุนจำกัด

---

๙๘ ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๗ มีนาคม ค.ศ. ๑๙๒๖ มีคเตอร์เวสต์เทนทาส มีหนังสือมายังกระทรวงเกษตรราธิการว่า มีคเตอร์เซซแซงเคอร์ กับ ผู้มีชื่อในหนังสือขอตั้งบริษัทเรียกว่า บริษัททรานสปอร์ตกัมปนีโมโต ลิมิเตด กระทรวงเกษตรราธิการจึงได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ไปรทเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ออกประกาศพระ ราชทานอำนาจพิเศษ เมื่อวันที่ ๒๕ เมษายน ค.ศ. ๑๙๒๗ ให้ผู้ยื่น หนังสือขอตั้งเป็นบริษัททุนจำกัด แลเป็นบุคคลได้ตามกฎหมายอีก บริษัทหนึ่ง

บริษัทเรือไฟไทย

ทุนจำกัด

๑๐ ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๘ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๒๗ มีคเตอร์ยอเกินเซน กับผู้ มีชื่อในหนังสือต่อกระทรวงเกษตรราธิการ ขอตั้งบริษัทเรียกว่า บริษัทเรือไฟไทยทุนจำกัด กระทรวงเกษตรราธิการ จึงได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ไปรทเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ออกประกาศพระราชทานอำนาจพิเศษ เมื่อวันที่ ๙ กันยายน ค.ศ. ๑๙๒๗ ให้ผู้ยื่นหนังสือขอตั้งบริษัทเป็นบริษัททุนจำกัด แลเป็นบุคคลได้ตาม กฎหมายอีกบริษัทหนึ่ง

บริษัทศรีราชา

ทุนจำกัด

---

๑๑ ต่อมาเมื่อวันที่ ๑ กันยายน ค.ศ. ๑๒๗ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกับผู้มีชื่อ ยื่นหนังสือต่อกระทรวงเกษตราธิการ ขอตั้งบริษัท เรียกว่าบริษัทศรีราชาทุนจำกัด กระทรวงเกษตราธิการ จึงได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ไปรทเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ ออกประกาศพระราชทานอำนาจพิเศษ เมื่อวันที่ ๑๘ กันยายน ค.ศ. ๑๒๗ ให้ผู้ยื่นหนังสือขอตั้งบริษัทเป็นบริษัทได้ตามกฎหมายอีกบริษัทหนึ่ง

บริษัทเรือเมตัจฉินสยาม

ทุนจำกัด

๑๒ ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๕ เดือนตุลาคม ค.ศ. ๑๒๗ หลวงโสภณเพชรรัตนกับผู้มีชื่อ ยื่นหนังสือต่อกระทรวงเกษตราธิการ ขอตั้งเป็นบริษัทเรียกว่า บริษัทเรือเมตัจฉินสยามทุนจำกัด กระทรวงเกษตราธิการ จึงได้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ไปรทเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ ออกประกาศพระราชทานอำนาจพิเศษ เมื่อวันที่ ๕ มกราคม ค.ศ. ๑๒๗ ให้ผู้ยื่นหนังสือขอตั้งบริษัทเป็นบริษัททุนจำกัด แลเป็นบุคคลได้ตามกฎหมายอีกบริษัทหนึ่ง

หนังสือขอตั้งเป็นบริษัททุนจำกัด แลเป็นบุคคลใต้ตามกฎหมายอีก
บริษัทหนึ่ง

รวมบริษัทที่ได้จดทะเบียนไว้แต่เดิมแล้ว ๑๔ บริษัท แต่บริษัท
รถไฟทำร่วมกับแม่กลองได้มารวมขอรวมกันเป็นบริษัทเดียว เพราะ
ฉะนั้นในเวลาอันจึงคงเหลือแต่ ๑๓ บริษัท

แผนกกองข้าหลวงออกโฉนดแลกรมการ
ตำแหน่งนา

กองข้าหลวงออกโฉนด (เดิมเรียกว่าข้าหลวงเกษตร) มี
หน้าที่เก็บสำรวหมายเขตที่ดิน ซึ่งมีเจ้าของปกครองมานำเจ้าพนักงาน
งานวางวัดถูกต้องแลไม่มีการวิวาทกันแล้ว จึงได้ส่งกรมการตำแหน่ง
นาทำโฉนดแจกให้แก่เจ้าของเสีย มีข้าหลวงออกโฉนดที่ ๑ แลที่ ๒
เป็นผู้รับผิดชอบฝ่ายการสำรวจ แลมีกรมการตำแหน่งนาเป็นผู้รับ
ผิดชอบในการออกโฉนด ก็มีเสมีนพนักงานตามสมควรแก่ราช
การ ข้าหลวงแผนกนี้เดิมขึ้นอยู่กับความปกครองของกระทรวงเกษตรา
ธิการโดยตรง ครั้นเมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งอธิบดีกรม
ทะเบียนที่ดินขึ้นแล้ว จึงให้ยกการกองข้าหลวงแผนกนี้มาขึ้นอยู่กับ
กรมทะเบียนด้วย จึงมีรายการที่ได้ดำเนินต่อไปดังนี้ คือ

เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ค.ศ. ๑๒๘๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้เปลี่ยนนามข้าหลวงเกษตรว่าข้าหลวงออกโฉนด ก็ให้ย้ายพระยา

วิเศษโกชนา ข้าหลวงออกโฉนดในมณฑลกรุงเทพฯ ๑ ไปเป็นข้าหลวง
เกษตรบำรุงการเพาะปลูกมณฑลกรุงเทพฯ ๑ ให้ย้ายหลวงประมวญ
ภูมิเทศ เจ้ากรมทะเบียนที่ดิน ไปเป็นผู้รั้งข้าหลวงออกโฉนดมณฑล
กรุงเทพฯ ๑

มอบกองข้าหลวงให้ อยู่ในความปกครอง
ของมณฑล

ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๑๘ กระทรวงเกษตรา
ธิการได้มีคำสั่ง ให้ยกกองข้าหลวงทุกมณฑลมารวมขึ้นอยู่ในกรม
ทะเบียนที่ดิน ๑ ได้วางระเบียบการลงเป็นรูปแล้ว จึงได้ขอตั้งตรา
กระทรวงมอบกองข้าหลวง ให้ อยู่ในความปกครองของข้าหลวงเทศา
ภิบาลมณฑลนั้น ๆ เหมือนข้าหลวงพระคลังแลข้าหลวงสรรพากร เป็นต้น

ให้ข้าหลวงออกโฉนด
ออกจากตำแหน่งข้าหลวง
ออกโฉนด

วันที่ ๑๗ ธันวาคม ค.ศ. ๑๙๑๘ หลวงวิจารณ์สาราลิ ข้าหลวงออก
โฉนดมณฑลกรุงเทพฯ ทำการไม่สมควรแก่น้ำที่ราชการ ทรงพระ

-
- ๑ (เครื่อง นิกฏานนท์)
  - ๒ พระประมวญภูมิเทศ (เฮง วิระศิริ)
  - ๓ (ทรัพย์ คงพันธ์)

กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงวิจารณ์สารัตถ์ออกจากตำแหน่งข้าหลวง
ออกนอก แลให้ย้ายหลวงสถิตการบัญชาเจ้ากรมสารบรรณ ไปเป็น
ผู้รั้งข้าหลวงออกนอกนครหลวงกรุงเทพฯ ให้ย้ายขุนสถิตพิบูลย์^๒ รอง
ข้าหลวงออกนอกนครหลวงปราจีนบุรี มาเป็นผู้รั้งเจ้ากรมสารบรรณ
ให้ย้ายหมื่นพิทักษ์สถาน^๓ ผู้ช่วยข้าหลวงออกนอกนครหลวงกรุงเทพฯ
ไปเป็นรองข้าหลวงออกนอกนครหลวงปราจีนบุรี สืบไป

วันที่ ๑๗ ธันวาคม ค.ศ. ๑๒๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
หลวงประมวญภูมิเทศ^๔ ผู้รั้งข้าหลวงออกนอกนครหลวงกรุงเทพฯ
เป็นผู้รั้งกรมการตำแหน่งนามณฑลกรุงเทพฯ

วันที่ ๑๘ ธันวาคม ค.ศ. ๑๒๘ ให้หลวงสถิตการบัญชาผู้รั้ง
ข้าหลวงออกนอกนครหลวงกรุงเทพฯ เป็นผู้รั้งกรมการตำแหน่งนา
เมืองลพบุรี เมืองอ่างทอง เมืองสิงห์บุรี

คลของต่าง ๆ ทั้งเก่าแลใหม่

ในกรุงแลหัวเมือง แห่งประเทศสยาม

สินค้าอันสำคัญของประเทศสยาม ที่จำหน่ายออกไปยังนานา
ประเทศนั้น ย่อมยังเกิดจากการเพาะปลูกมีเข้าเป็นสินค้าอันใหญ่

-
- ๑ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (เจ้าฟ้าประชาธิปกศักดิเดชน์)
  - ๒ พระยาวิสุทธกษัตริย์ (เจ้า สาลิกบุตร)
  - ๓ หลวงนรินทร์พิทักษ์ (เจ้า จีเนาะ)
  - ๔ พระประมวญภูมิเทศ (เสง วิระศิริ)

แลการเพาะปลูกพืชผลต่าง ๆ ที่จะได้อผลเจริญกันนั้น ก็ต้องหาใครยก
 มานำให้บริบูรณ์พอดี เหตุอันพระเจ้าแผ่นดินสยาม แต่โบราณกาล
 สืบมาจนบัดนี้ จึงได้ทรงพยายามให้ชุกคละงใหญ่ขึ้นในพระราช
 อาณาจักรแทบทุกพระองค์ เพื่อไว้พระเกียรติยศว่าได้ทรงทำนุบำรุง
 ชาตียานเมืองในรัชกาลของพระองค์ ทั้งนี้ก็เป็นการส่อให้เห็นได้ว่า
 การชุกคละงซ่อมคละงแลแก้ไขลำน้ำต่าง ๆ นั้น นับว่าเป็นการบำรุง
 อนุสำคัญสำหรับประเทศ มาแต่สมัยโบราณโน้นแล้ว ด้วยตาม
 พันภูมิเทศของประเทศสยามทางน้ำแลลำคละงต่าง ๆ นั้น เป็นทาง
 สำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นประโยชน์สำหรับทั้งการเพาะปลูกแลการ
 เภยสินค้า ซึ่งเป็นต้นเหตุที่จะทำให้บ้านเมืองมีความรุ่งเรืองเจริญยิ่ง
 ขึ้น การชุกคละงในสมัยโบราณนั้น ใช้การกระเกณฑ์ไพร่พลเมืองชุก
 จนถึงกรุงเทพ ฯ มหานครอมรัตนโกสินทรนี้ ก็ยังใช้การกระเกณฑ์
 ชุกคละงอยู่บ้าง ต่อเมื่อในรัชกาลที่ ๔ แลขั้ตยุบนั้น การชุกคละง
 ต่าง ๆ ที่รัฐบาลชุกคละงนั้น จึงใช้วิธีจ้าง

อนึ่งคละงต่าง ๆ ในสมัยหลังนี้ นอกจากที่ให้เจ้าพนักงานจัดการ
 ชุกคละง ยังมีเอกชน, แลบริษัท, ขอรวิพระราชทานพระบรมราชา
 อนุญาตชุกคละงต่าง ๆ ขึ้น เพื่อจำหน่ายที่ดินสองฝั่งคละงเหล่านั้น
 โดยเสียเงินภาคหลวงให้แก่รัฐบาลตามอัตราที่รัฐบาลกำหนดให้ คละง
 สำคัญต่าง ๆ ที่พระเจ้าแผ่นดิน, รัฐบาล, เอกชน, แลบริษัท ได้ชุกคละง
 แต่ครั้งโบราณจนถึงสมัยขั้ตยุบนั้น นี้จะได้กล่าวแต่โดยย่อคงต่อไป

คดีของสำโรง

๑

ซึ่งมีอยู่ในแขวงเมืองสมุทรปราการ
ในปีตยุบนั้น

ได้ความตามในพระราชพงษาวดารกรุงเก่าเล่ม ๑ แลพระราชพงษาวดารกรุงเก่าเล่ม ๒ มีความว่า ลุคศิกราช ๘๖๐ ข่มเมฆ สัมฤทธิศก สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงพระราชดำริเห็นว่า คดีของสำโรงที่จะไปคลองคี่สระจรเข้ คลองที่ย่านที่จะไปปากน้ำเจ้าพระยานั้น เปนทางตันเงินขึ้นมาก เรือแพจะเดินไปมาขัดสนอาณาประชาราษฎร์ ได้ความลำบากยากเย็น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดการชุกเป็นคลองสำหรับให้เรือแพไปมาได้โดยสะดวก

คดีของบางกอกใหญ่

๒

คือคดีของบางหลวง

คดีของบางกอกใหญ่นั้น ได้ความตามพระราชปรารภ สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ คือพระพุทธเจ้าเสือ (มะเดื่อ) มีว่า เมื่อข่มโรงจันทวาศ คักราช ๘๘๔ สมเด็จพระไชยราชาธิราชเจ้า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชุกขึ้นไว้

คดีของบางกรวย

๓

คดีของบางกรวยนั้น ได้ความตามพระราชปรารภ สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ มีว่า เมื่อข่ม สัมฤทธิศก คักราช ๘๐๐ สมเด็จพระ

พระมหากษัตริย์พระเจ้าช้างเผือก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ชุกชั้นตั้งแคว้นวิมวักชลอทะเลไปวิมวักมูลเหล็กไว้คลองหนึ่ง

คลองลัทธิวิมวักไถ่เทียบต้ายบ้านสามโคก ๔

คลองลัทธิวิมวักไถ่เทียบต้ายบ้านสามโคกในแขวงเมืองประทุม
ธานีในรัชสมัยนั้นนี้ ได้ความตามพระราชปรารภ สมเด็จพระสรรเพชญ์
ที่ ๘ ว่า เมื่อชุกออกสัมฤทธิ์ศึก ศักราช ๙๗๐ สมเด็จพระบรมราชา
ที่ ๑ พระเจ้าทรงธรรม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชุกคลองลั
ทธิวิมวักไถ่เทียบ ต้ายบ้านสามโคกขึ้นคลองหนึ่ง

คลองเมืองนนทบุรี ๕

คลองซึ่งเรียกภูกันนี้ในต้นว่า คลองคักแหลมใหญ่ตลาดขวัญ
ได้ความตามพระราชปรารภ สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ ว่า เมื่อชุก
ออกสัมฤทธิ์ศึก ศักราช ๙๙๘ สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ พระเจ้าปราสาททอง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชุกคลองเมืองนนทบุรีนี้ ตักมาออก
ตลาดแก้วขึ้นไว้คลองหนึ่ง

คลองปากจั่นเมืองลพบุรี ๖

ลัทธิศักราช ๑๐๒๓ ปีชวดจัตวาศก สมเด็จพระนารายณ์พระรามา
ธิบดีที่ ๓ เมื่อเสด็จขึ้นไปประพาศเมืองลพบุรีชมพินาศพนาวันรุษชาติ
สรรพสฤณขัณยานารณเริงสำราญพระราชฤไทย จึงทรงพระกรุณา

ไปรคเกล้า ๆ ให้ชุกคลองปากจั่นออกจากสระแก้ว แล้วไปรคเกล้า ๆ ให้ชุกเป็นคลองไขนํ้ามาแต่ทะเลชุบศร ถึงคลองปากจั่นสระแก้วนั้น คลองหนึ่ง

คลองมหาไชยชลมารค ๗

ลศักราช ๑๐๖๖ บัณฑิต สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระ
พุทธเจ้าเสือ) ทรงพระราชดำริที่ว่า คลองโคกขามนั้นคึกคึกแคว้น
คนทั้งปวงจะเดินเรือแพเข้าออกลำบากยากแค้น ต้องอ้อมวงไปไกล
กันความมาก ควรจะชุกตักเสียให้ตรงให้เป็นเกียรติยศไว้ถวายเท่า
กัลยาณาน จึงมีพระบรมราชโองการ ทรงแสดงเจ้าพระยาจักรีทสมุห
นายกให้กะเกณฑ์เลขนํ้าเมืองให้ไต่สามหมื่น ให้พระราชสงคราม
เป็นแม่กอง คุมพลทั้งปวงออกไปชุกคลองโคกขาม ให้ชุกตักให้ตรง
ออกไปแม่น้ำเมืองสมทสาคร โดยยาว ๓๕๐ เส้น กว้าง ๘ วา พัน
คลองกว้าง ๕ วา ลึก ๖ ศอก ลงมือชุกเมื่อขั้วระกา สัปดาห์
ศักราช ๑๑๖๗ ชุกตั้งแต่วิมวักทมูเป็นปากคลองข้างเหนือไปจนถึง
โคกขามได้ครึ่งหนึ่ง ยังมีต้นสำเภาที่ทรงพระประสงครหนัก แลเมื่อ
เสด็จสวรรคตแล้ว การชุกคลองนี้ก็ค้างมาหาสำเร็จบริบูรณ์ไม่

ครั้นลศักราช ๑๐๘๓ บัณฑิต ในแผ่นดินพระสรรเพชญ์ที่ ๘
(ชนหลวงท้ายสระ) พระองค์เสด็จพระราชดำเนินไปประพาศแลทรง
เข้กที่คลองโคกขาม ทอดพระเนตรเห็นคลองนี้ชุกค้างไว้ยังไม่สำเร็จ
บริบูรณ์ก็ จึงทรงพระกรุณาไปรคเกล้า ๆ ให้พระราชสงครามเป็นแม่

กองเกณฑ์คนหัวเมืองให้ได้ ๓ หมื่นเศษ . จักการชุกคลองนั้นต่อไป
พระราชสงครามเป็นแม่กองชุกอยู่ได้ ๒ เกอนเศษ ตั้งแต่ขลุ่ยศึก
ศักราช ๑๐๘๓ จึงแล้วเสร็จจึงพระราชประสงค์ แล้วทรงพระกรุณา
โปรดเกล้า ฯ พระราชทานนามคลองชุก ตั้งแต่ปากคลองข้างเหนือ
ไปจนถึงโคกขามตอนหนึ่งว่า คลองพระพุทธเจ้าหลวง (เพราะชุก
ข้างมาแต่แผ่นดินพระสรรเพชญ์ที่ ๘) ตั้งแต่คลองโคกขามต่อไป
จนถึงแม่น้ำเมืองสมุทรสาครบุรี ออกมหาไชยตอนหนึ่งนั้นว่า คลอง
มหาไชยชลมารค

คลองเทวีคณน้อย

ศักราช ๑๐๘๘ ปีชวด จัตวาศก สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘
(ขุนหลวงท้ายสระ) ทรงพระราชดำริเห็นว่า ลึกข้างปากคลองบางบัว
ทองนั้นคดอ้อมนัก ควรตัดลึกให้ตรงเพื่อเป็นทางสะดวกแก่ราษฎรที่
จะไปมา จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระอนบุรีเป็นแม่กอง
เกณฑ์พลนิกายหัวเมืองปากใต้ได้คนหมื่นเศษ ให้ชุกคลองเทวีคณน้อย
ลึก ๖ ศอก กว้าง ๖ วา ยาว ๒๘ เส้น พระอนบุรีขึ้นพระบรมราช
โองการ มาจัดการชุกอยู่เกอนเศษจึงแล้วสำเร็จในปีนั้น

คลองเป็นคูข้างหลังเมือง

แต่คลองบางกอกน้อย

มาออกคลองบางกอกใหญ่

จุลศักราช ๑๑๓๓ ปีเถาะตรีศก พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงพระ
ราชดำริเห็นว่า กรุงธนบุรียังไม่มีความมั่นคงเป็นที่ยืนจะขึงกันราชศัตรูหมู่

ข้จามิตร^๑ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เกณฑ์ไพร่พลในกรุง
 แลหัวเมืองมาระดมกันทำค่ายฝ่ายตะวันตก ตั้งแต่มุมกำแพงเมืองเก่า
 ไปจนวัดบางว่านน้อยวงลงไปริมแม่น้ำใหญ่ตลอดลงมา จนถึงกำแพง
 เมืองเก่าที่ค้ำเป็นพระราชวัง แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองเป็นคู
 ข้างหลังเมืองแต่คลองบางกอกน้อยมาออก คลองบางกอกใหญ่หนึ่ง
 ราษฎรเรียกกันเป็น ๓ ตอน คือ

ตอนที่ ๑ เรียกว่า คลองวัดท้ายตลาด

ตอนที่ ๒ เรียกว่า คลองบ้านหม้อ

ตอนที่ ๓ เรียกว่า คลองบ้านขมิ้น

แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองเป็นคูข้างหลังเมือง ตั้งแต่
 กำแพงเก่าท้ายข้อมิไชยประสิทธิ์วังขึ้นไป จนถึงศาลเทพารักษ์
 ทิวโขกออกแม่น้ำทั้ง ๒ ข้างคลองหนึ่ง

คลองรอบกรุง

๑๐

ตามพระราชพงษาวดาร

กรุงรัตนโกสินทร

ลุศักราช ๑๑๔๗ ปีมะเส็งสัปดาห์คเป็นปีที่ ๔ ในรัชกาลที่ ๑
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดการขุดขึ้น ๔ คลอง คือ—

๑ คลองคูพระนครตั้งแต่แม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก ผนวก
 ขปธิภิรมย์ (วัดเชิงเลน) ขึ้นมาอ้อมไปบรรจบแม่น้ำเจ้าพระยา ผนวก
 สังเวชวิหาราม คือออกขางลำภูยนเป็นปากคลองฝ้ายเหนือคลอง
 หนึ่ง ๑๑

๒ คลองหลอชชชชออกจากคลองคูเมืองเดิมออกไปบรรจบคลอง
 นอกเมือง (คือคลองวัดประณีตวิมาตยารามไปออกวัดเทพธิดา) เป็น
 คลองอยู่ฝ้ายเหนือคลองหนึ่ง (มหาชนเรียกว่าคลองหลอช) ๑๒

๓ ขคออกจากคลองคูเมืองเดิม ไปออกบรรจบคลองนอก
 เมืองเป็นคลองฝ้ายใต้คลองหนึ่ง (คือตั้งแต่ข้างวัดราชขพิณในบัน
 ไปวัดสุทัศน์เทพวราราม มหาชนเรียกว่าคลองสะพานถ่าน) ๑๓

๔ คลองใหญ่เหนือวัดสระเกษอีกคลองหนึ่ง พระราชทานนามว่า
 คลองมหานาค ไว้เป็นที่สำหรับประชาชนชาวพระนครได้ลงเรือไป
 ประชุมเล่นเพลงแลศักรวาทในเทศกาลฤดูน้ำ เหมือนอย่างครั้งกรุงศรี
 ออยุธยาแก่นั้น ๑๔

คลองบางขุนเทียน

๑๕

ลุคักราช ๑๑๘๓ ปีเถาะโทศก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ
 หล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาไชยภูริราชเสวี
 เป็นแม่กองจ้างจีนขุดบรรจบคลองท่านวัดปากน้ำ ออกขางบอนเป็น
 สองส่วยคลองหนึ่ง (คือคลองบางขุนเทียน) สิ้นพระราชทรัพย์
 เป็นเงิน ๕๒๓๐ บาท แต่ไม่ปรากฏว่าเป็นคลองกว้างยาวแลลึกเท่าใด

คลองสุนัขหอน

๑๖

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ จ้างจีนชกตั้งแต่ที่นำขนเข้าไปในทุ่งริมย่านโพหักคลอง ๑ สิ้นพระราชทรัพย์ ๘๑๗๖ บาท เรียกว่าคลองสุนัขหอน แต่คลองนี้จะกว้างยาวลึกเท่าใดไม่ปรากฏ

คลองแสนแสบ, บางขนาก ๑๗

ลุดักราช ๑๑๘๘ เกือนยชน ๔ คำขระกานพศก ในระหว่างที่ประเทศสยามทำการสงครามกับเขมรกับญวน การส่งเสบียงอาหาร แลการไปมาเห็นซ้ำขัดขวางไม่ทันพระราชประสงค์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีพิพัฒน์รัตนราชโกษาธิบดี เป็นแม่กองจ้างจีนชกคลองตั้งแต่หัวหมากไปตั้งบางขนาก เป็นทางยาว ๑๓๓๗ เส้น ๑๘ ภา ๒ คอก กว้าง ๖ คอก ลึก ๔ คอก ขกอยู่จนลุดักราช ๑๒๐๒ บัชวคโทศก จึงสำเร็จ สิ้นพระราชทรัพย์ ๕๐๕๐ บาท ตอนต้นเรียกว่าคลองแสนแสบ ตอนปลายเรียกคลองบางขนากให้เป็นทางไปมาถึงกัน ในระหว่างกรุงเทพฯ กับแม่น้ำเมืองปราชินบุรี

คลองเจดีย์บูชา ๑๘

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยพระราชประสงค์ ให้มีทางขนไปมานมัสการพระปฐมเจดีย์ได้ โดยสะดวก จึงทรง

พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชุกขึ้นไว้ ปรากฏคลองอยู่ท้ายบ้านท่านา
ปลายคลองจกประจิมเจ็ดยี่ แขวงเมืองนครไชยศรี สิ้นพระราช
ทรัพย์ ๔๘๐๐ บาท เมื่อวันศุกร์ขึ้น ๑๒ ค่ำเดือน ๕ บรมเมียนพศก
โปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่าคลองเจ็ดยี่ชุก

คลองมหาสวัสดิ์

๑๓๕

ได้ความตามประกาศรัชกาลที่ ๔ ลงวันพฤหัสบดีเดือน ๑๑
ขึ้น ๖ ค่ำประกาศรัชกาลที่ ๑๒๒๓ ว่าที่ท้องทุ่งริมคลองชุกใหม่
ตั้งแต่ข้างขวางแขวงเมืองนนทบุรี ไปออกบ้านจรัญราษ แขวงเมือง
นครไชยศรี คือ คลองมหาสวัสดิ์ ซึ่งให้เจ้าพระยารัตนวงษ์มหา
โกษาธิบดี เช่นแม่กองชุกนั้น ได้ชุกสำเร็จแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ
ยกทนาย ๒ ผู้คลองนี้ พระราชทานแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
แลพระเจ้าลูกยาเธอ คือ นาทอยู่ในแขวงเมืองนนทบุรีฝั่งเหนือ ๑๖๒๐ ไร่
ในแขวงเมืองนครไชยศรีฝั่งเหนือ ๙๓๙๖ ไร่ สูงได้ ๕๑๘๔ ไร่
แบ่งเป็น ๕๐ ส่วน ได้ส่วนละ ๓๒๔ ไร่ เป็นเนื้อที่ยาว ๖๐ เส้น
กว้าง ๕ เส้น ๘ วา แลได้ความตามประกาศเปิดคลองทวิวัฒนา
ลงวันศุกร์เดือน ๖ ปีชวดสัมฤทธิ์ศกศักราช ๑๒๔๐ ในพระราชปรารภ
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในรัชกาลปัจจุบันนี้มีว่า คลองมหา
สวัสดิ์นี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้ชุกไว้

ได้ความตามประกาศชุกคตองภาษีเจริญ ลงวันจันทร์เดือน ๙
 ขึ้น ๑ ค่ำปีฉลูสัปตศกว่า พ่อขุม, พระภาษีสัมปตวิบูลย์ ขอประกาศ
 ให้ทราบว่า ข้าพเจ้าคิดจะชุกคตองตั้งแค่นบ้านคอนก๊กแขวงเมืองสมุทร
 สาคกร มาออกคตองข้างนอกใหญ่ริมวัดปากน้ำแขวงกรุงเทพ ฯ เป็น
 ทางยาว ๕๐๐ เส้นเศษ กว้าง ๗ วา ลึก ๕ คอก จึงนำความ
 ขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ความทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว
 ทรงพระราชดำริว่าข้าพเจ้าคิดนั้นชอบอยู่ แต่เพราะเงินคองเล็ก
 อากรสวนใหญ่แลภาษีเข้าก็เก็บไม่ได้ พระราชทรัพย์หลวงจะจ่ายมา
 เป็นทนอย่างชุกคตองอื่น ๆ จะไม่พอ ข้าพเจ้าจึงกราบบังคมทูลว่า
 เมืองอื่นเขาชุกคตองไม่ต้องเอาเงินแผ่นดินใช้ เช่นแต่เขาเรียกกัน
 ถ้าไม่พอเขาจึงขออำนาจแผ่นดินช่วย ข้าพเจ้าจึงออกความเห็นเป็น
 สองอย่าง คือ (๑) เก็บเงินจากเรือแพที่เดินเข้าออก (๒) ตั้งโรงหอย
 ที่เมืองนครไชยศรีแลเมืองสมุทรสาคร ๓ บ่อเอาเงินเป็นค่าจ้างชุก จึง
 ขอประกาศว่าใครจะเห็นอย่างไร ตั้งแต่นั้นมาพ่อขุม, พระภาษีสัมปต
 วิบูลย์ จะเป็นผู้ชุกหรือพระราชทานพระราชทรัพย์ให้ข้าราชการผู้ใด
 เป็นแม่กองชุก แลสิ้นพระราชทรัพย์เท่าใดไม่ปรากฏ จนวันพฤษภาคม
 เดือน ๕ บ่อยังเป็นสัปตศกศักราช ๑๒๕๗-๘ ในรัชกาลปัตยุบันนี้
 จึงปรากฏตามประกาศชุกช่อมคตองภาษีเจริญ ในพระราชปรารภว่า
 คตองภาษีเจริญนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ

กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชักไว้ แต่คลองนี้เป็นคลองน้ำชนกัน มักจะ
เกิดมูลดินขึ้นขึ้นโดยเร็ว

เมื่อขุดสัปดาห์ตกรวงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชักมูลดิน
ในลำคลองนั้นขึ้นครึ่งหนึ่ง แลเมื่อวันศุกร์เดือน ๕ ขึ้น ๖ ค่ำ บจอ
ยังเป็นสัปดาห์ตกรวง ๑๒๔๗-๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
จ้างเงินชุกช่อมคลองนี้ให้ลักกัตามเดิมอีกครึ่งหนึ่ง

คลองตำเนินสตวก

๒๑

คลองตำเนินสตวก ซึ่งมีชอรัย คลองกับคลองภาษีเจริญนั้น
ข้างต้นคลองขุดขึ้นในเขตรัแขวงเมืองนครไชยศรี แต่กลางระยะแล
ตอนปลายคลองออกประจบแม่น้ำเมืองราชบุรี อยู่ในเขตรัแขวงเมือง
ราชบุรีคลอง ๑

คลองผดุงกรุงเกษม

๒๒

คลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งมีอยู่ในกรุงเทพฯฯ ต้นคลองตั้งแต่
ริมวัดแก้วแจ่มฟ้าเก่า ฟากตะวันออกแห่งแม่น้ำเจ้าพระยา ปลาย
คลองไปทลุดอกแม่น้ำเจ้าพระยา ริมวัดเทวราชกุญชรฝั่งตะวันออกนั้น
คลอง ๑

ทั้ง ๒ คลองนี้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชักขึ้นในรัชกาลที่ ๔

แลยังมีคลองน้อย ๆ อื่น ๆ อีกบ้าง

คลองเปรมประชากร พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในรัชกาล
 ยี่ดุษั้นนี้ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาบรม
 มหาศรีสุริยวงษ์ (ช่วง) เป็นผู้ อำนวยการ เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์
 ทิสุมหพระกลาโหมเป็นแม่กอง พระชลธารวินิจฉัย เป็นผู้ยกหมายกรุย
 ้างเงินชุก ต้นคลองตั้งแต่คลองผดุงกรุงเกษมนำวัดโสมนัสวิหาร
 ปลายคลองไปทลุดำบลเกาะใหญ่ แขวงกรุงเก่า ได้ลงมือชุกตั้งแต่
 ุศลศักราช ๑๒๓๑ แรกได้เสด็จเสด็จถึงวัดวิจิตรวาทธรรมชุกแล้ว
 สำเร็จในจุลศักราช ๑๒๓๒ ประมาณ ๑๘ เดือน สิ้นพระราชทรัพย์
 พันชั่งเศษ แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชพิธี
 ุดของคลอง ขำเพ็ญพระราชกุศล มีพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์
 แล้วยพระราชทานอาหารบิณฑบาตครั้นเช้า แลเครื่องถ้วยชามต่าง ๆ
 คามระยะพลับพลา แลโรงพระราชพิธี แลมีโรงการมหรสพเป็นระยะ
 ไปตามฝั่งคลอง เช่นการสนกรนเริงมาก แล้วพระราชทานนามว่า
 คลองเปรมประชากร ต่อเนื่องกับนามคลองผดุงกรุงเกษม ซึ่งชุก
 ้นแล้วในรัชกาลที่ ๔ แล้วนั้น

คลองนี้เป็นที่เชิดชูพระเกียรติยศ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ในรัชกาลยี่ดุษั้นนี้ จะสืบต่อไปในพระราชพงษาวดารของประเทศ
 สยามช้านานหาที่สุดมิได้ ยิ่งกว่าคลองอื่น ๆ ด้วยเป็นการพระราช
 สถาปนา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชุกขึ้นเป็นปฐมแรกบรม
 ราชาภิเษก ก่อนกว่าคลองอื่นทั้งปวง

ในรัชกาลปัตยุบันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระราช
 ประสงค์ว่า การเพาะปลูกและการค้าขายเป็นการสำคัญที่บ้านเมืองจะ
 มีความเจริญรุ่งเรืองขึ้นทันสมัย ย่อมหาใคร่จะมีทางน้ำแลดวงชลไป
 มาได้ โดยสะดวก จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระบรม
 ราชานุญาต ให้จ่ายพระราชทรัพย์ให้เจ้าพนักงานจัดการจ้างเงินชุก
 คลองต่าง ๆ ขึ้นในพระราชอาณาเขตร์หลายคลอง แลทั้งพระราชทาน
 พระบรมราชานุญาตให้ เอกชน แลบริษัท ชุกคลองขึ้นอีกด้วยเป็น
 อันมาก เพราะฉะนั้นในรัชกาลปัตยุบันนี้ จึงควรจำแนกการชุกคลอง
 ต่าง ๆ ออกเป็น ๓ ประเภท คือ

คลองที่รัฐบาลชุกเอง	ประเภท	๑
พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เอกชนชุก	ประเภท	๑
พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บริษัทชุก	ประเภท	๑
รวมเป็น ๓ ประเภทด้วยกัน		

ส่วนคลองที่รัฐบาลจัดการชุกเองนั้น คือ

- ๑ คลองเปรมประชากร
- ๒ คลองนครเนื่องเขต
- ๓ คลองประเวศบุรีรมย์
- ๔ คลองท่าไคร้
- ๕ คลองทวีวัฒนา
- ๖ คลองนราภิรมย์

๗ คลองนิมยาคธา

๘ คลองเป็ริง

๙ คลองไผ่สิงโต

แต่คลองทั้งหลายนี้จะลงมือขุดเมื่อใดแล้วเสร็จเมื่อใดนั้นทั้งนี้

คลองนครเนื่องเขต

ลัทธิราช ๑๒๓๘ ขวคชฐักททรงพระราชดำริที่ว่า ทางคลอง
 ไปมาแต่กรุงเทพฯ ๗ ถึงเมืองฉะเชิงเทรานั้น ยังมีที่อ้อมไกลอยู่
 ราษฎรลุกค้าเดินไปมาได้ควรมีลำบากเนื่อง ๆ เพราะต้อง คึกคึก
 ในคลองแสนแสบ แลต้องเดินทางค้ำยวุ่นที่ช่วยการมาก ถ้า
 ขุดคลองลัดค้ำค้ำทางให้สั้นเข้าได้จะเป็นประโยชน์หลายประการ จึงมี
 พระบรมราชโองการดำรัสสั่งสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์
 ให้ตั้งแต่งเจ้าพนักงานขุดคลอง ตั้งแต่ศาลากลางคลองแสนแสบ
 ตรงไปต่อปลายคลองทำไซ้แขวงเมืองฉะเชิงเทราเป็นคลองยาว ๕๓๐
 เส้น ๑๐ วา กว้าง ๖ วา ลึก ๕ ศอก ใต้เนื้อที่นา ๒ ฝั่งคลอง ๓๒๕๐๐ ไร่
 สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงษ์ ตั้งให้พระชลธารวินิจฉัยเป็น
 แม่กองได้ลงมือขุดตั้งแต่วันพฤษภาคม ๗ แรม ๑ ค่ำ ขวคชฐัก
 คัทธิราช ๑๒๓๘ ถึงวันพฤษภาคม ๓ แรม ๑๐ ค่ำ ขวคชฐัก
 คัทธิราช ๑๒๓๙ รวม ๒๑ เดือน การขุดคลองนี้แล้วเสร็จ สิ้นพระ
 ราชทรัพย์ ๗๓๙๕๐ บาท แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
 พระยาวิเศษฤๅไชยผู้ว่าราชการเมืองฉะเชิงเทรา จัดการเป็นพระราช

พิธีเปิดคลองฉนวนพุมเคื่อน ๔ แรม ๒ ค่ำ ปีฉลูนพศกศักราช ๑๒๓๙
มีพระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์

รุ่งขึ้นวันพฤหัสบดีก่อน ๔ แรม ๓ ค่ำ ปีฉลู นพศกศักราช
๑๒๓๙ เป็นวันอ่านประกาศพระบรมราชโองการเปิดคลองนี้เป็น
พระฤกษ์ ให้มหาชนไปมาค่อไป พระราชทานนามว่าคลองนคร
เนื่องเขตร

คลองประเวศบุรีรมย์

จุลศักราช ๑๒๓๙ ปีฉลูนพศก พระยาคำรงราชพลขันธ์ คือ
พระยามหาโยธา ทำหนังสือราชการที่จะขุดคลองตั้งแต่ปลายคลอง
พระโขนงแขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์ ขุดไปถึงแม่น้ำบางปะกงแขวง
เมืองฉะเชิงเทรา เป็นระยะทางยาว ๑๕๐ เส้น ปลายคลองกว้าง ๔
วา ฟันกว้าง ๑๐ ศอก ลึก ๔ ศอก ยกไว้เป็นถนนฝั่งละ ๒ ศอก
ขึ้นเสนอเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ที่สมุหพระกลาโหม นำขึ้นกราบ
บังคมทูลพระกรุณาทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท แล้วโปรดเกล้าฯ
พระราชทานลายพระราชหัตถ์เลขา ลงวันพฤษภาคม ๕ ค่ำ เดือน ๗
ปีชลาศสัมฤทธิ์ศักราช ๑๒๔๐ ถึงเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์มี
ใจความว่า การเรื่องนี้ มีพระราชประสงค์ให้เป็นประโยชน์แก่ราษฎร
โดยเร็ว จะได้เป็นการทำนุบำรุงบ้านเมืองให้เจริญขึ้น ที่เงินเรียก
ค่าจ้างเส้นละ ๘๕ บาทนั้นไม่สู้แพงนัก ให้ทำสัญญาลงมือขุดตาม

ราคานั้นเดิม เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ รัยพระบรมราชโองการ ให้พระยาคำรงราชพลขันธ์ เป็นแม่กองจ้างเงินชุก เงินไต่ลงมือชุก ตั้งแต่เดือนแปดข้างแรม ยี่ชากลสัมฤทธิ์ศึกศักราช ๑๒๕๐ มาจนถึง ฅวันพฤษภาคม ๑๕ คำเดือน ๑๐ ยี่ชากลสัมฤทธิ์ศึกศักราช ๑๒๕๐ ชุกแล้ว ๒๐๒ เส้น

ครั้นยี่มะโรง โทศกสุลศักราช ๑๒๕๒ รวมการที่ชุกไปแล้ว ๙๙๒ เส้น เป็นค่าจ้างชุกเส้นละ ๘๕ บาท ทึกเป็นเงิน ๘๓๔๗๐ บาท กัยชุกคลองแยกจากคลองประเวศอีก ๔ คลอง กว้าง ๘ ศอก ลึก ๓ วา ค่าจ้างเงินชุกเส้นละ ๒๐ บาท การชุกคลองสายนี้ ได้จัดการให้ราษฎรลงชื่อตรอกช่วยเสี่ยค่าชุกคลองด้วย คือ ตอนต้น ตั้งแต่ปลายคลองพระโขนงตอนหนึ่ง ค่าคลองไว้ละ ๕ สลึง ตอน กลางค่าคลองไว้ละ ๑ บาท ตอนข้างแขวงเมืองละเชิงเทราไว้ ละ ๖ สลึง ปลายคลองประเวศไว้ละ ๒ สลึง คลองที่ ๑-๒-๓-๔ ซึ่งเป็นคลองแยกคลองประเวศไว้ละ ๑ บาท เป็นค่าจ้างเงินชุก แต่ ถ้าเจ้าของนามัไชยของปี ๑๐๘-๑๐๙ ไม่ต้องเสี่ยค่าของ เสี่ยแต่ค่า คลองและค่าธรรมเนียม รวมเป็นเงิน ๕ บาท ๓ สลึง เป็นของ หลวง ๓ บาท ๓ สลึง ของกำนัน ๑ บาท พยาน ๑ บาท

ครั้นเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๒๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดเขตที่ดินคลองประเวศบุรีรัมย์ แลคลองแยกไว้ ฝ่งละ ๕๐ เส้น

คลองท่าไข่

มีพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ รัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์เป็นแม่กองจัดกรขุด โดยได้ความตามลายพระราชหัตถ์เลขาคที่ ๑๑๘ ลงวันอังคารแรม ๗ ค่ำ เดือน ๑๒ ปีฉลู นพศก จุลศักราช ๑๒๘๘ ซึ่งพระราชทานถึงเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ว่า ซึ่งเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์กราบบังคมทูลว่า จะขุดคลองตั้งแต่ปลายคลองพระโขนง แขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์ ออกไปถึง พรหมแดนเมืองฉะเชิงเทรา นั้น เป็นประโยชน์มาก เป็นอันต้องขุดเป็นแน่ แต่ในขณะนั้นรอบนที่ได้ทรงออกไปหลายอย่างคือ ขุดคลองตัน, คลองภาษีเจริญ, คลองมหาสวัสดิ์คำบลหนึ่ง คลองท่าไข่เมืองฉะเชิงเทราคำบลหนึ่งนั้น ฯลฯ

คลองท้าววัฒนา

เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า คลองมหาสวัสดิ์, คลองภาษีเจริญ, เป็นคลองต่อเนื่องแม่น้ำทั้งสองให้ติดต่อกันได้ แลเส้นทางที่ราษฎรไปมาค้าขายสะดวกก็มีผลประโยชน์มาก แต่ครั้นกาลนานมาคลองทั้งสองนั้นเห็นกันว่าที่ขุดไว้แต่เดิม เพราะคลองนั้นขุดตรงไปทางทิศตะวันออก แลตะวันตก เวลานั้นน้ำก็ไหลเข้าในคลองพร้อมกันทั้งสองข้าง เป็นที่น่าขนกนอย่านกลาง เป็นเหตุให้ดินเงินทกบ้ เพราะไม่มีทางกระแสน้ำที่จะบดเข้าให้ไหลตลอดทั่วลำคลองทั้งสองข้างนั้นได้ เห็นว่าควรขุดคลองตั้งแต่หลักสองคลอง

ภาณุเจริณูฝั่งเหนือ คัดไปกลางทุ่งถึงศาลากลาง ทลุดคลองมหาสวัสดิ์
 ฝั่งใต้เป็นทางยาว ๓๔๐ เส้น กว้าง ๔ วา ลึก ๔ ศอก จะเป็น
 ประโยชน์ดี ทรงพระราชดำริว่าคลองมหาสวัสดิ์, คลองภาณุเจริณู,
 เป็นคลองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้ขุดไว้เป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูกและการค้าขาย
 ของประชาชนทั่วไป ครั้นมีเหตุเป็นที่เสียหายขึ้นเช่นนั้นก็เป็นที่เสียด
 เสียพระเกียรติยศ แลประโยชน์ทางค้าขายของอาณาประชาราษฎร
 ควรจะขุดคลองนั้นขึ้นไว้ ให้เป็นการช่วยคลองเดิมให้ถาวรวัฒนาต่อไป
 จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาสุรรังษีไวยวัฒน์เป็นแม่
 กอิจักการจ้างเงินขุด แลโปรดเกล้าฯ จักให้ผู้รั้งบรอกช่วยเสียดค่า
 ขุดคลองไว้ละ ๑ บาท การขุดได้สำเร็จดังพระราชประสงค์เมื่อขุด
 สัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๔๐ ค่าจ้างเงินขุดเส้นละ ๘๐ บาท ขึ้น
 พระราชทรัพย์ ๒๗๒๐๐ บาท

ณวันศุกร์ เดือน ๖ แรมค่ำ ๑ ขัवालสัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๔๐
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำพระราชพิธีเสียดคลองนั้นให้มหาชน
 ไปมา พระราชทานนามว่า คลองทวิวัฒนา ในศก ๑๒๕ ทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้าฯ กำหนดเขตวัดกันไว้ฝั่งละ ๔๐ เส้น

คลองนราภิรมย์

เมื่อขุดคลองทวิวัฒนาแล้ว เจ้าพระยาสุรรังษีไวยวัฒน์ กราย
 บังคมทูลพระกรุณาว่า ถ้าขุดคลองตั้งแต่ฝั่งเหนือคลองมหาสวัสดิ์ที่อยู่

คลองทวิวัฒนาไปออกท้ายบ้านลำพญา หรือวัดลำพญาแม่น้ำเมือง นครไชยศรี เป็นระยะทางประมาณยาว ๕๕๐ เส้น กว้าง ๔ วา ๕ คอก คือขุดต่อคลองทวิวัฒนาขึ้นมา ๓๕๐ เส้น แลขุดตาม เลี้ยวค้ำลำพญาลงมาต่ออีก ๒๑๐ เส้นไต่แล้ว น้ำก็ในลำน้ำเมือง สุพรรณบุรี ก็ไหลเข้าคลองมหาสวัสดิ์, คลองทวิวัฒนา, ถึงคลอง ภาษีเจริญ ราษฎรจะได้รับพระราชทานน้ำจืดทั่วถึงกัน ถ้าคลอง มหาสวัสดิ์, แลคลองภาษีเจริญน้ำคงไหลแรง มลทินก็จะไม่นอน คลองอยู่ได้ คงจะลึกเสมอไป ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย จึง ไปรทเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จ้างเงินขุดต่อไป แลไปรทเกล้า ฯ จักให้มีผู้รับขุดช่วยเสียค่าขุดคลองเหมือนอย่าง คลองทวิวัฒนา พระบรมราชโองการดำรัสสั่งแต่เดิวนาทิตย์แรม ๑ ค่ำ เดือน ๗ ปีชวด สัมฤทธิศกคักราช ๑๒๔๐ เจ้าพระยาสุรวงษ์ วิวัฒน์รับพระบรมราชโองการเป็นผู้จัดการขุดต่อมา

ศักราช ๑๒๔๑ ปีเถาะเอกศก วันอังคารขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๐ ขุดแล้ว ๓๙๐ เส้นยังขุดต่อไปอีก ๑๕๐ เส้น

ศักราช ๑๒๔๒ ปีมะโรง โทศก การขุดคลองนี้สำเร็จถึง พระราชประสงค์

ค่าจ้างขุดเส้นละ ๘๕ บาท สิ้นพระราชทรัพย์ ๔๕๘๕๐ บาท ครั้นวันเสาร์แรม ๗ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะโรงโทศกศักราช ๑๒๔๒ ทรง พระกรุณาไปรทเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ทำพระราช พิธีเปิดคลองนี้ให้มหาชนไปมา พระราชทานนามว่าคลองนราภิรมย์

เจ้าพระยาสุรवंช วิไลวัฒน์ ได้จัดการทำพระราชพิธีเปิดคลองเป็นพระ
 ฤกษ์ ในวันจันทร์แรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๐ ปีมะโรง โทศกฤตศักราช ๑๒๔๒
 ครั้นต่อมาณ บัณนพศกฤตศักราช ๑๒๔๘ ทรงพระกรุณา
 โปรดเกล้าฯ ให้กำหนดเขตที่ดินไว้ฝั่งละ ๕๐ เส้น

คลองเปิ้ง

๒๖

ศักราช ๑๒๔๘ วันพุธขึ้น ๖ ค่ำ เดือนอ้าย ปีจอ อัฐศก เจ้า
 พระยาสุรवंช วิไลวัฒน์ กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ที่ดินฝั่งตะวันออก
 แขวงเมืองฉะเชิงฉะวราต่อกับแขวงเมืองนครเขื่อนขันธ์ยังเป็นทว่างเปล่า
 โดยมาก ถ้าขุดแต่คลองลำโรงถึงคลองประเวศบุรีรมย์ ๒๘๐ เส้น
 ตั้งแต่คลองประเวศบุรีรมย์ถึงคลองนครเนื่องเขตร์ ๓๕๕ เส้น ตั้งแต่
 คลองนครเนื่องเขตร์ถึงคลองแสนแสบ ๒๒๖ เส้น รวมทาง ๘๖๐ เส้น
 แล้ว เมื่อเวลานำน้ำลงในคลองประเวศบุรีรมย์เต็ม ถ้ามีคลองซึ่งจะ
 ขุดครั้งนั้น ส่วนน้ำจะมาทางแม่น้ำบางขนากถึงคลองแสนแสบระยะทาง
 เพียง ๒๕๐ เส้น ถึงปากคลองที่จะขุดใหม่ น้ำก็คงจะมาได้เร็ว

ณวันเสาร์ขึ้น ๘ ค่ำ เดือนอ้าย ปีจอ อัฐศก ศักราช ๑๒๔๘
 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานลายพระราชหัตถ์เลขาถึง
 เจ้าพระยาสุรवंช วิไลวัฒน์ ว่าที่คิจะขุดคลองแยกจากคลองประเวศ
 บุรีรมย์มานั้นเป็นการดีแล้ว พระราชทานพระบรมราชานุญาต เจ้า
 พระยาสุรवंช วิไลวัฒน์ ให้หลวงเทพราชแสนยากร คือ พระยา
 วรวิไชย, พระขันธ์สงคราม, หลวงแพ่งเป็นผู้จัดการขุด แลได้จัดให้

มีผู้รับรอกช่วยค่าชุกคลองไร่ละ ๖ สลึง ไค้ล้งมือชุกในบักน นพคค
ศักราช ๑๒๔๙

ครั้นวันพุมเดือน ๙ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือนอ้าย บัชวคสัมฤทธิศกศักราช
๑๒๕๐ การชุกคลองแล้วไป ๔๔๘ เส้น ยังไม่ไค้ชุก ๑๗๓ เส้น

ในบัชวคสัมฤทธิศกนั้น ท่านเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์กำลัง
ช่วยอยู่ ไค้มอขการชุกคลองรายนี้ให้ท่านเจ้าพระยารัตนาธิเบศร์ เมื่อ
ยังจำรงตำแหน่งเจ้าพระยาพลเทพ ฯ เป็นอระในการชุกคลองนี้ต่อไป

ครั้นวันพุมขึ้น ๙ ค่ำ เดือนอ้าย บัชวคสัมฤทธิศกศักราช ๑๒๕๐
ไค้ความคามหนังสือขนิทพิทักษรมเสมีนตรากระทรวงกลาโหม ซึ่งถึง
หลวงแพ่งหลวงยครักษ์ว่า เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ ขัญษาให้
รับชุกคลองนี้ให้แล้วเสร็จในฤกษ์แล้งคกนี้ให้จงไค้

ณวันที่ ๒ พฤศจิกายน รตนโกสินทรศก ๑๑๙ จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้า ฯ พระราชทานลายพระราชหัตถ์เลขาถึงเจ้าพระยาเทเวศร์
วงษ์ไวยวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ว่าการชุกคลองนี้ยังไม่
เป็นอันไค้ชุกเต็มตามที่ขออนุญาต คงชุกแต่คลองประเวศย์วิรมย์
ถึงคลองแสนแสบเท่านั้น จึงต้องเข้าใจว่าชุกคลองนี้แล้วเสร็จเมื่อบัชวค
สัมฤทธิศกศักราช ๑๒๕๐ เพียง ๔๔๘ เส้นเท่านั้น สิ้นพระราชทรัพย์
๔๐๗๓๓ บาท ๓๒ อัฐ แต่คลองนี้เมื่อวันอาทิตย์แรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๔
บัชอัฐศก ศักราช ๑๒๔๘ เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ไค้ทูลเกล้า ฯ
ถวายยกท่นาในสองฝั่งคลองนี้ไว้ เป็นของสมเด็จพะเจ้าลูกยาเธอ
แลพะเจ้าลูกเธอ ฝั่งเหนือคลองกล่าคลองอีกฝั่งหนึ่ง ให้ราษฎรรับของ
เกี่ยเงินค่าช่วยชุกคลองเป็นค่าจ้างเงินชุก

ทรงพระราชปรารภว่าการขุดคลองให้มากหลายหลายแห่งย่อม
เป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูกของราษฎรชาวนาแลชาวสวน แลย่อม
เป็นการสะดวกแก่พ่อค้าพานิชยอยู่ส่วนหนึ่ง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พระยาสมุทรบุรีรักษ์ ขุดคลองตั้งแต่ตำบลเสือกินเหนือถึงบางพลี
น้อยแขวงเมืองสมุทรปราการคลองหนึ่ง เป็นทางยาว ๑๘๐ เส้น กว้าง
๔ วา ลึก ๕ ศอก ใต้เหนือหนา ๒ ฟันคลอง ๑๐๐๐๐ ไร่ พระยาสมุทร
บุรีรักษ์จัดการเรียบไรเงินจากราษฎรเป็นค่าจ้างเงินขุด การขุดคลอง
สำเร็จตลอดก็ได้ตามพระราชประสงค์ โปรดเกล้าฯ พระราชทานนาม
ว่าคลองนิยมยาตรา

เมื่อวันที่ ๒๔ เมษายน ร.ศ. ๑๑๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานยกเว้นการเก็บเงินค่านา ให้แก่ผู้ที่ออกเงินช่วยขุดคลอง
นี้ ๓ ปี

คลองไผ่สิงโต

เมื่อวันที่ ๒๒ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้จ้างเงินขุด ตั้งแต่คลองราชดำริที่หล่อออกคลองเคยโดยยาว ๑๐๐ เส้น
ปากกว้าง ๔ วา ฟันคลองกว้าง ๑๐ ศอก ลึก ๓ คืบ ค่าจ้างขุด
๒ ศอก ๔ เหลี่ยมละ ๓๔ อัฐิ เงินลงมือขุดในเดือนมีนาคม ร.ศ. ๑๒๒

ถึงวันที่ ๖ พฤษภาคม ๑๒๓ ในผู้รับเหมาทำฝักสัญญา กระทรวง
เกษตรอันุญาตให้เลิกสัญญา กรมคลองได้จัดการชุกต่อมาจน
วันที่ ๑๓ ตุลาคม ร.ศ. ๑๒๓ แล้วเสร็จ สิ้นพระราชทรัพย์รวม
๒๗๖๔๓ บาท

ส่วนคลองที่เอกชนชุกตนนี้มีดังนี้ คือ

๑. คลองอุตมชนจร
๒. คลองหลวงแพ่ง
๓. คลองพระราชามีล
๔. คลองบางพลีใหญ่
๕. คลองเจริญ

แต่คลองทั้งหลายนี้ผู้รับพระบรมราชานุญาตจะลงมือชุกเมื่อใด
แล้วเสร็จเมื่อใดนั้น มีดังนี้

คลองอุตมชนจร

๒๗

ลุคักกราช ๑๒๔๘ ณวันพฤษภาคม ๖ ค่ำ เดือนอ้าย บัจอชู้ศัก เจ้า
พระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์พิพัฒน์คักคัก กราบบังคมทูลพระกรุณา ขอพระ
ราชทานพระบรมราชานุญาตชุกคลองที่ตำบลทุ่งกาหลงปากคลองเปรี้ง
ชันมา ตั้งแต่คลองประเวศบุรีรมย์ตลอดไปจนตลอดคลองนครเนื่องเขตร์
แขวงเมืองฉะเชิงเทราเป็นทางยาว ๓๘๐ เส้น กว้าง ๔ วา ลึก ๔ ศอก

ขึ้นสูงขึ้นไปฝั่งละ ๓๓ เส้น เป็นที่นา ๒๐๖๒๕ ไร่ ทรงพระราชดำริที่
 ว่าจะมีคตของชนมากหลายแห่งยอมทำให้การเพาะปลูกแลทางไปมา
 ค้าขายเจริญในพระราชอาณาเขตร์ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 พระราชทานพระบรมราชานุญาต เมื่อวันอาทิตย์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๗
 ปีชวด สัมฤทธิศก ศักราช ๑๒๕๐ เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ให้
 พระยาศรีทราธิบดีไชยเชยเป็นแม่กองแลได้ลงมือขุดในปีนั้น จนเดือน
 ธันวาคม รัตนโกสินทรศก ๑๐๘ การขุดคตของแล้วเสร็จ ทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามว่าคตของอุดมชนจร แลโปรด
 เกล้าฯ พระราชทานยกเงินค่านาให้แก่ราษฎรผู้ที่หักร้างฉางพงแล
 ไร่ของที่นา ๒ ฝั่งคตของนี้จำกัด ๓ ปี แลได้ขุดคตของแยกออก
 คตของอุดมชนจรอีก ๒ คตของ คือ

คตของที่ ๑ กว้าง ๒ วา ลึก ๓ ศอก ยาว ๘๐ เส้น สูงขึ้นไป
 ฝั่งละ ๒๕ เส้น เป็นที่นา ๕๐๐๐ ไร่

คตของที่ ๒ ยาว ๑๑๘ เส้น สูงขึ้นไปฝั่งละ ๒๕ เส้น กว้าง ๒ วา
 ลึก ๓ ศอก เป็นที่นา ๕๘๐๐ ไร่ ขุดทะลุถึงคตของหลวงแพ่งทั้งสอง
 คตของ

คตของหลวงแพ่ง

๓๐

ศักราช ๑๒๕๐ ปีชวด สัมฤทธิศก หลวงแพ่งกรมการเมือง
 นครเขื่อนขันธ์ ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต ขุดคตของตำบล
 ทุ่งกาหลง ตั้งแต่คตของประเวศบุรีรมย์ฝั่งเหนือขึ้นไปถึงคตของแสนแสน

คือกักขังคนของนครเมืองเขตร์ประมาณยาว ๓๘๓ เส้น ๑๕ วา ลึก ๓ ศอก
 ยื่นขึ้นไปจากคันคลองฝั่งละ ๒๖ เส้น ทรงพระราชดำริห์ว่าการขุด
 คลองนี้เป็นประโยชน์แก่ราษฎรมาก จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
 พระบรมราชานุญาต เมื่อวันชน ๙ ค่ำ เดือนธันวาคม ปีชวดสัมฤทธิ์ศั
 กักราช ๑๒๕๐ และพระราชทานเพิ่มอายุไขของให้คงอยู่ ๕ ปี และไม่
 เรียกค่านา ๓ ปี แก่ผู้ที่ต้องออกเงินช่วยในการขุดคลองนี้ ขุดสำเร็จ
 เมื่อวันที่ ๒๐ มกราคม รัตนโกสินทรศก ๑๐๙๙ แลชุดคงแต่ฝั่งเหนือ
 คลองประเวศบุรีรมย์ไปตลอดนครเมืองเขตร์ ตั้งแต่ฝั่งเหนือคลอง
 นครเมืองเขตร์ไปบรรจบคลองแสนแสบตำบลบางนาเป็ยรววกคลองหนึ่ง

คลองพระราชามีมล

๓๑๘

เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ คศ ๑๐๙๙ พระราชามีมล (เพ็ง)
 จมื่นสมุหพิมาณ (ตัน) ยื่นหนังสือต่อเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ที่เกษียร
 ธิยศักดิ์ ขอร้องพระราชทานพระบรมราชานุญาต ขุดคลองให้เป็นคลอง
 ปลายสายหนึ่ง ตั้งแต่ทุ่งบางบัวทอง แขวงเมืองนนทบุรี ไปออกทุ่ง
 บางปลา บางภาษี หรือบางไผ่นาท แขวงเมืองนครไชยศรี ทางยาว
 ๘๐๐ เส้น กว้าง ๓ วา ลึก ๕ ศอก ยื่นขึ้นไปจากฝั่งคลองฝั่งละ
 ๒๕ เส้น เป็นที่ ๔๐๐๐๐ ไร่ กำหนดให้แล้วในปี ๑๑๔ เจ้าพระยา
 ภาสกรวงษ์นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา โปรดเกล้าฯ พระราช
 ทานลายพระราชหัตถ์เลขาเข้ามาเมื่อวันที่ ๒๗ ตุลาคม คศ ๑๐๙๙ ว่าการ
 ขุดคลองให้มากสายหลายแห่งขึ้นในพระราชอาณาเขตร์ก็เป็นเหตุให้

การเพาะปลูก การทำเรือสวนไร่นาได้ผลเจริญขึ้นทั้งทางที่จะบรรทุก
 สินค้าไปมากที่สุดทดแลเป็นประโยชน์แก่มหาชนทั่วไป จึงทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระราชอาภิสม
 ถกับเงินสมุห์พิมาน จักรการชุกคลองสาขนั้น ให้แล้วเสร็จตามกำหนด
 พระราชอาภิสม ถเงินสมุห์พิมาน ได้ลงมือชุกในเดือนมีนาคม
 ศก ๑๐๙๙ ค่าจ้างเงินชุกเส้นละ ๔๐ บาท แต่จะแล้วเสร็จในปี ๑๑๔ ตาม
 กำหนดหรือไม่นั้น ได้ความดังนี้ในปี ๑๑๕ พระราชอาภิสมถถึงแก่กรรม
 ครั้นปี ๑๑๗ ได้ความว่าพระราชอาภิสมถยังชุกคลองสาขนั้นค้างอยู่
 ๓๐๐ เส้น นายเลือนบุตรขอพระบรมราชานุญาตชุกต่อไป พระราช
 ทานพระบรมราชานุญาตเมื่อวันที่ ๓ มิถุนายนรัตนโกสินทรศก ๑๑๗
 ครั้นวันที่ ๑๙ มีนาคม ศก ๑๑๘ เจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์
 รัชทายาทกระทรวงเกษตราธิการ มีคำสั่งให้พระหัตถ์ถาวรศฤงคารออกไป
 ตรวจชุกของรายนี้ ได้ความว่าชุกแล้วยาว ๔๑๖ เส้น นับตั้งแต่ปาก
 คลองไปถึงปลายคลองที่ต้น ยังอีกประมาณ ๓๐๐ เส้นจึงจะทลุ
 มแม่น้ำนครไชยศรี

คลองพระยาบรรพชา ๓๒

เมื่อเดือนพฤศจิกายน ศก ๑๑๑ พระยาบรรพชาสิงหนาท (เจ๊ก)
 ทำฎีกาทูลเกล้า ฯ ถวาย กราบขังคมทูลพระกรุณาว่า ทหารฉนวน
 ใน ๒ ชั้นยากจนมากไม่มีที่ทำกิน เห็นว่าที่ดินตำบลบางปะกอกหลัง
 รางกระใหญ่เป็นที่กว้าง ควรจะชุกคลองให้ทหารฉนวนเป็นที่ทำมาหากิน

ต่อไป ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตชุกคลองที่ตำบลนั้นตั้ง
เข้าไปกลางทุ่งประมาณ ๔๐๐ เส้น กว้าง ๔ วา ลึก ๔ ศอก ยื่นขึ้นไป
จากฝั่งคลองฝั่งละ ๒๕ เส้น ยกเว้นแผ่นดินริมคลองฝั่งละ ๖ ศอก
ทรงพระดำริที่ว่าฉนวนพวกนี้อยู่ในความปกครองของกรุงเทพฯ แต่
ก่อนหากินทางมีจนาอาชีวะ เมื่อมากล้นใจก็กระทำความหากินโดย
สุจริตเช่นนั้น ควรจะทรงช่วยทำนุบำรุง จึงทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต เมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน
ศก ๑๑๑ พระยาบรรณาสังหนาท (เจ๊ก) ใ้ตั้งมือชุกในนั้น ต่อมา
พระยาบรรณาสังหนาท (เจ๊ก) ถึงแก่กรรมในศก ๑๑๘ ปรากฏว่า
ชุกแล้ว ๑๑๑ เส้น ยังก้างอีก ๒๘๘ เส้น

เมื่อวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน ศก ๑๑๘ พระยาบรรณาสังหนาท
บุตรพระยาบรรณาสังหนาท (เจ๊ก) ขอพระบรมราชานุญาตชุกต่อคลอง
เก่าไปอีก ๔๐๐ เส้นตลอดก้นแม่น้ำเมืองสุพรรณบุรี ทรงพระดำริที่
ว่าคลองเก่ายังชุกไม่ครบ ๔๐๐ เส้น ไม่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ ชุกได้แต่ ๑๑๑ เส้น ยังคง
เหลืออยู่อีก ๒๘๘ เส้น

คลองบางพลีใหญ่

๓๓

เมื่อเดือนกรกฎาคม ศก ๑๑๗ สมิงปันตะละ ทำเรื่องราวขึ้น
ต่อพระเจ้าอังชาเออ กรมหมื่นมหิศรวราชฤทธิย์ เสนาบดีกระทรวง
พระคลัง (เมื่อกระทรวงเกษตราธิการโอนไปรวมอยู่ด้วยนั้น) ขอรับ

เมื่อวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ คศ ๑๐๘๖ เจ้าพระยาภาสกรวงษ์นำ
 ความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ความทราบดีฝ่าละอองธุลีพระบาท
 แล้ว ทรงพระราชดำริเห็นว่า การขุดคลองย่อมเป็นประโยชน์อันยิ่ง
 ใหญ่ของการเพาะปลูกทั้งปวงทั่วไป เป็นเหตุให้บ้านเมืองเจริญยิ่ง
 ขึ้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต
 พระยาคำรงราชพลขันธ์ไต่ลงมือขุดในเดือนเมษายนคศ ๑๑๐ โดยค่า
 จ้างขุดเส้นละ ๘๐ บาท ขุดแล้ว ๒ คลองในเดือนมกราคมคศ ๑๑๑
 ยิงอีก ๘ เดือน จึงจะแล้วเสร็จทั้ง ๓ คลอง

คลองที่บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุด ๓๕

บริษัทสัมฤทธิ์การค้ากรรมาศ ๑๒๕๐ บริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม
 ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ขุดคลองแลคูนาขึ้นในทุ่ง
 หลวง ผังควนออกห่างแม่น้ำเจ้าพระยา มีคลองรังสิตประยูรศักดิ์
 คลองศักดิ์น้ำสายใต้สายเหนือ แลคลองซอยต่าง ๆ หลายสิบคลอง
 ราษฎรได้พากันเข้าไปตั้งทำนาในทุ่งนี้เป็นอันมากนับด้วยหมื่น

ครั้นเมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๒๐ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้ตั้งเมืองอัญญาบริขารขึ้นตรงแก่นันต์สืบมา

ตั้งกรมคลองในกระทรวงเกษตราธิการ

ด้วยมีพระราชประสงค์ที่จะทรงทำนุบำรุงคลองต่าง ๆ ที่มีอยู่
 แล้ว ให้คงเป็นคลองสำหรับมหาชนสัญจรไปมาได้โดยสะดวกตลอด

ฤกฎาล และทรงทำนบกขำรงให้มน้ำยวิบุรณสำหรับกรเพาะปลูกให้
เจริญตามสมัย ครั้นเมื่อวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๑๘ เจ้าพระยา
เทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เมื่อทำรงตำแหน่งเปนเสนาบดีกระทรวงเกษตรา
ธิการกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า การที่จะตรวจตรารักษาคล่องให้
เปนระเบียบเรียบร้อยเป็นอันดี แลที่จะจัดการให้มน้ำสำหรับกรเพาะ
ปลูกทั่วถึงกัน แลจะให้ยักเขื่อนน้ำในเวลาที่ต้องกรให้มน้ำมากได้ตาม
ประสงค์ ควรจะต้องมีอินยิเนียผู้ชำนาญในการทางน้ำแลผู้แนะนำ
การแลตรวจการคล่องทั่วไปสักนายหนึ่ง

วันที่ ๒๑ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๑๘ ไปรคเกล้า ฯ พระราชทาน
ลายพระราชหัตถ์เลขามายังเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการมีความว่า
ตามความคิดนั้นสมดังพระราชดำริ จนถึงได้พิศขออินยิเนียจากวิน
แฮมวียนต์เมืองซอลแลนค์แล้ว ซึ่งคิดเห็นการรู้สึกตำแหน่งน้ำที่แห่ง
กระทรวงของตนเช่นนั้น นับว่าเป็นที่หวังใจว่าจะจัดการให้เปนไป
ตามความมุ่งหมาย แต่การซึ่งเปนข้อสำคัญต่อจากความเข้าใจ
ก็ในเรื่องจะทำคนให้เหมาะแก่ตำแหน่ง แลจำเป็นจะต้องจัดการ
ทางกระทรวงต่างประเทศ จึงทรงพระกรุณาไปรคเกล้า ฯ ให้กระทรวง
เกษตราธิการจัดการกับกระทรวงต่างประเทศ หาจ้างอินยิเนียมารับ
ราชการต่อไป กว่าการจะสำเร็จได้ดังพระราชประสงค์

ครั้นเดือนมิถุนายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๑ จึงจ้างมิสเตอร์
ไซมันวันเคอร์ไฮเต ซึ่งรับราชการอยู่ที่เมืองมอดกยอแซตาประเทศ
ยะวาใต้คนหนึ่ง

วันที่ ๓ มิถุนายน คศ ๑๒๑๑ มิคเคอร์โฮมันวันเคอร์ไฮเค้ได้เข้ามา
มาตั้งกรุงเทพ ๑ ได้ทำสัญญากับท่านเจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์
มีกำหนดรัชราชการอยู่ในกรุงสยาม ๓ ปี จึงทรงพระกรุณาโปรด
เกล้า ๑ ให้เป็นเจ้ากรมคลอง รัชพระราชทานเงินเดือน ๆ ละ ๒๐๐๐
บาทแลโปรดเกล้า ๑ ให้มีผู้ช่วยอินนิเยนแลเสมียนพนักงานรวมเงินที่
ต้องจ่ายสำหรับเจ้าพนักงานเป็นการประจำหนึ่ง เป็นเงิน ๒๕๐,๐๐๐ บาท

ในเดือนธันวาคม คศ ๑๒๑๑ มิคเคอร์โฮมันวันเคอร์ไฮเค้ได้ยื่น
รายงานการทศน้ำใหญ่ต่อกระทรวงเกษตราธิการ การทศน้ำใหญ่นี้มี
ความประสงค์จะปักทำนบในแม่น้ำเจ้าพระยาที่เมืองไชยนาท เพื่อทศ
น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาให้ไหลหลากมาตามคลอง ซึ่งจะไต่ซุกขึ้นใหม่
ทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ให้นำไหลไปสู่ไร่นาได้ทุกฤดูกาลตลอด
ลงมาถึงริมทะเล ส่วนเงินที่จะต้องใช้จ่ายในการก่อสร้างนี้ประมาณ
๖๐ ล้านบาท กระทรวงเกษตราธิการได้นำความขึ้นกราบบังคมทูล
พระกรุณาทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว ต่อมาทรงพระราชดำริที่
เห็นว่าทุนรอนที่จะต้องการในคราวนี้เป็นการมากมายนัก ควรจะจัด
ซ่อมคลองที่มีอยู่แล้ว ให้มีน้ำพอที่จะบำรุงการเพาะปลูกแลให้เรือแพ
สัญจรไปมาได้ ไปพลางก่อน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๑ ให้เจ้า
พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เมื่อดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรา
ธิการจัดการซ่อมคลองต่าง ๆ ขึ้นตามพระราชประสงค์ กระทรวง

๑ เมื่อลาออกกลับประเทศยุโรปแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ๑ ส่งเครื่อง
ราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกชั้น ๓ ไปพระราชทาน

กรมทราธิการไต้ให้มิศเคอร์โฮมันวันเคอร์ไฮเค เป็นผู้อำนวยการจัก
การชุกซ่อมคลองต่าง ๆ ตอนที่คนเงินอยู่ ให้เรือแพเดินไปมาได้
สะดวกดังแต่ก่อน คือ.

ซ่อมคลอง

เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม คก ๑๒๑ ไต้ลงมือชักทำนบคลองภาษี
เจริญ แลชุกด้วยแรงเงินสัก ๒ ศอก ๑๐ นิ้ว พื้นคลองกว้าง ๓ วา
๓ ศอก กว้างให้ม้ทางโยงเรือไต้ทั้งสองฝั่งคลองด้วย กวรซ่อมคลอง
ถลั่วเสีร้งในเดือนเมษายน คก ๑๒๒ สิ้นพระราชทรัพย์ ๕๐๐๐๐ บาท

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม คก ๑๒๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้เบิกคลองภาษีเจริญซึ่งซ่อมแล้วเสีร้งนี้ให้ม้มหาชนเดินไปมา แล
ง้กยเงินค่าธรรมเนียมเดินเรือในคลองนั้นจนครบตามจำนวน พระราช
ทรัพย์ทลงทงไต้เสีร้งแล้วง้เล็กเกยค่าธรรมเนียมนั้น

เมื่อวันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ คก ๑๒๒ ไต้ลงมือชุกซ่อมคลอง
จำเนิสศวกด้วยแรงเงินแล้วเสีร้งเมื่อเดือนพฤษภาคม คก ๑๒๓ สิ้น
พระราชทรัพย์ ๕๗๐๐๖ บาท

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม คก ๑๒๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้เบิกคลองจำเนิสศวกให้มหาชนเดินไต้ตามเดิม แลไต้เกยเงินค่า
ธรรมเนียมสำหรับการช่วยซ่อมคลองจนครบจำนวนแล้ว จึงงดการ
ง้กยเงินค่าธรรมเนียมนั้นเสีย

เมื่อเดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๒๒๒ ลงมือขุดคลองใฝ่สิงโตแล้วเสร็จ
เมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม ค.ศ. ๑๒๒๓ สิ้นพระราชทรัพย์ ๒๗๖๔๓ บาท
๕๗ อัฐ

ทำประตุน้ำ

ครั้นเมื่อเดือนมีนาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๒๔ จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการจัดการก่อสร้างประตุน้ำขึ้น
ตามคลองต่าง ๆ สำหรับจะไต่ทักน้ำ เพื่อให้เรือลูกค้าวานิชเดินไปมา
ค้าขายได้สะดวกเสมอ ไม่ต้องวอครวณ้ำอย่างที่เปนอยู่ กับเพื่อทค
น้ำให้เข้านาสำหรับหล่อเลี้ยงต้นข้าวในฤดูที่น้ำน้อย เพื่อป้องกันไม่
ให้เข้าในนาแห่งมันเสียได้ กระทรวงเกษตราธิการได้ให้กรมคลอง
ลงมือทำการก่อสร้างประตุน้ำคลองแสนแสบสระประทุมวัน ในช
รัตนโกสินทร ศก ๑๒๒๔ เป็นครั้งแรก แลเปนลำคัยมามีจำนวนดังนี้

ในคลองแสนแสบมี ๓ ประตู คือ :-

ประตุน้ำสระประทุมวัน, ประตุน้ำบางขนาก, ประตุน้ำท่าไชนี่
ได้เริ่มสร้างแต่ศก ๑๒๒๔ แล้วเสร็จในศก ๑๒๒๕ พร้อมทั้งที่พิกเก็บ
เงินค่าธรรมเนียมด้วย สิ้นเงิน ๒๔๓๘๐๐ บาท

ในคลองภาษีเจริญ ๒ ประตู คือ :-

ประตุน้ำภาษีเจริญตอนใน, แลประตุน้ำภาษีเจริญตอนนอก
ได้เริ่มแต่ศก ๑๒๒๖ แล้วเสร็จเมื่อศก ๑๒๒๘ สิ้นเงิน ๑๔๘๐๐๐ บาท

ในคลองดำเนินสะดวกมี ๒ ประตู่ คือ:—

ประตู่หน้ายางยาง, แลประตู่หน้ายางนกแขวก ได้เริ่มทำแต่
ศก ๑๒๖ เสร็จเมื่อศก ๑๒๗ สิ้นเงิน ๑๔๙๐๐๐ บาท

ในคลองประเวศมี ๒ ประตู่ คือ:—

ประตู่หน้าพระโขนง, แลประตู่หน้าท่าถั่ว ได้เริ่มทำแต่ศก ๑๒๔
เสร็จเมื่อศก ๑๒๕ สิ้นเงิน ๑๘๑๐๔๑ บาท

ในคลองสำโรงมี ๒ ประตู่ คือ:—

ประตู่หน้าสำโรง, แลประตู่หน้าปากตะคลอง ได้เริ่มสร้างแต่
ศก ๑๒๔ เสร็จเมื่อศก ๑๒๕ สิ้นเงิน ๑๘๑๔๔๕ บาท

ประตู่หน้าบางเหี้ย ได้เริ่มสร้างแต่ศก ๑๒๓ กว่าจะเสร็จใน
ศก ๑๒๙ ทั้งแต่เริ่มทำสิ้นเงินไปแล้ว ๖๓๑๖๙๖ บาท แลจะต้อง
ใช้อีก ๕๐๐๐๐ บาท รวมเป็นเงิน ๖๘๑๖๙๖ บาท จึงจะเป็นอัน
เรียบร้อยบริบูรณ์

เมื่อศก ๑๒๓ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กรมคลองซื้อ
เรือชุก ๒ ลำ เป็นเงิน ๑๗๙๓๑๔ บาท เมื่อเรือชุก ๒ ลำนี้เข้ามา
ถึงกรุงเทพฯ แล้ว กรมคลองได้จัดให้ไปชุกคลองแสนแสบ, ท่าไข่,
แลบางขนาก,

เมื่อศก ๑๒๕ กรมคลองได้รับพระบรมราชานุญาต ซื้อเรือชุก
อีก ๓ ลำ เป็นเงิน ๒๒๒๗๓๔ บาท แลเรือชุกลำเล็กอีกลำ ๑
เป็นเงิน ๓๕๙๙๔ บาท

ไว้รับรองแล้วว่ารูปการนั้นใช้ได้ แลคงจะได้เป็นประโยชน์ในเวลาใด
เวลาหนึ่งหรือรัฐบาลจะทำการนั้น สมควรที่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานบำเหน็จความชอบไว้ด้วย ความทรงทราบใต้ฝ่าละอองธุลี
พระบาทแล้ว

พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์

วันที่ ๓๐ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๑๘ โปรดเกล้าฯ พระราชทานเครื่อง
ราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือกชั้นที่ ๓ นิภาภรณ์ ให้แก่นักมิสเตอร์โฮมัน
วันเคอร์ไฮเก แลโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการนำส่งไป
พระราชทานที่ประเทศยุโรป

ตำแหน่งเจ้ากรมคลองเป็นตำแหน่งอันสำคัญ จะทิ้งไว้ว่างอยู่
ไม่ได้ ครั้นวันที่ ๓ สิงหาคม ค.ศ. ๑๙๑๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้หม่อมอนุรุทธเทวา เป็นผู้รั้งเจ้า
กรมฯ คลอง แลเมื่อวันที่ ๒ มกราคม ค.ศ. ๑๙๑๘ โปรดเกล้าฯ
ให้เลื่อนเป็นเจ้ากรมว่าราชการกรมคลอง ตั้งแต่หม่อมอนุรุทธเทวาได้เข้า
รับราชการมาแล้วก็ได้จัดการแก้ไขระเบียบการขึ้นใหม่ ให้สมกับ
สมัยที่ควรเปลี่ยนแปลง ก็ยังได้ออกข้อบังคับต่าง ๆ ขึ้นสำหรับนำที่
ราชการในกรมคลองด้วย

พระยาสวัสดิ์สวัสดิ์ (บ.ร.ว. สาธิตอด ตรีทวงศ์)

กรมราชโสตกิจและภูมิวิทยา ระเบียบการนำที่ต่าง ๆ

ประเทศสยาม มีสรรพแร่ คือ แร่เงิน, ทอง, ตะกั่ว, ดีบุก, และเหล็กเป็นต้น ตามมณฑลหัวเมือง เหนือ, ใต้, ตะวันตก, ตะวันออกในพระราชอาณาเขตรมามากกว่ามาก จนนับประมาณมิได้ ด้วยประเทศสยามมีพื้นที่ดินอันอุดม ให้เกิดสรรพแร่ทั่วไปในแผ่นดินประเทศ แต่โบราณมาพวกราษฎรชาวสยามในหัวเมืองบางแห่งที่มีความรู้เกี่ยวกับแร่ต่าง ๆ ก็มีบ้างแต่เล็กน้อย แต่ยังไม่มียุทธศาสตร์ชาวสยามตั้งเป็นวิธีทำการแร่ให้แพร่หลายขึ้นได้

ในภายหลังต่อ ๆ มามีพวกจีนที่เข้ามาทำมาหากินในประเทศสยาม ได้ศึกษานำวิธีการขุดหาแร่ขึ้นโดยลำพังตนเองบ้าง และได้ขออนุญาตทำการขุดเหมืองแร่ดีบุกขึ้นบ้าง ตามหัวเมืองปากใต้จนมีขึ้นหลายแห่งหลายรายสืบ ๆ มา

แต่เดิมการอนุญาตให้ทำเหมืองแร่ในหัวเมืองต่าง ๆ นั้น เจ้ากระทรวงหัวเมืองเป็นนึ่งที่จัดการทั้งสิ้น ระเบียบจัดการทำเหมืองแร่ก็ยังไม่ได้ตั้งขึ้นไว้ ผู้ที่ใครขออนุญาตทำเหมืองก็มี ที่ไม่ใครขออนุญาตจากผู้ใดตั้งทำการอยู่โดยพลการตนเองก็มาก ทั้งหลักฐานในการขุดหมายเขตรักไม่เป็นที่แน่นอน ถัดเอาสิ่งที่ยกย้ายเลื่อนลอยแลชำระคดีพิงได้เป็นเขตรักที่กระทำให้เกิดการวิวาทชนเนื่อง ๆ

ตั้งกรมราชโลหกิจและกฎหมาย

ครั้นต่อมาจนถึงรัตนโกสินทร ศก ๑๑๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมราชโลหกิจแลกฎหมายขึ้นในกระทรวงเกษตราธิการเป็นกรมสำหรับที่จะอำนวยความสะดวกแก่ทั่วไปในราชอาณาจักร ตามที่ใ้ปะประกาศตั้งกรมราชโลหกิจแลกฎหมาย ในประกาศกระทรวงเกษตราธิการลงวันที่ ๑ มกราคม ศก ๑๑๐ ในหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษานำ ๔๕๓ แผ่นที่ ๕๓ เล่มที่ ๘ นั้นแล้ว ตั้งแต่นั้น การทำเหมืองแร่แลการขุดขุดไขชุนุญาตเกี่ยวกับการตรวจ แลทำเหมืองแร่ทั่วไปในพระราชอาณาเขตร์ ก็มารวมจัดการในกรมราชโลหกิจตั้งขึ้น แลได้เริ่มจัดการร่างพระราชบัญญัติสำหรับทำการเหมืองแร่แลจัดการเบี่ยงการทำเหมืองแร่ เพื่อบำรุงการเหมืองแร่ให้เจริญขึ้น

ต่อ ๆ มา
ในเวลาที่ตั้งกรมราชโลหกิจแลกฎหมายขึ้น เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ผู้เป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เป็นผู้บัญชาการกรมราชโลหกิจแลกฎหมาย และได้รับพระบรมราชานุญาตจ้างมิคเตอร์ อี เค มุลเลอร์ ชนชาติเยอรมัน และมิคเตอร์ เฮช วาริงตันส์ไมท์ เป็นชนชาติอังกฤษ มารับราชการในกรมโลหกิจ มิคเตอร์ อี เค มุลเลอร์ เป็นเจ้ากรม มิคเตอร์ เฮช วาริงตันส์ไมท์ เป็นผู้ช่วยเจ้ากรม

แต่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านพระยาบรมมหาพิชัย
 อธิบดีกรมทะเบียนที่ดินแลกรมราชโลหกิจในรัชสมัยนี้ แต่ยังเป็น
 นายแย้มมหาดเล็ก เข้ารับราชการเป็นผู้ช่วยเจ้ากรมอีกนายหนึ่ง
 มีประทานบัตรทำเหมืองแร่ที่ไค้อออกไปก่อนตั้งกรมราชโลหกิจ
 แลกฎวิเทศาณอยู่ ๑๑ รายคือ

- (๑) ประทานบัตรทำเหมืองแร่ทองคำที่ตำบลบางตะพานอำเภอ
 กำเนิดคนพคุณ
  - (๒) ประทานบัตรทำเหมืองแร่ทองคำ ที่ในอำเภอไค้ะ โม่ะ
 เมืองระแงะ
  - (๓) ประทานบัตรทำเหมืองแร่ทองคำตำบลกำแพงรัฐาเมือง
 ระแงะ
  - (๔) ประทานบัตรทำเหมืองแร่ทองคำในเมืองรามัน
  - (๕) ประทานบัตรทำข่อยพลอยตำบลข่อยคี่เมืองแกลง
  - (๖) ประทานบัตรทำข่อยพลอยในเมืองตาก
  - (๗) ประทานบัตรทำเหมืองแร่ทองคำในเมืองกระบิล
  - (๘) ประทานบัตรทำเหมืองแร่ทองคำในเมืองวัฒนา
  - (๙) ประทานบัตรทำข่อยด้านศิลาในเมืองกระบี่
  - (๑๐) ประทานบัตรทำเหมืองแร่ต่าง ๆ ในเมืองป่าจันบุรี
  - (๑๑) ประทานบัตรทำข่อยพลอยในเมืงงจันบุรี
- กรมราชโลหกิจ ได้เรียกประทานบัตรเหล่านี้มาเก็บรักษาไว้
 เพื่อดูตรวจทำให้ผู้รับอนุญาตทำการตามข้อสัญญาในหนังสืออนุญาต

ภายหลังได้มีผู้มาขออนุญาตทำเหมืองแร่อีก ๒ ราย แต่เมื่อ
ได้ข้อออกอนุญาตให้แล้ว ผู้ขอมาเวรคนประทานบัตรเสียทั้งสองราย
ครั้นต่อมาถึงวันโกสินทร ศก ๑๑๑ เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ย้าย
ไปเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีก็ยังเป็น
พระยาสุรศักดิ์มนตรีมาเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ขัญชา
การในกรมราชโลหกิจแทนเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ ได้เริ่มเจ้าพนักงาน
ในกรมราชโลหกิจแลภูมิวิद्याชั้น คือ เจ้าพนักงานแผนที่ ๒ นาย
เสมียน ๑ นาย พนักงานถ่ายรูป ๑ นาย

ออกตรวจการแร่

ในระหว่างศก ๑๑๑ ถึงศก ๑๑๓ เจ้าพนักงานกรมราชโลหกิจ
แลภูมิวิद्या ได้ผลัดเปลี่ยนกันออกเที่ยวตรวจการแร่ตามหัวเมือง
ฝ่ายเหนือแลฝ่ายใต้ มีเมืองแหลมมลายูเมืองเชียงขวางเมืองจันทบุรี
 เป็นต้น

ในศก ๑๑๓ ได้ไปตรวจการแร่ในเมืองวัดมณฑล เมืองราชบุรี
ลงทางเมืองทวาย เลยไปตรวจเมืองภูเก็ต แลหัวเมืองในแถบนั้น
อีกครั้งหนึ่ง

แต่ในศก ๑๑๒ มีเวลาออกตรวจน้อย เพราะต้องทดลองตัวอย่าง
แร่ต่าง ๆ แลตรวจแก้ไขร่างพระราชบัญญัติสำหรับกิจการแร่ ทั้ง
ได้ตรวจการกฎหมายแร่ของเมืองต่างประเทศที่อยู่ใกล้เคียง เพื่อ
เก็บความที่ควรใช้ได้ในประเทศสยามมารวมเข้าในพระราชบัญญัติ

เจ้ากรมราชโสตกิจแลกรมวิทยาลาออกจากราชการ
ครั้น ณ ปลายศก ๑๑๓ มีศเคธร์ อี เก มูลเลธร เจ้ากรม
ราชโสตกิจไ้ลาออกจากราชการกลับไปประเทศยุโรป

ออกประทานบัตรในระหว่าง ๓ ศก

ในระหว่าง ๓ ศกนี้ไ้ออกประทานบัตรไปรวม ๓๔ ราย คือ
เมืองราชบุรี ประทานบัตรทำเหมืองแร่ที่บุกแลแร่อื่น ๆ ๑ ราย
เมืองกระษั ประทานบัตรทำเหมืองแร่ต่าง ๆ ๔ ราย
เมืองกาญจนบุรี ประทานบัตรทำเหมืองแร่ต่าง ๆ ๒ ราย
เมืองหล่มสัก ประทานบัตรทำเหมืองแร่ทองคำแลแร่อื่น ๆ

๑๑ ราย

เมืองจันทบุรี	ประทานบัตรทำแร่ต่าง ๆ ๖ ราย
เมืองภูเก็ต	ประทานบัตรทำเหมืองแร่ต่าง ๆ ๑ ราย
เมืองพัทลุง	ประทานบัตรทำเหมืองแร่ต่าง ๆ ๒ ราย
เมืองระแงะ	ประทานบัตรทำเหมืองแร่ต่าง ๆ ๑ ราย
เมืองรามัน	ประทานบัตรทำเหมืองแร่ต่าง ๆ ๑ ราย.
เมืองยะลา	ประทานบัตรทำเหมืองแร่ที่บุกแลแร่อื่น ๆ ๓ ราย
เมืองตะกั่วป่า	ประทานบัตรทำเหมืองแร่ต่าง ๆ ๑ ราย
เมืองพัทลุง	ประทานบัตรทำเหมืองแร่ต่าง ๆ ๑ ราย รวม

เป็น ๓๔ ราย

ครั้นมีศ็เตอร์ อี. เค. มุลเลอร์ ลาออกจากราชการแล้ว มีศ็เตอร์ สไมท์ ได้รับตำแหน่งเจ้ากรมแทนต่อมา

ในศก ๑๑๕ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่ก็ได้จัดการร่างพระราชบัญญัติแลจ้กระเบียบการเสมือมา แลได้ไปวางระเบียบการไว้ในมณฑลภูเก็จด้วย

ครั้นศก ๑๑๕ มีศ็เตอร์ สไมท์ ได้ลาออกจากราชการในกลางศก ได้จ้างมีศ็เตอร์ ฮาร์. รอส. คลูนิช แลมีศ็เตอร์ เฮนรี่ บี สก็อต เข้ารับราชการในกรมราชโลหกิจ มีศ็เตอร์ ฮาร์. รอส. คลูนิช รับตำแหน่งเจ้ากรม มีศ็เตอร์ เฮนรี่ บี สก็อต เป็นผู้ช่วยเจ้ากรมต่อมา

กรมราชโลหกิจแลภูมวิททยา

ไปขึ้นอยู่ในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

ต่อมาเมื่อจวนจะเลิกกระทรวงเกษตราธิการ กรมนี้ได้ย้ายไปขึ้นในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

ระหว่างศก ๑๑๔ ถึงศก ๑๑๕ ได้ออกประทานบัตรทำเหมืองแร่รวม ๓๓ ราย คือ

เมืองลพบุรี	ประทานบัตรทำเหมืองแร่ทองคำ ๒๕ ราย
เมืองกำเนิดคนพิศุณ ขางตะพาน	ทำเหมืองแร่ทองคำ ๑ ราย
เมืองพัทลุง	ประทานบัตรทำเหมืองแร่ต่าง ๆ ๑ ราย
เมืองนคร	ประทานบัตรทำเหมืองแร่ต่าง ๆ ๑ ราย

มีของกระเบื้อง ประทานบัตรทำเหมืองแร่ต่าง ๆ ๕ ราย รวม ๓๓ ราย
 ในศก ๑๑๖—๑๑๗ กับศก ๑๑๘ มีแต่การออกประทานบัตร
 แลการเปลี่ยนหน้าที่เจ้าพนักงานต่งนี้ คือ

เปลี่ยนเจ้ากรม

กรมราชโลหกิจแลภูมิวิทยา

มิกเตอร์ แชนวี ยี่ สักอก ได้รับตำแหน่งเจ้ากรมแทนมิกเตอร์
 ฮาร์ รอค คลูนิช ตั้งแต่วันที่ ๘ สิงหาคม ศก ๑๑๗ และได้เลื่อน
 ขึ้นเป็นเจ้ากรมตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม ศก ๑๑๗

ส่วนมิกเตอร์ ฮาร์ รอค คลูนิช นั้นให้ออกไปเป็นเจ้าพนักงานแล้ว
 ในมณฑลภูเก็ต

ต่อมาในเดือนกันยายน ศก ๑๑๘ เจ้าพระยาเทเวศร์วงษ์วิวัฒน์
 ได้มาเป็นเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ฯลฯ กลับตั้งเป็นกระทรวงขึ้น
 ใหม่ กรมราชโลหกิจจึงย้ายมาขึ้นในกระทรวงเกษตราธิการตาม
 เดิม แต่การบังคับบัญชาในส่วนระเบียบการและจัดการทำเหมืองแร่
 กระทรวงเกษตราธิการฝากให้กระทรวงมหาดไทยปกครองบัญชา แต่
 ส่วนการเงินและการตั้งงบประมาณรายได้และรายจ่ายนั้น อยู่ในความ
 ปกครองของกระทรวงเกษตราธิการ

ระหว่าง ๓ ศกนี้ได้ออกประทานบัตรรวม ๘๖ ฉบับ ออกใน
 ศก ๑๑๖ ห้าสิบสองฉบับ

ใน คก ๑๑๗	สามร้อย
ใน คก ๑๑๘	สี่ร้อยเจ็ดร้อย คือ
เมืองลพบุรี	ประทานบัตรทำเหมืองแร่ทองคำ ๕๔ ไร่
เมืองจันทบุรี	ประทานบัตรทำข่อยพลอย ๑ ไร่
เมืองนครจำปาศักดิ์	ประทานบัตรทำเหมืองแร่ทองแดง ๓๕ ไร่
เมืองภูมิลี	ประทานบัตรทำเหมืองแร่ทองคำ ๑ ไร่
เมืองยะลา	ประทานบัตรทำเหมืองแร่ดีบุก ๕ ไร่

ใน คก ๑๑๘ ได้เปิดสาขาที่ว่าการในมณฑลนครศรีธรรมราช
ชั้นอีก ๑ แห่ง สำหรับจัดการทำเหมืองแร่ในมณฑลนครศรีธรรมราช
แลบริเวณ ๗ หัวเมือง และได้เปลี่ยนแปลงแก้ไขวิธีการเก็บภาษี
ดีบุกด้วยหลายอย่าง คือ

(๑) ให้เลิกการเก็บค่าภาคหลวงเป็นคิยุกในมณฑลภูเก็ตซึ่งเก็บ
ภาคหลวงเป็นคิยุก ๑ บัก ในแร่ ๑๐ บักนั้นเสีย ตั้งแต่วันที่ ๑
มิถุนายน คก ๑๑๘

และเปลี่ยนเก็บค่าภาคหลวงคิยุกเป็นเงิน คิดเทียบราคาซื้อขาย
อย่างสูงในเมืองนั้น ตั้งแต่วันนั้นต่อมา

ส่วนหัวเมืองในมณฑลภูเก็ตให้เก็บไปตามเดิมก่อน เมื่อข้า
หลวงเทศาภิบาลเห็นว่าควรเก็บค่าภาคหลวงเป็นเงินในเมืองใดต่อไป ก็
ให้ข้าหลวงเทศาภิบาล ประกาศเก็บค่าภาคหลวงเป็นเงินในเมืองนั้นได้
ตามประกาศลงวันที่ ๑ พฤษภาคม คก ๑๑๘ นั้น และมีอัตราค่าภาค
หลวงตามราคาคิยุกสูงและต่ำต่อท้ายประกาศด้วย

(๒) ให้เลิกอัตราภาษีค้ำยุกซึ่งคิดค่าภาคหลวงในน้ำหนักค้ำยุกตามจำนวนภรา ตามอัตราค้ำยุกท้ายประกาศลงวันที่ ๑ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๑๙ นั้นเสีย

เพราะน้ำหนักในภรา ๑ ไม่มีอัตราแน่นอน บางแห่งใช้ภราละ ๓๐๐ ซึ่ง บางแห่งใช้ภราละ ๓๒๐ ซึ่ง เป็นการยากแก่เจ้าพนักงานเก็บภาษี

จึงประกาศลงวันที่ ๑ กันยายน ค.ศ. ๑๑๙ ให้ใช้อัตราใหม่ ซึ่งคิดค่าภาคหลวงในน้ำหนักค้ำยุกตามจำนวนหลายตามราคาสูงแลต่ำมีอัตราค่าภาคหลวงค้ำยุกท้ายประกาศคิดเป็นราคาค้ำยุก ตั้งแต่หลายละ ๕ เหย็บถึงหลายละ ๑๗ เหย็บ ๔๐ เช่นนี้ ตามราคาค้ำยุกสูงแลต่ำ

(๓) ให้เลิกค่าค้ำยุกซึ่งมีอัตราภราละ ๓ บาท ๒๔ สตางค์ หรือ ๓ บาทต่อ ๑๐ บาท ตามพระราชบัญญัติภาษีภายใน ค.ศ. ๑๑๑ มาตรา ๗๓ นั้นเสีย

เพราะอัตราน้ำหนักภราที่ใช้กันอยู่ไม่สม่ำเสมอ บางแห่งใช้ภราละ ๓๐๐ ซึ่ง บางแห่งใช้ภราละ ๓๕๐ ซึ่ง และเมืองที่ใช้ภรา ๓๐๐ ซึ่ง ต้องเสียค่าค้ำยุกเท่ากับเมืองที่ใช้ภราละ ๓๕๐ ซึ่ง ยิ่งเก็บค่าค้ำยุกเป็นการหนักเขาแก่กันอยู่ จึงให้เปลี่ยนอัตราค่าค้ำยุกเสียใหม่ แลให้เก็บค่าค้ำยุกในแร่ค้ำยุกแลเนื้อค้ำยุกค้ำยุกตามน้ำหนักเป็นจำนวนหลายๆ ละ ๑ บาท ตั้งแต่วันที่ ๑๙ ตุลาคม ค.ศ. ๑๑๙ เป็นต้นไป

(๔) ให้ตั้งอัตราน้ำหนักเนื้อค้ำยุกในแร่ค้ำยุกสำหรับเทียบเก็บค่าภาคหลวงแร่ค้ำยุกในมณฑลซุมพร เพราะทรงทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท

ว่า ในมณฑลชุมพรมีผู้นำแร่คิบุกไปขายนอกเมืองมาก แต่ยังคงต้องเสียค่าภาคหลวงเท่ากับเนื้อคิบุกอยู่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เก็บค่าภาคหลวงแร่คิบุกในมณฑลชุมพร คิดเทียบตามน้ำหนักแร่คิบุก ๑๐๐ ทายเท่ากับเนื้อคิบุก ๖๕ ทาย และให้ใช้ชัฏวานในมณฑลชุมพร ตั้งแต่วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๑๙ เป็นต้นมา

และได้ตั้งกฎเสนาบดีว่าด้วยข้อบังคับและวิธีเก็บค่าภาคหลวงแร่คิบุกตามประกาศฉบับนี้ด้วย เพื่อให้เป็นการสะดวกแก่เจ้าพนักงานเก็บภาษี และเพื่อป้องกันความคลาดเคลื่อนในการคิดภาคหลวงด้วย จึงแจ้งอยู่ในกฎเสนาบดีที่แพนกราชโลทธิจลงวันที่ ๒๘ เดือนสิงหาคม ค.ศ. ๑๒๑ นั้นแล้ว ในคกนี้ได้ออกพระทานบัตรให้ชุกศิลาธรรม ๕ ฉบับ คือ

เมืองนครรัตนตาก ๒ ฉบับ

เมืองนครราชสีมา ๒ ฉบับ

เมืองสระบุรี ๑ ฉบับ

พระทานบัตรซึ่งได้ออกไปแล้วมาจนถึงสิ้น ค.ศ. ๑๑๙ รวมทั้งพระทานบัตร ๑๑ ฉบับ ที่ได้ออกไปก่อนตั้งกรมราชโลทธิจแลกรมวิทยาชนนนั้น รวม ๑๗๕ ฉบับ

ครั้นต่อมาในค.ศ. ๑๒๐ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติขึ้นไว้ในการทำเหมืองแร่ เรียกว่าพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ รัตนโกสินทรศก ๑๒๐ แลเมื่อจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้พระราชบัญญัตินี้ในท่าโกมณฑลใด จะได้

ประกาศมาให้ทราบต่อไป รวมความ ๘๔ มาตรา ทั้งได้ประกาศมา
ณวันที่ ๒๓ กันยายน ค.ศ. ๑๒๐๐ นั้นแล้ว

เมื่อได้ตราพระราชบัญญัติขึ้นแล้ว กรมราชโลหกิจจึงเตรียม
การไว้ เพื่อจัดการให้ดำเนินโดยถูกต้องตามพระราชบัญญัติการทำ
เหมืองแร่

ในค.ศ. ๑๒๑๑ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้พระราช
บัญญัติการทำเหมืองแร่ค.ศ. ๑๒๐๐ ในมณฑลภูเก็ต ๑ มณฑลนครศรี
ธรรมราช ๑ มณฑลชุมพร ๑ มณฑลราชบุรี ๑ มณฑลพายัพ ๑
มณฑลนครราชสีมา ๑ มณฑลพิษณุโลก ๑ มณฑลเพชรบูรณ์ ๑
เมืองจันทร์ ๑ เมืองตราด ๑ เมืองยี่จันทคีร์เขตร์ ๑ จึงได้ประกาศ
มา ณ วันที่ ๑ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๒๑๑ ให้ใช้พระราชบัญญัติการทำ
เหมืองแร่ ค.ศ. ๑๒๐๐ ในหัวเมืองแลมณฑลที่กล่าวแล้วตามพระบรม
ราชโองการ ตั้งแต่วันที่ ๑ มิถุนายน ค.ศ. ๑๒๑๑ เป็นต้นไป

กรมราชโลหกิจได้เริ่มจัดการตามพระราชบัญญัติ การทำเหมือง
แร่ในมณฑลภูเก็ตก่อน และได้ออกประกาศให้พวกนายเหมืองแร่
มายื่นเรื่องขอประทานบัตรนำเหมืองแร่ สำหรับเหมืองที่ได้ทำอยู่
แล้วก่อนใช้พระราชบัญญัติ และให้มายื่นเรื่องขอประทานบัตร
เสียในกำหนด ๘๐ วัน ตั้งแต่วันประกาศเป็นต้นไป ตามความใน
หมวด ๒ ของพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ ค.ศ. ๑๒๐๐ นั้น เพื่อ
กรมราชโลหกิจจะได้จัดการรังวัดใต้สวน และออกประทานบัตรให้
ถือไว้เป็นหลักถาดาน แต่การใต้สวนกรรมสิทธิ์ที่ทำเหมืองแก่นั้นเป็นการ
ลำบากแลกินเวลามาก เพราะต่างคนต่างไม่มีหลักถาดานเสียโดยมาก

บรรดาเมืองที่ได้ออกประกาศตามพระราชบัญญัติ การกระทำ
เหมืองแร่ศก ๑๒๐ นั้นแล้ว คือ (๑) เมืองภูเก็ต (๒) เมือง
พังงา (๓) เมืองระนอง (๔) เมืองตะกั่วป่า (๕) มณฑลนคร
ศรีธรรมราช บางเมือง (๖) มณฑลปัตตานี บางเมือง

ในหัวเมืองใดมณฑลใดมีการทำเหมืองแร่แต่เล็กน้อย เห็นว่า
ยังไม่จำเป็นจะจัดการตามพระราชบัญญัติหมวดที่ ๒ กรมราชโลหกิจ
ก็ควรไว้พลางก่อน ถ้าต่อไปเห็นว่าเมืองใดมีผู้ทำการเหมืองแร่มาก
จนเวลาใด จะไ้จัดการต่อไป

ข้อความตามพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่นั้น ข้อใดที่ทรง
พระราชดำริเห็นว่ายังไม่ควรใช้ทั่วไปในพระราชอาณาเขต ก็ให้
งดเว้นเมืองซึ่งยังไม่ควรใช้พระราชบัญญัติข้อนั้นไว้ก่อน และทรงพระ
ราชดำริเห็นว่า การร่อนหาแร่ตามควมในหมวด ๓ ของพระราช
บัญญัติการทำเหมืองแร่นั้นยังไม่ควรใช้ทั่วไปทุกมณฑล เพราะบาง
มณฑลที่มีแร่แต่เล็กน้อย ราษฎรร่อนหาแร่พอเลี้ยงตัวไปวันหนึ่ง ๆ
ร่อนแร่ไม่พอกับค่าอนุญาต จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้เติม
ควมในหมวดที่ ๓ ของพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ว่า ควมใน
หมวดนี้ให้ใช้ได้แต่ในท้องที่ซึ่งเสนาบดีจะได้ประกาศให้ใช้ได้โดยเฉพาะ
และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ถ้าจะโปรดเกล้า ฯ ให้ใช้พระ
ราชบัญญัติหมวดที่ ๓ ในหัวเมืองมณฑลใดเมื่อใด จะให้เสนาบดีผู้
บัญชาการกรมราชโลหกิจ ประกาศโฆษณาในหนังสือพิมพ์ราชกิจจา
นุเบกษาให้ทราบเป็นสำคัญ มีข้อความตามประกาศลงวันที่ ๑
พฤษภาคม ศก ๑๒๑ นั้นแล้ว

ในความเดียวกันนี้ เสนาบดีผู้บัญชาการกรมราชโลหกิจได้รับ
พระบรมราชโองการใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้
พระราชบัญญัติหมวด ๓ ซึ่งว่าด้วยการร่อนหาแร่ในอำเภอตะกั่วทุ่ง
แขวงเมืองพังงามณฑลภูเก็ต ๑ อำเภอโมะโต๊ะแขวงเมืองระแงะ
บริเวณ ๗ หัวเมือง ๑ อำเภอกำเนิดคนพคุณ เมืองกาญจบุรี มณฑล
ราชบุรี แต่เดิมอยู่ในมณฑลชุมพร ๑ อำเภอพนัคนิคมแขวงเมือง
ชลบุรี มณฑลปราจีนบุรี ๑

เสนาบดีผู้บัญชาการกรมราชโลหกิจ จึงได้ประกาศลงวันที่ ๑
พฤษภาคม ค.ศ. ๑๒๑ ในหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษา ให้ใช้พระ
ราชบัญญัติการทำเหมืองแร่หมวด ๓ ในท้องที่ดังกล่าวแล้วนั้น

และโดยอำนาจซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้
แก่เสนาบดีผู้บัญชาการกรมราชโลหกิจ ตามความในหมวด ๑๒
ของพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ ค.ศ. ๑๒๐ นั้น จึงให้เก็บค่าธรรมเนียม
นิยมใบอนุญาตร่อนแร่ในท้องที่เหล่านั้นด้วยละ ๕ บาทด้วย

ตามความในมาตรา ๔๒ แห่งพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่
ค.ศ. ๑๒๐ เสนาบดีผู้บัญชาการกรมราชโลหกิจ มีอำนาจที่จะตั้งกฎ
กำหนดค่าธรรมเนียมต่าง ๆ ได้ จึงประกาศลงวันที่ ๑ พฤษภาคม
ค.ศ. ๑๒๑ โดยพระบรมราชานุญาตให้กรมราชโลหกิจ เก็บค่า
ธรรมเนียมตามประกาศนั้น ตั้งแต่วันที่ ๑ มิถุนายน ค.ศ. ๑๒๑ ถึงแม้
อัตราจะอยู่ในอัตราค่าธรรมเนียมการทำเหมืองแร่หมายเลข ๓ คือ
ท้ายประกาศนั้นแล้ว

เก็บค่าภาคหลวงแร่ดีบุก ในมณฑลภูเก็ต

อัตราค่าภาคหลวงซึ่งใช้อยู่ในมณฑลภูเก็ตแล้วนั้น ยังไม่มีอัตราค่าภาคหลวงแร่ดีบุกเหมือนอย่างที่ใช้ อยู่ในมณฑลชุมพร ตามประกาศลงวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๑๙๙ นั้น เพราะเวลานั้นในมณฑลภูเก็ตยังไม่มีผู้ใดศึกษาแร่ดีบุกไปขายต่างเมือง

ครั้นต่อมาในค.ศ. ๑๒๑๑ เจ้าพนักงานสังเกตเห็นว่าพวกลูกค้าในมณฑลภูเก็ตพอใจบรรทุกแร่ดีบุกไปขายต่างเมืองมากขึ้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้อัตราค่าภาคหลวงแร่ดีบุกในมณฑลภูเก็ต คิดเทียบอัตราภาคหลวงดีบุกเช่นเดียวกับอัตราที่ใช้ อยู่ในมณฑลชุมพร คือ

แร่ดีบุกหนัก ๑๐๐ ทาย เก็บค่าภาคหลวงเท่ากับภาคหลวงในดีบุก ๖๕ ทาย ตามความในประกาศลงวันที่ ๒๘ สิงหาคม ค.ศ. ๑๒๑๑ นั้น

และให้ตั้งกฎเสนาบดีวางข้อบังคับ และวิธีการเก็บภาคหลวงดีบุกในมณฑลภูเก็ตขึ้นด้วย เพื่อให้เป็นการสะดวกแก่เจ้าพนักงานเก็บภาษี และเพื่อยุติการพลาถปลั่งในการชักภาษีด้วย กฎนี้มีข้อความอย่างเดียวกับกฎข้อบังคับที่ใช้ อยู่ในมณฑลชุมพรนั้น

การเก็บภาคหลวงดีบุกในมณฑลชุมพร แลมณฑลนครศรีธรรมราช ข้างแห่งก็เก็บเป็นเงินคิด ๑๐ ชัก ๑ ในราคาซื้อขายกันในพื้นเมือง ข้างแห่งก็เก็บเป็นดีบุก ๑๐ ชัก ๑ ชัก ไม่เป็นระเบียบเดียวกัน

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขเก็บค่าภาคหลวงคึก
ใน ๒ มณฑลนั้นให้เป็นระเบียบเดียวกันทุกแห่ง และให้เก็บค่าภาค
หลวงตามราคาที่ทำรายครั้งที่สุดท้ายกันอยู่ในเมืองสะเทรคเซค
เคิลแมน เมื่อได้ทำรายราคาจากสะเทรคเซคเคิลแมนแล้ว ให้เจ้า
พนักงานประกาศให้มหาชนทราบทั่วกัน และให้เก็บภาคหลวงเทียบ
ตามราคาที่ทำรายจากเมืองสะเทรคเซคเคิลแมน

เว้นแต่ในบริเวณ ๗ หัวเมือง ซึ่งเวลานั้นรวมอยู่ในมณฑลนคร
ศรีธรรมราชนั้น ให้คงเก็บค่าภาคหลวงตามระเบียบเดิมไปก่อน
เสนาบดีผู้บัญชาการกรมราชโลหกิจ จึงได้ประกาศมาเมื่อวันที่ ๒๘
พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๒๑ เพื่อให้มหาชนชาวเมืองทราบความตามพระ
ราชดำริห์ และให้เก็บค่าภาคหลวงตามข้อความแลอัตราในประกาศ
นั้น ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ค.ศ. ๑๒๒ เป็นต้นไป

ในหมวด ๖ ของพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ นั้น ทรงพระ
ราชดำริห์ว่า ข้อความในมาตรา ๒๔ กับมาตรา ๒๕ นั้นควรระกั
ไขเปลี่ยนแปลงเสีย เพราะตามมาตรา ๒๔ ซึ่งมีความว่า “ประธา
นบัตรทุก ๆ ฉบับต้องให้ลงนามประทับตราตำแหน่งของเสนาบดี โดย
พระบรมราชานุญาตก่อน จึงจะเป็นอันใช้ได้ตามกฎหมาย” ทั้งนี้
จะต้องส่งประธานบัตรเข้ามากรุงเทพฯฯ ทุก ๆ ฉบับ ทรงพระราช
ปรารภว่า จะเป็นการเกือครอนแก่ราษฎรซึ่งขอทำเหมืองมีเนื้อที่น้อย
แลอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯฯ จึงให้เปลี่ยนข้อความในมาตรา ๒๔
เป็นคำว่า “การที่จะออกประธานบัตรให้ทำเหมืองแร่ นั้น เมื่อได้ออก

ประธานบัตรตามข้อความดังกล่าวต่อไป จึงให้ถือว่าประธานบัตรที่ออก
นั้น เป็นอันใช้ได้ก็ตามกฎหมาย คือ

(๑) ประธานบัตรที่เสนาบดี ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต
ได้ลงนามตำแหน่งเสนาบดีเป็นสำคัญ

(๒) ประธานบัตรที่ข้าหลวงเทศาภิบาล หรือผู้ว่าราชการเมือง
ใดซึ่งเสนาบดีได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต แลได้ประกาศ
ในหนังสือพิมพ์ราชกิจจานุเบกษาแล้วว่า ข้าหลวงเทศาภิบาลหรือผู้ว่า
ราชการเมืองนั้นมีอำนาจจะออกประธานบัตรได้ โดยมีกำหนดเนื้อที่คน
แลเวลาในประธานบัตรตามที่ได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วนั้น”

และมาตรา ๒๕ ซึ่งมีความว่า “ให้เรียกค่าธรรมเนียมประทับ
ตราประธานบัตรฉบับละ ๕๐ บาทเป็นกำหนด” นั้น เปลี่ยนเป็นคำว่า
ดังนี้ “ตามปรกติให้เรียกค่าธรรมเนียมประทับตราประธานบัตรฉบับ
ละ ๕๐ บาท เว้นแต่ประธานบัตรทำเหมืองแร่รายใด ซึ่งเสนาบดีเห็น
ว่าควรลดค่าธรรมเนียมประทับตราต่ำกว่า ๕๐ บาท โดยเหตุอันสม
ควร ก็ให้เสนาบดีตั้งอัตราค่าธรรมเนียมประทับตราลงตามสมควร”
จึงได้ประกาศมาในประกาศลงวันที่ ๑ มกราคม ค.ศ. ๑๒๑ แล้วนั้น

ตามหมวด ๘ มาตรา ๔๗ ของพระราชบัญญัติ การทำเหมือง
แร่ ค.ศ. ๑๒๐ ซึ่งมีความว่า การโอนประธานบัตรนั้น ถ้าเสนาบดีไม่
ได้ลงนามแลประทับตราตำแหน่ง โดยพระบรมราชานุญาตให้โอนแล้ว
จะโอนไม่ได้เป็นอันขาดนั้น ทรงพระราชดำริเห็นว่า การโอนประธาน
บัตรในหัวเมืองมณฑลที่อยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ จะต้องเสียเวลารอ

อยู่ซ้ำ เพราะก่อนจะโอนจะต้องมีขอกเข้ามาขอรับพระราชทานพระบรมราชานุญาตเสียก่อน เกรงว่าจะไม่ทันความต้องการของราษฎรในมณฑลเหล่านั้น ซึ่งมีความประสงค์จะโอนประธานบริษัทให้แก่ผู้อื่น เพื่อหาประโยชน์ในการโอนนั้น

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สั่งว่า ตามความในมาตรา ๔๗ ซึ่งกล่าวว่า “ การที่จะโอนประธานบริษัทนั้น ถ้าเสนาบดีไม่ได้ลงนามแลประทับตราตำแหน่งโดยพระบรมราชานุญาตแล้ว จะโอนไม่ได้เป็นอันขาดนั้น ให้เลิกเสียแล้ว

เพิ่มข้อ ๓ เข้าในมาตรา ๔๗ นั้นขึ้นอีก ๑ ข้อมีความว่า “ ประธานบริษัทที่เสนาบดีที่รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ โอน และให้ลงนามประทับตราตำแหน่งเสนาบดีไว้เป็นสำคัญนั้น ให้เป็นอันใช้ได้ตามกฎหมาย

และเมื่อเทศาภิบาลหรือผู้ว่าราชการเมืองผู้ใด ซึ่งเสนาบดีได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว ให้เป็นผู้โอนประธานบริษัทได้ และให้ออกประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้วว่า ตามที่ได้ประกาศในราชกิจจานุเบกษาแล้ว” ก็มีความแจ้งอยู่ในประกาศลงวันที่ ๘ มกราคม ค.ศ. ๑๒๑ นั้นแล้ว

ตามอัตราค่าตีราคาแว่นตึก ซึ่งได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เก็บค่าตีราคาแว่นตึก แลเนอติบูกหลายละ ๑ บาทเท่ากัน ก็มีความแจ้งอยู่ในประกาศลงวันที่ ๑๘ ตุลาคม ค.ศ. ๑๑๘ แล้วนั้น

ภายหลังต่อมา ทรงพระราชดำริเห็นว่าแร่คียุกหาย ๑ หลอม
ได้เนื้อคียุกประมาณ ๒๕ ซึ่งเท่านั้น ส่วนค่าคัตตรานั้นเก็บเต็ม ๑๐๐
ซึ่งเท่ากับเนื้อคียุก ควรลดค่าคัตตราแร่คียุกลงคิดเก็บค่าคัตตราเทียบ
น้ำหนักเนื้อคียุกที่จะหลอมได้ในแร่คียุก

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เก็บค่าคัตตราแร่คียุกเพียง
หลายละ ๔๒ อัฐ ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ค.ศ. ๑๒๒๒ เป็นต้นไป

ส่วนค่าคัตตราเนื้อคียุกให้คงเก็บหลายละ ๑ บาทตามเดิม กังได้
ประกาศมาในประกาศลงวันที่ ๒๕ มกราคม ค.ศ. ๑๒๑๑ แล้วนั้น

อนึ่งการเก็บค่าประทุษตราประธานยัตร์ ตามพระราชบัญญัติ
การทำเหมืองแร่ข้อ ๒๕ ซึ่งประกาศแก้ไขข้อความว่า “ตามปรกติให้
เรียกค่าธรรมเนียมประทุษตราประธานยัตร์ขมิบละ ๕๐ บาท เว้นแต่
ประธานยัตร์ทำเหมืองแร่รายโคซึ่งเสนาบดีเห็นว่า ควรลดค่าธรรมเนียม
ประทุษตราต่ำกว่า ๕๐ บาทโดยเหตุอันสมควร ก็ให้เสนาบดี
ตั้งอัตราค่าธรรมเนียมประทุษตราลดลงตามสมควร” กังแจ้งอยู่ใน
ประกาศลงวันที่ ๑ มกราคม ค.ศ. ๑๒๑๑ นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ตั้งอัตราค่าประทุษตราประธานยัตร์เช่นไว้ดังนี้ คือ-

(๑) ประธานยัตร์มีเนื้อที่ดินตั้งแต่ ๒๐ ไร่ลงมา ให้เรียกค่า
ประทุษตราขมิบละ ๕ บาท

(๒) ประธานยัตร์ ซึ่งมีกำหนดเนื้อที่ดินเกินกว่า ๒๐ ไร่ขึ้นไป
ไปจนถึง ๑๐๐ ไร่ ให้เรียกค่าธรรมเนียมประทุษตราขมิบละ ๒๐ บาท

(๓) ประธานยัตร์ที่มีเนื้อที่ดินเกินกว่า ๑๐๐ ไร่ขึ้นไป ให้เรียก
ค่าประทุษตราขมิบละ ๕๐ บาท

และให้ใช้อัตราค่าธรรมเนียมประทับตรา^๕ ตั้งแต่วันที่ ๑ มิถุนายน ค.ศ. ๑๒๒ เป็นต้นไป ตามความในประกาศลงวันที่ ๑๘ มิถุนายน ค.ศ. ๑๒๑ นั้น

ในคืนนี้ได้ออกประทวนบัตร ๒๕ ฉบับ คือ

มณฑลภูเก็ต ๒๒ ฉบับ

มณฑลกรุงเก่า ๑ ฉบับ

มณฑลชุมพร ๒ ฉบับ

รวม ๒๕ ฉบับ

ในมณฑลนครศรีธรรมราช แต่เดิมมาใช้เงินเหรียญในการซื้อขาย ภายหลังต่อมารัฐบาลสเตรตเซตเคิลแมน ห้ามไม่ให้เอาเงินเหรียญที่ใช้อยู่ในมณฑลนครศรีธรรมราช แลมณฑลชุมพรเข้าไปใช้ในเมืองสเตรตเซตเคิลแมน เงินเหรียญในมณฑลชุมพรกับนครศรีธรรมราช จึงมีราคาไม่ตรงกับเงินเหรียญในเมืองสเตรตเซตเคิลแมน เป็นการลำบากที่เจ้าพนักงานจะเก็บค่าภาคหลวงไม่ตรงกับราคาที่ทราบจากเมืองสเตรตเซตเคิลแมน เห็นว่าควรเปลี่ยนอัตราค่าภาคหลวงซึ่งคิดเป็นเงินเหรียญ ตามประกาศลงวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน ค.ศ. ๑๒๑ นั้น

จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศมา ณ วันที่ ๑๘ มกราคม ค.ศ. ๑๒๒ ให้เลิกอัตราค่าภาคหลวงที่ผูกตามประกาศลงวันที่ ๒๘ พฤศจิกายนนั้นเสีย แลให้ใช้อัตราค่าภาคหลวงที่ผูกเป็นเงินบาทแทนต่อไป ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ค.ศ. ๑๒๓

ครั้นต่อมาได้ทราบว่า มีราษฎรร่อนหาพลอยในท่าชลคลองแก่ง
แขวงเมืองตราคมณฑลรัตนบุรี แต่ยังไม่ทันได้เก็บค่าใบอนุญาตร่อนแร่
ในที่ตำบลนี้ไม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระภาคไฉ้พระราช
บัญญัติการทำเหมืองแร่หมวด ๓ ซึ่งว่าด้วยการขออนุญาตร่อนหาแร่
ในสองตำบลนี้ แลให้เก็บค่าใบอนุญาตฉบับละ ๕ บาท ตั้งแต่วันที่
๑ สิงหาคม ค.ศ. ๑๒๒๒ เป็นต้นไป ตามที่ได้ประกาศมา ณ วันที่
๓๐ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๒๒๒ นั้น

และในอำเภอพลอยแหวงก็มีราษฎรร่อนแร่อยู่ด้วย จึงทรงพระ
กรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้พระราชบัญญัติหมวด ๓ ในอำเภอพลอย
แหวง แลให้เก็บค่าใบอนุญาตร่อนแร่ฉบับละ ๕ บาท ตั้งแต่วันที่ ๑
เมษายน ค.ศ. ๑๒๒๓ ด้วย ทั้งได้ประกาศมา ณ วันที่ ๑๐ มกราคม
ค.ศ. ๑๒๒๒ นั้น

ใน ค.ศ. ๑๒๒๒ ได้ออกประทานบัตร ๑๐๐ ฉบับ คือ

มณฑลภูเก็จ ๘๗ ฉบับ

มณฑลชุมพร ๑-ฉบับ

มณฑลนครศรีธรรมราช ๓ ฉบับ

มณฑลกรุงเก่า ๒ ฉบับ

มณฑลนครราชสีมา ๗ ฉบับ

รวม ๑๐๐ ฉบับ

การรังวัดปักหมากเขตที่ทำเหมืองนั้น ในชั้นต้นปักด้วยหลัก
ไม้ ภายหลังต่อมาเห็นว่าหลักไม้นั้นผุพังได้โดยง่ายไม่เป็นการถาวร

จึงได้เริ่มมีการปักท่อเหล็กท่หมายเขตรที่ทำเหมืองแทนเหล็กไม้ตั้งแต่
 ศก. ๑๒๓ เป็นต้นมา และได้ร่วักปักท่อเหล็กเป็นเส้นวงไว้รอบเมือง
 ภูเก็ต รั่วักเขตรที่เหมืองติดต่อกับเส้นวงแลเส้นรั่วักของกรม
 แตนที่ด้วย เพื่อให้เป็นหลักถานมั่นคงต่อไป แม้เหล็กจะหลุดหาย
 ไปหรือมีผู้ลักถอนออกไปก็ เจ้าพนักงานก็เข้าไปปักท่หมายใหม่ใน
 ที่เดิมได้ การรั่วักเช่นนี้กินเวลาแลเปลืองเงินมาก ที่ใดที่เห็นว่า
 ไม่สู้มีที่ทำเหมืองมาก ก็ทำรั่วักปักท่หมายด้วยท่อเหล็กติดต่อกัน
 เป็นหมู่ ๆ ถ้าที่ใดอยู่ไกลเส้นรั่วักของกรม แตนที่ก็รั่วักที่เหมือง
 ไปต่อกับเส้นของกรม แตนที่ด้วย หวังใจว่าต่อไปที่เหมืองในมณฑล
 ภูเก็ต จะได้รั่วักติดต่อกับเส้นรั่วักของกรม แตนที่ตลอดไปจน
 เมืองพังงา ระนอง แลตะกั่วป่า

ใน ศก. ๑๒๓ ได้ออกประทานบัตร ๘๘ ฉบับ คือ

มณฑลภูเก็ต ๕๘ ฉบับ

มณฑลชุมพร ๘ ฉบับ

มณฑลนครศรีธรรมราช ๓๐ ฉบับ

รวมเป็น ๘๘ ฉบับ

มาใน ศก. ๑๒๔ เห็นว่าเป็นเวลาอันสมควรที่จะใช้พระราช
 บัญญัติหมวด ๓ ในเมืองนครศรีธรรมราช ๑ เมืองสงขลา ๑ บริเวณ
 ๗ หัวเมือง (มณฑลปัตตานี) ๑ เมืองภูเก็ต ๑ เมืองพังงา ๑ เมือง
 หลังสวน ๑ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้พระราชบัญญัติ
 หมวด ๓ ในหัวเมืองเหล่านี้ และให้เก็บค่าใบอนุญาตร่อนแร่ฉบับละ

๕ บาท ตั้งแต่วันที่ ๑ มิถุนายน ค.ศ. ๑๒๕ เป็นต้นไป จึงได้ประกาศ
มา ณ วันที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๒๔ นั้น

ค่าภาคหลวงแร่ดีบุก

ในมณฑลนครศรีธรรมราช

อัตราค่าภาคหลวงแร่ดีบุกซึ่งใช้อยู่ในมณฑลชุมพร และมณฑล
ภูเก็ตนั้น ยังไม่ได้ประกาศใช้ในมณฑลนครศรีธรรมราช ภายหลัง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ใช้อัตราค่าภาคหลวงแร่ดีบุกในมณฑล
นครศรีธรรมราช มีอัตราอย่างเดียวกับอัตราที่ใช้อยู่ในมณฑลชุมพร
และมณฑลภูเก็ต คือ

แร่ดีบุกซึ่งมีน้ำหนัก ๑๐๐ ชั่ง คิดภาคหลวงเท่ากับภาคหลวง
ในเนื้อดีบุก ๖๕ ชั่ง ตามประกาศลงวันที่ ๒๗ กันยายน ค.ศ. ๑๒๔ นั้น
ใน ค.ศ. ๑๒๔ ได้ออกประทานบัตร ๔๕ ฉบับ คือ

มณฑลภูเก็ต	๓๒ ฉบับ
มณฑลนครศรีธรรมราช	๘ ฉบับ
มณฑลไทรบุรี	๓ ฉบับ
มณฑลราชบุรี	๑ ฉบับ
มณฑลยะลา	๑ ฉบับ

รวมเป็น ๔๕ ฉบับ

ต่อมาวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๒๕ ได้ประกาศโดยพระบรม
 ราชานุญาต ให้เลิกอัตราค่าภาคหลวงค้ำยุกมณฑลภูเก็จซึ่งมีอัตราใช้
 เป็นเงินเหรียญ ตามประกาศลงวันที่ ๑ กันยายน ค.ศ. ๑๑๙ นั้นเสีย
 และเปลี่ยนอัตราค่าภาคหลวงค้ำยุกเป็นเงินบาทใช้แทนต่อไป ทั้ง
 ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน ค.ศ. ๑๒๖

ใน ค.ศ. ๑๒๕ ได้ออกพระทานบัตร ๗๒ ฉบับ เป็นพระทานบัตร
 ทำเหมืองแร่ค้ำยุกในมณฑลภูเก็จทั้งสิ้น

ตั้งแต่แรกตั้งกรมราชโลหกิจมาจนถึงสิ้นค.ศ. ๑๒๕ เจ้ากรม
 ราชโลหกิจเป็นชาวต่างประเทศ และตำแหน่งสูง ๆ นั้น กรมนี้เป็น
 คนชาวต่างประเทศทั้งสิ้น

ต่อมาเมื่อสิ้นค.ศ. ๑๒๕ มีเคอริสต์ก็้อกลาออกจากราชการ
 จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยาศรีสทเทพ ราช
 ปลัดทูลฉลอง กระทรวงมหาดไทย มาเป็นผู้บัญชาการในกรมราช
 โลหกิจต่อไป

ส่วนเจ้าพนักงานชาวยุโรปนั้น ให้เป็นผู้ตรวจการและผู้ช่วยตรวจ
 การตามผู้น้อยผู้ใหญ่ ตั้งแต่บัดนั้นมากรมราชโลหกิจก็อยู่ในความ
 ปกครองของหัวหน้าซึ่งเป็นคนไทยชาวสยาม ตลอดมาจนถึง

แต่เดิมเมื่อบริเวณ ๗ หัวเมืองยังรวมอยู่ในมณฑลปัตตานีนั้น
 การแร่ก็รวมขึ้นอยู่ในกองราชโลหกิจมณฑลนครศรีธรรมราชด้วย

ครั้นเมื่อได้แบ่งเขตบริเวณ ๗ หัวเมือง ตั้งเป็นมณฑลปัตตานี
 ขึ้นเป็นมณฑลหนึ่งต่างหากแล้ว เห็นว่าควรมีกองราชโลหกิจประจำ

มณฑลด้วย จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้พระยาบรม
 ยาทนารัง ไปเป็นข้าหลวงราชโลหกิจมณฑลปัตตานี และกระทรวง
 ใต้มัตราสั่งไปยังมณฑลปัตตานี ในวันที่ ๑๔ พฤษภาคม ค.ศ. ๑๒๖
 เป็นวันเปิดสาขากรมราชโลหกิจในมณฑลปัตตานีตั้งแต่นั้นมา

ใน ค.ศ. ๑๒๖ ใต้มัตราออกประทานบัตร ๑๕๘ ฉบับ คือ

มณฑลภูเก็ต	๑๒๒ ฉบับ
มณฑลชุมพร	๒๔ ฉบับ
มณฑลปัตตานี	๑๑ ฉบับ
มณฑลไทรบุรี	๑ ฉบับ

รวม ๑๕๘ ฉบับ

ใน ค.ศ. ๑๒๗ ไม่มีการเปลี่ยนแปลง แต่ใต้มัตราออกประทานบัตร
 ๑๒๒ ฉบับ คือ

มณฑลภูเก็ต	๑๐๕ ฉบับ
มณฑลชุมพร	๓ ฉบับ
มณฑลปัตตานี	๑๐ ฉบับ
มณฑลนครศรีธรรมราช	๔ ฉบับ

รวม ๑๒๒ ฉบับ

ครั้นมาใน ค.ศ. ๑๒๘ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่าน
 พระยาวงษาประพัทธ์ มาเป็นรองเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ
 และให้ย้ายกรมราชโลหกิจกลับมาขึ้นในกระทรวงเกษตราธิการตามเดิม
 ตั้งแต่วันที่ ๑๒ กรกฎาคม เป็นต้น

ครั้นมา ๓๗ กรกฎาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้พระยาบรมมหาพิชัย เป็นอธิบดีกรมทะเบียนที่ดินและกรมราช
โลหกิจแลกรมวิทยา

ต่อมาได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้เปลี่ยนอัตรา
แร้คียุกในเนอคียุกซึ่งใช้ช้อยู่ซึ่งมีอัตราแร้คียุก ๑๐๐ ซึ่ง เท่ากับเนอ
คียุก ๖๕ ซึ่งนั้น เปลี่ยนเป็นอัตราแร้คียุก ๑๐๐ ซึ่งเท่ากับเนอคียุก
๗๐ ซึ่ง

และให้คิดค่าภาคหลวงแร้คียุกเทียบช้อครานี้ ตั้งแต่วันที่ ๑๕
กุมภาพันธ์ ค.ศ. ๑๒๘ เป็นต้นไป

จึงได้ประกาศมา ๓๗ มกราคม ค.ศ. ๑๒๘๘ นั้นแล้ว

ตั้งแต่วันที่ ๑๕ มีนาคม ได้ออกประทาน
บัตร ๑๑๘ ฉบับ คือ

มณฑลภูเก็ต ๑๑๖ ฉบับ

มณฑลชุมพร ๑ ฉบับ

มณฑลนครศรีธรรมราช ๑ ฉบับ

รวม ๑๑๘ ฉบับ

ประทานบัตรที่ออกไปก่อนใช้พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่
ในเวลานั้นคงเหลือที่ยังมิอายุใช้ ๖ รายเท่านั้น คือ

บ่อคียุกเมืองราชบุรี ๑ ราย

และบ่อคียุกเมืองยะลामณฑลปัตตานี ๕ ราย

ส่วนประธานบัตรที่ได้ออกภายหลังใช้พระราชบัญญัติ การทำ
เหมืองแร่ นั้น ก็หมดอายุไปมากแล้ว ที่สิ้นอายุได้ถูกยกเลิก และ
ผู้ขอเวนคืนรวม ๓๑๒ ราย เหลือใช้ไ้ได้อยู่ ๔๓๔ ราย คือ

มณฑลภูเก็ตทำแร่คิง ๓๖๓ ราย ทำแร่ซูลเฟรม ๑ ราย
มณฑลชุมพรทำแร่คิง ๒๖ ราย ทำแร่ซูลเฟรม ๑ ราย
มณฑลปัตตานี (แต่เดิมเรียกขริเวณ ๗ หัวเมืองอยู่ใน
มณฑลนครศรีธรรมราช) ทำแร่คิง ๒๖ ราย
มณฑลนครศรีธรรมราชทำแร่คิง ๑๓ ราย
มณฑลกรุงเก่าทำศิลา ๒ ราย
มณฑลนครราชสีมาทำศิลา ๒ ราย

รวม ๔๓๔ ราย

เวลานี้ได้ยกการแร่ในมณฑลปัตตานี แลมณฑลนครศรีธรรมราช
มาจัดอยู่ในกรมแร่ทั้งสิ้น และได้ล้มที่ว่าการแร่ในสองมณฑลนั้น
เสียแล้ว

โรงเรียนกระทรวงเกษตรราชการ

โรงเรียนกระทรวงเกษตรราชการ (โรงเรียนเกษตร) ตั้งขึ้น
เป็นสถานที่สำหรับฝึกหัดกุลบุตรไทยให้ได้เข้ารับราชการ มีความรู้
สมควรกับตำแหน่งหน้าที่ในเวลาที่จะออกจากโรงเรียนโดยทันที ในกรม
ขึ้นหรือกระทรวงเกษตรราชการหรือกรมอื่น ๆ ซึ่งต้องการวิชาที่สอน
อยู่ในโรงเรียนนี้

แต่เดิมโรงเรียนนี้มีนามว่า “โรงเรียนการทำไหม” พระเจ้า
ลูกยาเธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม เมื่อดำรงตำแหน่งอธิบดีกรม
เพาะปลูกได้ทรงจัดตั้งขึ้นที่ตำบลทุ่งศาลาแดงสระประทุมวัน เมื่อ
เดือนมกราคม ร.ศ. ๑๒๓

ในชั้นนี้ได้ตั้งขึ้นเป็นสถานที่สำหรับศึกษาวิชาการทำไหมอย่าง
เดียว เพื่อเป็นการอุดหนุนแลย้ารุงสินค้า กับเพื่อจะได้นักเรียน
ที่มีความรู้ในวิชานั้น ให้ทำการในแผนกไหมแทนชาวญี่ปุ่นซึ่งได้
จัดการไหมอยู่ในเวลานั้นด้วย ในเวลานี้มีถาวรสอนวิชาไหมโดยพิสดาร
วิชาสามัญเช่นเลขต่าง ๆ ก็ได้สอนแต่ยังไม่ค่อยทำอยู่ ส่วนการเพาะปลูก
แล เนเชอแรล ไฮเอนซ์ นี้ก็ได้สอนแต่เล็กน้อยเท่านั้น เพราะ
มีครูที่จะสอนได้เล็กน้อยทั้งตำราแลของที่จะใช้ต่าง ๆ ก็ยังไม่ค่อยจะใช้ด้วย แต่

ถึงกระนั้น วิชาที่ไต่สอนอยู่ก็ยังมีว่าสูงกว่าที่โรงเรียนอื่น ๆ ที่สอน
วิชาอย่างเดียวกัน

ครั้นต่อมาภายหลัง พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นพิไชย
มหินทโรดมทรงดำริเห็นว่า การเพาะปลูกอื่น ๆ นอกจากการทำไหม
ที่จำเป็น แลสมควรจะได้รับความบำรุงอุดหนุนยังมีอีกมาก แต่ครั้น
จะจัดขึ้นทุกอย่างพร้อมกันก็ไม่อาจจะให้เป็นความสำเร็จได้ จึงทรง
เพิ่มวิชาเกี่ยวกับการเพาะปลูกอย่างอื่นขึ้นอีกบางอย่าง ความประสงค์
ที่ไต่ทรงเพิ่มวิชานี้ขึ้นก่อน ก็เพราะวิชานี้เป็นหนทางที่จะศึกษาให้
รู้การงานในแผนกเพาะปลูกอย่างอื่น ๆ ได้โดยละเอียด หรือนัยหนึ่ง
วิชาเพาะปลูกอย่างอื่น ๆ ย่อมเป็นสาขาของวิชานี้ทั้งสิ้น เช่นการทำ
ไหมเป็นต้น ถ้าจะเรียนให้เข้าใจแล้วรู้ที่ตลอด ก็ต้องหาใคร่รู้วิชา
นี้เป็นพื้นเสียก่อน ส่วนวิชาสามัญต่าง ๆ เช่นวิชาเลขเป็นต้นก็ได้ทรง
เพิ่มไว้ในหลักสูตรอีกหลายอย่าง

ในศก ๑๒๕ ไต่ทรงเปลี่ยนนามว่า “โรงเรียนวิชาการเพาะปลูก”
ซึ่งเป็นสถานที่สำหรับสอนการเพาะปลูกแผนก ๑ มีการทำไหม
เป็นสาขาใหญ่

แต่เมื่อกลางศก ๑๒๔ ก็ได้จัดการแผนกกรมคลองขึ้นอีกแผนก ๑
รวมเป็น ๒ แผนกด้วยกัน

แต่ถึงแม้ที่โรงเรียนนี้ได้มีแผนกกรมคลองขึ้นแล้วก็ตาม แต่
กรมคลองยังหาได้ส่งนักเรียนมาให้เรียนที่โรงเรียนทั้งหมดไม่ คงให้
มีนักเรียนอยู่ที่กรมคลองเหมือนกัน คือ นักเรียนสำหรับจะส่งไปเล่า

เรียนที่เมืองต่างประเทศต่อไป ^{๕๕๕} ings ก็เห็นว่าจะเป็นด้วยเจ้ากรมใน
กรมคลองจะตรวจตราดูแลนักเรียนนั้น ๆ ด้วยตนเอง

ต่อมาทรงเห็นว่าค่าใช้จ่ายเปลืองมาก เพราะต้องมีโรงเรียน
ถึง ๓ โรงเรียน กล่าวคือ โรงเรียนกรมคลอง, โรงเรียนแผนที่, โรงเรียน
เพาะปลูก จึงได้ทรงคิดรวบรวมโรงเรียนทั้ง ๓ นั้นเข้าเป็นโรงเรียน
เดียวกัน เพื่อจะได้จัดการสอนสะดวกขึ้น ทั้งการใช้จ่ายก็จะ
ได้ลดน้อยลง

ในกลางศก ๑๒๗ เมื่อเวลาทรงทำการแทนเสนาบดีอยู่ จึง
ได้ย้ายโรงเรียนเพาะปลูกจากทุ่งศาลาแดงมารวมกับโรงเรียนแผนที่ที่
พระราชวังสระปทุมวัน แลได้ทรงเรียขเวียงหลักสุตรและเรียบยการ
ใหม่ให้ตั้งตามประสงค์ทั้ง ๓ กรม

ครั้นถึงวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๑๒๗ ได้ทรงขอให้มีการสวด
มนต์เย็นที่พระราชวังใหม่ มีพระสงฆ์วัดสระปทุมวัน ๗ รูปสวดมนต์
รุ่งขึ้นวันที่ ๒๘ เมื่อพระสงฆ์โคธินแล้วเวลา ๕ โมงเศษได้ฤกษ์ จึง
ได้ทรงเสด็จฯคลุมชื่อโรงเรียนแลขนานนามใหม่ว่า “โรงเรียนกระทรวง
เกษตราธิการ” ในที่ประชุมข้าราชการในกระทรวงเกษตราธิการที่ได้
ทรงเชิญมาแลนักเรียน

คำรับสั่งแลคำตอบของพระยาศรีสุนทรโวหาร^๒ ในการเข็ดโรง
เรียนนั้นจะได้กล่าวต่อไปภายหลัง

• พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นพิฆัมเห็นทโรคม ทรงทำการแทนเสนาบดี
๒ พระยาศรีภูริปริษา (กมล สาคัญษ์)

แต่การสอนในเทอมนี้ยังหาได้รวมกันกับนักเรียนกรมแผนที่ไม่ เพราะวิชาของนักเรียนแผนที่ต่ำกว่านักเรียนเพาะปลูก ทั้งนักเรียนแผนที่ก็จวนจะถึงเวลาออกไปทำการฝึกหัดแล้วกับแผนที่ตามหัวเมืองด้วย

ต่อมาเมื่อเดือนพฤษภาคม ค.ศ. ๑๒๘๘ เจ้าเทอมเข้าเรียนใหม่ จึงได้เปลี่ยนหลักสูตร ซึ่งจะได้อีกกล่าวต่อไปภายหลัง

เมื่อต้นศก ๑๒๘๘ ได้ทรงตั้งให้มิสเตอร์ เซล เอฟ วัน ราเวน สวัย อินยัเนียร์กรมคลอง มาเป็นหัวหน้าครูจัดการศึกษาในโรงเรียน แล เป็นครูสอนวิชาแพนทอนินยัเนียร์ กับให้มิสเตอร์ ลุยซา พนักงานในกรมคลองช่วยสอนวิชาแท็กนิกล์ กับวิชาเนเซอร์ลั ไฮเซนซ์ ด้วยบางอย่าง

ตั้งแต่เวลานั้นมาประมาณไม่ช้านัก ก็ทรงประชวรพระโรคเคิม กระเสาะกระแสะมาจนถึงวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๘๘ ก็สิ้นพระชนม์

ในระหว่างเวลาที่ทรงพระประชวรอยู่นั้น หม่อมราชวงศ์ ไต่ รองอธิบดีกรมเพาะปลูกได้จัดการแทนพระองค์ต่อไป ทั้งในระหว่างเวลาเสด็จออกไปรักษาพระองค์ที่ประเทศอียิปต์ แลเสด็จไปตรวจราชการต่าง ๆ ตามหัวเมืองมณฑล ก็ได้ทรงมอบราชการในกรมแลโรงเรียนให้หม่อมราชวงศ์ไต่ระจัดทำไป

เมื่อพระองค์ได้สิ้นพระชนม์ลงแล้ว กระทรวงเกษตราธิการเห็นว่า ราชการในกรมเพาะปลูกนั้นมากมาย ทั้งจะเป็นการสำคัญต่อไป ภายหน้าด้วย จึงได้แยกโรงเรียนออกเสียเป็นแผนกหนึ่ง แล้วจัดให้

๑ หลวงบวรราช (ม.ร.ว. ไต่ นพวงศ์)

หม่อมราชวงศ์ไต่จะเป็นผู้ปกครองจัดการโรงเรียนต่อไป แลตั้งให้มิศ
เตอร์ วันราเวนสวีย์ เป็นผู้ช่วยในแผนกศึกษา

เมื่อต้นเดือนพฤศจิกายน คศ ๑๒๘๕ ใต้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้ โอนกรมแผนที่ไปขึ้นกับกรมยมนาธิการ โรงเรียนจึงได้เลิกแผนก
แผนที่ออกเสีย เพราะเห็นว่าวิชาแผนกนี้จะไปสอนในกรมยมนาธิการ
ต่อไป แต่วิชาแผนที่ต่าง ๆ นั้นหาได้เลิกเสียด้วยไม่ ได้คงสอน
อยู่ตามเดิม

ต่อไปในศก ๑๒๘๖ โรงเรียนจะได้เพิ่มวิชาการแล้วขึ้นอีกแผนก
หนึ่ง ตามที่ได้ปรากฏในหลักสูตรต่อท้ายนี้ เพราะฉะนั้นต่อไปภายหน้า
วิชาที่จะได้สอนในโรงเรียนนี้จึงจะคงเป็น ๓ แผนกอยู่ คือ ๑ การคลอง
๒ การเพาะปลูก ๓ การแร่

การที่โรงเรียนเจริญขึ้นทุก ๆ ปีตลอดมาจนถึงเวลานั้น ก็เห็น
ชัดแน่แล้ว ด้วยเหตุที่ในเวลานั้น มีพนักงานผู้ขึ้นที่จัดการใหม่อยู่นั้น
แต่เพียง ๓ นายเท่านั้น นอกจากนั้นได้หามคสัตตัญญากลับไปประเทศ
อื่นแล้ว เพราะได้นักเรียนที่โรงเรียนอยู่ในโรงเรียนนี้ขตามหลักสูตร
ซึ่งได้ทำไว้แต่เดิมนั้น ไปใช้เป็นเจ้าพนักงานแทนชาวอื่นหลายนายแล้ว
ตามซึ่งจะได้ปรากฏในบาณชันนักเรียนที่ได้ชื่อกรัวยราชการแล้วข้างท้ายนี้

ใช่แต่เท่านั้น โรงเรียนนี้ยังได้ผลิตที่นักเรียนอีกหลายนาย
สำหรับกรมคลอง แลกรมแผนที่เป็นต้น แลได้ส่งออกไปเล่าเรียน
อยู่ในเมืองต่างประเทศ มีเยอรมัน แลอเมริกาเป็นต้น แลนัก

เรียนเหล่านั้นเมื่อได้ไปถึงเมืองต่างประเทศแล้ว ก็เข้าเรียนในโรงเรียน
ชั้นสูงได้โดยตรงเกือบทุกคน ซึ่งเป็นที่แสดงให้เห็นว่า โรงเรียนนั้นมี
ประโยชน์เพียงใด แลต่อไปภายหน้าโรงเรียนก็จะได้จัดการสอนให้สูง
ขึ้นเป็นลำดับตามสมควรกับสมัย

คำรับสั่งพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดมแล
คำตอบของพระยาศรีสุนทรโวหาร ในการเปิดโรงเรียนกระทรวง
เกษตราธิการ มีแจ้งในข้างนำต่อไปนี้

คำรับสั่ง

พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม

ในการเปิดโรงเรียนกระทรวงเกษตราธิการวันนี้ ข้าพเจ้าขอ
โอกาสที่จะกล่าวถึงการฝึกสอนกุลบุตรไทยในวิชาการแผนที่ วิชา
อินยเนยที่เกี่ยวกับการคลอง แลวิชาเพาะปลูกซึ่งเป็นต้นเหตุที่จะให้
เกิดมีโรงเรียนขึ้น พอเป็นสังเขป ให้บรรดาท่านทั้งหลายที่ได้เชิญ
มาในวันนี้ กัยทั้งครูแลนักเรียนทราบทั่วกัน

แต่เดิมมากรมทั้ง ๓ กล่าวคือ กรมแผนที่ กรมคลอง แล
กรมเพาะปลูก ซึ่งสังกัดขึ้นอยู่ในกระทรวงเกษตราธิการ ได้รับ
การสั่งสอนวิชาที่เกี่ยวกับการของกรมนั้น ๆ แยกกันเป็นกรม ๆ แยก
ข้อสำคัญของความประสงค์ของกรมทั้ง ๓ ก็คงเหมือนกัน กล่าวคือ
จะสั่งสอนนักเรียนไทยให้ได้รับราชการพอแก่น้ำก้นในกรมต่าง ๆ นั้น ถ้า

ความประสงค์จะแปลกกันไปที่ขึ้นอยู่กับที่ตรงบางกรมหมายจะฝึกสอนคนไทยให้เป็นนักเรียนมีความรู้ชั้นสูง บางกรมก็ประสงค์จะฝึกหัดคนไทยแต่พอให้เป็นพนักงานมีความรู้รองลงมา ผลที่ได้จึงต่างกันตามความประสงค์ของกรมนั้น ๆ

บัดนี้ข้าพเจ้าจะได้กล่าวความประสงค์ของกรมแผนที่ต่อไป ประวัติการสั่งสอนวิชาแผนที่ แลการทำแผนที่อย่างฝรั่ง คนไทยได้เล่าเรียนมานานแล้ว ก่อนที่ได้ตั้งกรมแผนที่ขึ้นหลายปี คือเมื่อรัตนโกสินทรศก ๒๔๕ ได้มีพระบรมราชโองการให้เลือกคณบดีนายแลพลทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ข้างนายให้มาฝึกหัดการทำแผนที่ มีมิสเตอร์อาลาซาสะเตอร์เป็นหัวหน้าผู้สั่งสอน ผู้ที่ได้ฝึกหัดเหล่านั้นได้ทำแผนที่กรุงเทพฯ ฯ หลายตำบล

ครั้นต่อมาภายหลัง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ ในขณะนั้นยังทรงบัญชาการทหารมหาดเล็กอยู่ ทรงพระดำริเห็นว่า ควรจะตั้งกองทำแผนที่ให้เป็นกรมขึ้นกรมหนึ่ง จึงเมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๐๑ ได้ทรงขอมิสเตอร์ แมกคาท์ ซึ่งภายหลังได้เป็น พระวิภาคภวคณ มาเป็นหัวหน้าจัดการ ภายหลังจึงได้เปิดโรงเรียนการแผนที่ขึ้นที่พระราชวังบางปะอิน ได้เลือกคณบดีนายทหารมหาดเล็กอีกรวมเป็น ๓๐ นาย มาฝึกหัดในโรงเรียนนี้ อีก ๓ เดือนต่อมาโรงเรียนได้ย้ายมาอยู่ที่กรุงเทพฯ ฯ นักเรียนชั้นนี้ได้ทำแผนที่พระบรมมหาราชวังแลในท้องที่ตำบลลำเพ็ญ ในเวลานั้น พนักงานแผนที่ยัง

เรียกว่าเป็นทหารมหาดเล็กอยู่ จนถึงเมื่อวันพฤหัสบดีที่ ๓ เดือน
กันยายนรัตนโกสินทรศก ๑๐๔ จึงได้มีพระบรมราชโองการให้ตั้ง
กรมแผนทขนเป็นกรมหนึ่ง ไม่เกี่ยวแก่กรมทหารมหาดเล็กอีกต่อไป
ตลอดมาจนกาลบัดนี้

ครั้นเมื่อตั้งกรมแผนทขนแล้ว โรงเรียนแผนที่ได้ย้ายมาอยู่
ในพระบรมมหาราชวัง มีมิสเตอร์นิโกลเป็นอาจารย์ (ข.ร.ศ. ๑๐๖)

ต่อมาเมื่อปี ร.ศ. ๑๑๓ โรงเรียนแผนที่ได้ย้ายที่อีก มาตั้ง
อยู่ที่สี่กั๊กพระยาภิรมย์ มีมิสเตอร์นิโกล แลมิสเตอร์ยัง เป็นอาจารย์
สั่งสอน

ครั้นมาเมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๖ โรงเรียนแผนที่ได้ย้ายมาตั้งที่พระ
ราชวังท่าบลูสระประทุมวัน มีมิสเตอร์โกล แลมิสเตอร์เฮอว์วินเป็น
อาจารย์ มีมิสเตอร์เฮอว์วินอยู่เป็นผู้ดูแลโรงเรียนแผนที่ต่อมาจนบัดนี้
การสั่งสอนในเวลานี้ ก็คงเป็นไปตามความประสงค์ของกรม
แผนที่ คงจะได้กล่าวต่อไป

ข้างต้นได้กล่าวไว้แล้วว่า ความประสงค์ของกรมทั้ง ๓ ใน
การสั่งสอนคนไทย ก็เพื่อให้ได้ทำการพองแก่หน้าที่การในกรม เพราะ
ฉะนั้น ในขั้นต้นจะต้องกล่าวถึงการของกรมแผนที่ แลจำนวนพนักงาน
ที่กรมแผนที่ต้องการเสียก่อน

การของกรมแผนที่ ๆ ที่ต้องการพนักงานมากก็คือ การรังวัด
รายละเอียด เพราะฉะนั้นกรมแผนที่จึงได้ดำเนินทางที่จะฝึกสอนนักเรียน

ให้พอแก่การนี้ ถือเอาเป็นข้อสำคัญ ส่วนการรังวัดใหญ่นั้นไม่
ต้องการพนักงานหลายคน แลเป็นการที่ยากด้วย เพราะฉนั้นกรม
แผนที่จึงให้เป็นหน้าที่ของชาวต่างประเทศเสียโดยมาก

แต่กรมแผนที่ได้ตั้งใจจะฝึกสอนคนไทยให้ไปเล่าเรียนวิชาสูง
ขึ้นไปจนอาจจะทำการรังวัดใหญ่ได้เหมือนกัน แต่มาขัดข้องด้วยเรื่อง
หานักเรียนที่มีความรู้พอที่จะเล่าเรียนวิชาสูงได้ยาก เพราะในสมัย
ก่อน นักเรียนที่มีความรู้ในวิชาสามัญ หรือเยเนอรัลเอ็ดยูเคชันยังมี
น้อยนัก ทั้งเขยเล่าเรียนเช่นวิชาเลขอย่างสูงเป็นต้นก็ยังไม่ค่อย
อยู่มาก ครั้นมาในสมัยนี้ตำหรับตำรามีมากขึ้น แลวิชาสามัญ
ตามโรงเรียนเช่นวิทยาลัยเป็นต้นได้สอนสูงขึ้น กรมแผนที่หาได้ฝึก
เฉยไม่ ได้คัดเลือกนักเรียนไต่มาหนึ่งมาไว้ เพื่อจะฝึกสอนให้ไต่ออก
ไปเล่าเรียนต่างประเทศนอก เวลานั้นประจวบกับเวลาที่กรมเพาะปลูก
ได้เปิดโรงเรียนสอนวิชาการสำหรับกรม มีวิชาสามัญชั้นสูง เช่น
เลข คณิต โนเมตรี อัลจีบรา จีโอมेटรี สเตริโอเมตรี เป็นต้น
กับทั้งได้ส่งสอนวิชาฟิสิกส์ โยคานี เคมีคตรีเป็นต้นอีกด้วย มีหม่อม
ราชวงศ์ไต่ระ คอกเตอร์วิทยาลัยเยอรมัน แลมีคเตอร์ ยี ไพรย์
เป็นต้นเป็นอาจารย์สอน

นักเรียนกรมแผนที่ที่จะส่งให้ไปเล่าเรียน ณ ประเทศนอกนั้น
กรมแผนที่ได้ฝากให้เป็นศิษย์ของมีคเตอร์ ไพรย์ เพราะฉนั้นเขาจึง
ได้เข้าอยู่ในโรงเรียนกรมเพาะปลูก ภายหลังได้เล่าเรียนจนจบหลัก
สูตรสอบไล่ได้ประกาศนียบัตรของโรงเรียน เวลานั้นกำลังเล่าเรียนการ

แผนที่อยู่ณะเมืองคาลิฟอร์เนียประเทศอเมริกา uto ไปกรมแผนที่ยังมี
ความหวังว่าจะส่งนักเรียนออกไปเล่าเรียนณะประเทศนอกอีก

บิดนข้าพเจ้าจะไ้กล่าวถึงความประสงค์ ในการฝึกหัดนักเรียน
ไทย ให้เข้าเป็นพนักงานทำการของกรมคลองต่อไป ข้อสำคัญนั้น คือ

๑ กรมคลองมีความประสงค์ที่จะส่งนักเรียนให้ไปเล่าเรียนวิชา
อินยัเนียรการคลองณะเมืองต่างประเทศ เพื่อให้พนักงานชั้นสูงซึ่งเป็น
คนไทยพอแก่นำทำการในกรมให้มากที่สุดที่จะมากไ้อย่างหนึ่ง

๒ การคุ้แลกรักษาคลอง แลการระบายน้ำเข้าออก ย่อมเกี่ยว
กับความประสงค์แลความพอใจของราษฎรที่เป็นชาวนามาก

แม้จะให้ การนี้คำเนินสควก สมกับ ความ พอใจของราษฎรแล้ว
ก็ต่อฮอไ้ใครยไ้ตามสืบส่วนความประสงค์ราษฎร ต่อราษฎรนั้นเองอยู่
เนือง ๆ เพราะณนั้น จึงเป็นการสมควรที่จะให้พนักงานเป็นคนไทย
เพื่อจะไ้ไ้ส่วนไ้ไ้โดยสควก

๓ แม้คนไทยไ้เล่าเรียนวิชาอินยัเนียรก็ แลมีความชำนาญ
พอแล้ว คงจะส่งสอนพนักงานชั้นต่ำในการอินยัเนียรไ้ก็ สควกกว่า
ที่ชาวต่างประเทศจะส่งสอนเป็นแน่

โดยเหตุทั้งสามประการนี้ กรมคลองจึงไ้คำเนินทางที่จะฝึก
สอนคนไทยให้มีความรู้สูง พอที่จะออกไปเล่าเรียน การอินยัเนียร
ณะประเทศนอกไ้ ไ้มัขอไ้ให้มิกเตอร์ ไฟรย์ เป็นอาจารย์ฝกสอน

บิดนกรมคลองไ้ส่งนักเรียนออกไปณะประเทศนอก ๔ นายแล้ว
นายหนึ่งไ้เรียนณเกาะกัมมิกเตอร์ ไฟรย์ อีกสามนายนั้น เมื่อโรง

เรียนการเพาะปลูกเข็ดไต้เข้ามาอยู่ในโรงเรียนนั้น แลไต้เล่าเรียน
 ความหลักสูตรของโรงเรียนตลอดมา จนไต้รับประกาศนียบัตรของโรง
 เรียน บัณฑิตกำลังเล่าเรียนอยู่ที่ประเทศเยอรมัน ๓ นาย แลเล่าเรียน
 อยู่ที่อเมริกาหนึ่งนาย

ส่วนนักเรียนที่จะฝึกหัดให้เป็นพนักงานชั้นรองลงมา ซึ่งไม่
 จำเป็นต้องไปเล่าเรียนณะประเทศนอกนั้น กรมคลองไต้ส่งให้มา
 เล่าเรียนตามหลักสูตรของโรงเรียนจนไต้รับประกาศนียบัตร ออกไปทำ
 การในกรมคลองก็หลายนายแล้ว

ส่วนกรมเพาะปลูกซึ่งแต่เดิมไต้รับนามว่า กรมช่างใหม่ โดย
 เหตุว่ากรมนี้ไต้มีหน้าที่เฉพาะแต่การ บำรุง การทำใหม่แต่ฝ่ายเดียว
 ในชั้นต้นไต้มีความประสงค์ที่จะฝึกหัดคนไทย ให้ไต้เล่าเรียนวิชา
 การทำใหม่ เพื่อไต้ให้คนไทยทำการแทนยุโรป ซึ่งไต้จ้างเข้ามาทำ
 การที่เท่านั้น ครั้นต่อมาภายหลังกรมช่างใหม่ เห็นว่าวิชาการทำ
 ใหม่เป็นวิชาซึ่งเกี่ยวข้องกับวิชาการเพาะปลูกอยู่มาก ประการหนึ่ง
 ถ้าจะฝึกสอนนักเรียนให้รู้วิชาการทำใหม่ก็แล้ว นักเรียนจำเป็นต้อง
 รู้วิชาการเพาะปลูกด้วย เพราะฉะนั้น จึงไต้เพิ่มวิชาการเพาะปลูกขึ้น
 อีกส่วนหนึ่ง แต่วิชาการทำใหม่หรือการเพาะปลูกก็ไต้ แม้ผู้ใดจะ
 เล่าเรียนให้รู้ไต้ก็แล้ว ก็ย่อมเอาไครยรู้วิชาสามัญหรือเขเนอรัลเคว
 เคชั่นเสียก่อน จึงจะเล่าเรียนให้รู้ไต้ไต้ เพราะฉะนั้น กรมเพาะปลูก
 จึงไต้ตั้งหลักสูตรสำหรับโรงเรียนขึ้น ประกอบด้วยสามัญวิทยาโดย
 เต็มบริบูรณ์ และแบ่งเวลาเล่าเรียนออกเป็น ๓ ปี

เมื่อผู้ใดได้เล่าเรียนจบหลักสูตรนี้ แลสอบไล่ได้แล้ว ผู้นั้น
ก็ได้รับประกาศนียบัตรของ โรงเรียนออกทำราชการได้ต่อไป

ในเวลานักเรียนของกรมเพาะปลูก ซึ่งได้สอบไล่ได้แลออก
ไปรับราชการเป็นพนักงานตาม ทั่วเมืองต่าง ๆ รวม ๑๔ นายแล้ว
ต่อไปการทำใหม่หรือการเพาะปลูกอื่น ๆ ก็ดี ถ้ามีนักเรียนมากพอ
ก็จะได้จัดการบำรุงให้เจริญขึ้นเป็นชั้น ๆ

เมื่อได้กล่าวถึงประวัติและแลความประสงค์ของกรมต่าง ๆ โดย
สังเขปแล้ว ข้าพเจ้าจะได้กล่าวถึงความ ประสงค์ซึ่งได้ตั้งโรงเรียน
กระทรวงเกษตรธิการขึ้นต่อไป ข้อสำคัญนั้น คือ

๑ ทั้งสามกรมได้มีความประสงค์ที่จะดำเนินทางเดียวกัน กล่าว
คือ จะหัดกุลบุตรไทยให้ ได้เล่าเรียนวิชาเพื่อออกมาทำการของกรมนี้ ๆ

๒ วิชาของสามกรมนี้ เป็นวิชาเดียวกันเกิดเหมือนกัน

๓ การสั่งสอนวิชาของ กรมทั้งสามนั้น ย่อมหาใครวิชา
สามัญหรือเเนอรัลเเคูเคชันเป็นใหญ่ก่อน จึงจะเล่าเรียนวิชาช่าง
หรือเทคนิคได้

๔ โดยเหตุว่าวิชาสามัญ หรือเเนอรัลเเคูเคชันเป็นรากเง่า
ของวิชาอื่นแล้ว ถ้าจะแยกกันสอนเป็นกรม ๆ ก็แปลว่าจะต้อง
หาครูให้พอเพียงกันทุกกรม ถ้าแม้ว่าในส่วนวิชาสามัญนี้ นักเรียน
ทั้งสามกรมได้เล่าเรียนในที่แห่งเดียวกันแล้ว จะลด ทย่อน ผ่อนผัน
จำนวนครูลงได้

โดยเหตุเหล่านี้เป็นต้น จึงเห็นได้ว่าการสั่งสอนวิชาของสามกรมควรจะรวมอยู่ในแห่งเดียวกันได้ เมื่อนักเรียนทั้งสามกรมมีความรู้ในวิชาสามัญดีแล้ว ก็จะได้เรียนวิชาช่าง (เทคนิคัล) ต่อไป นักเรียนของกรมใดก็ได้เรียนวิชาของกรมนั้น แลต่อไปภายหน้า ถ้าการดำเนินไปได้ โดยสะดวกจริงแล้ว คงจะมีพนักงานที่จะทำการทั้งตำแหน่งที่มิวิชาสูงแลวิชาต่ำมากเป็นลำดับในไม่ช้า

ในที่สุดคนข้าพเจ้าเห็นว่า การที่รวบรวมโรงเรียนทั้งสามกรมเข้ามาอยู่เป็นแห่งเดียวกัน คงจะมีคุณประโยชน์เป็นเอกประการ

คำกราบทูลตอบ

ของ พระยาศรีสุนทร ไหวหา

ปลัดทูลฉลอง กระทรวงเกษตรราธิการ

เวลานี้ท่านเสนาบดีช่วยไม่ได้มาอยู่ในที่ประชุมนี้ด้วย ข้าพระพุทธเจ้าถือเอาโอกาสอันนี้ ขอประทานกราบทูลแทนในนามของกระทรวงเกษตรราธิการ

ประวัติแลความประสงค์ของโรงเรียนมีอย่างไร ได้รับสั่งชี้แจงแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าจะกราบทูลแต่ในชั้นที่ตั้งโรงเรียนกระทรวงเกษตรราธิการใหม่นี้ว่า กระทรวงมีความปรารถนาอยู่เสมอที่จะได้นักเรียนแผนที่มีความรู้สูงกว่าที่ได้เคยฝึกสอนกันมาแต่ก่อน จนสามารถที่จะทำการวิงวักใหญ่ หรือทำอะไร ๆ ในวิชาแผนที่ได้ตลอด เพราะเวลา

นี้นักเรียนตามโรงเรียนต่าง ๆ มีโรงเรียนราชวิทยาลัยเป็นต้นมีความ
รู้สูงชัน พอที่ขอเลือกคักมาเป็นนักเรียนแผนกชั้นสูงได้สวดกแล้ว
แต่ยังซัดอยู่ที่ยังไม่มีผู้รับจัดการให้ไปทำตามความประสงค์ของ
กระทรวงได้ ถึงแม้ว่ามีศเคอรักับลินกับมีศเคอรัเออรวินก็ได้คัก
จัดการโรงเรียนนี้โดยแข็งแรง แต่มีการอื่น ๆ อยู่ด้วย หาได้จัด
แต่เฉพาะโรงเรียนอย่างเดียวไม่

ส่วนโรงเรียนนี้ขึ้นใหม่ คือ โรงเรียนกรมคลอง แลกรม
เพาะปลูกทั้งสองโรงเรียน แต่แรกลงมือก็ได้จัดการให้ดำเนินไปตาม
ความประสงค์ของกระทรวงเกษตรที่เดียว ได้มีนักเรียนคนไทยใช้ใน
กรมนี้ ๆ กล่าวคือนักเรียนช่างใหม่ได้ ออกเป็นครูแทนอยู่ปูนได้
แพร่หลายมากแล้ว

บัดนี้ฝ่าพระบาททรงรับเป็นพระธุระจัดการ รวมโรงเรียนทั้งสาม
เข้าเป็นโรงเรียนกระทรวงเกษตรราธิการโรงเรียนเดียวกันดังนี้ เป็นที่หวัง
ไว้ว่าการคงเป็นผลสำเร็จถึงความมุ่งหมายของกระทรวงเกษตรราธิการ
เพราะมีพยานในการที่ได้ทรงจัดโรงเรียนช่างใหม่ให้เห็นว่า ทรงพระ
ปรีชาสามารถ เป็นอันมากมาแล้ว เพราะฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าขอ
ประทานกราบทูลถวายความยินดี แลขอพระเศษพระคุณในการที่
ได้ทรงพระดำริห์จัดการโรงเรียน อันได้จัดเข้าในวันนี้ในนามของ
กระทรวงเกษตรราธิการ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

